

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

КУДРЯШОВ Родіон Олегович

УДК: 351:37:343.353

**РОЗВИТОК ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
ТА ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ
ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ**

Спеціальність 281 – «Публічне управління та адміністрування»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 – «Публічне управління та адміністрування». Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Р.О. Кудряшов

Науковий керівник: Івашова Людмила Миколаївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів.

Дніпро – 2025

АНОТАЦІЯ

***Кудряшов Родіон Олегович* Розвиток взаємодії громадянського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України.** Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі публічного управління та адміністрування за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2025.

Дисертація є завершеною науково-дослідною роботою, в якій наведено розв’язання актуального наукового завдання – теоретичне обґрунтування й надання практичних рекомендацій стосовно необхідності посилення розвитку взаємодії громадянського суспільства та держави задля захисту національних інтересів України.

Актуальність теми дослідження обумовлена низкою важливих факторів, що мають як внутрішній, так і зовнішній характер. Ця проблема набуває особливої значущості в умовах сучасних викликів, з якими стикається українське суспільство та держава. Наразі відбувається зростання значення громадянського суспільства як важливого інструменту впливу на політику держави. Громадські організації, активісти та ініціативні групи відіграють все більш активну роль у таких питаннях, як захист прав людини, боротьба з корупцією, захист довкілля, соціальна рівність тощо. Їхня участь у процесах ухвалення рішень сприяє більш прозорому та ефективному управлінню державою, що безпосередньо впливає на захист національних інтересів.

Особливої актуальності набуває дане дослідження в умовах таких загроз національній безпеці як збройна агресія, економічна нестабільність, інформаційні й гібридні атаки з якими стикається Україна сьогодні. Громадянське суспільство відіграє важливу роль у підтримці обороноздатності країни, протидії пропаганді та поширенню дезінформації. Волонтерські й ветеранські організації, благодійні фонди, молодіжні рухи й організації та інші

структури мобілізували значні ресурси для підтримки Збройних сил України та населення в умовах кризи, що демонструє важливість співпраці між державою та громадянським суспільством. Також вступі обґрунтовано необхідність вивчення й адаптації європейських норм і стандартів тісної та конструктивної взаємодії між державними та громадянськими інституціями. Адже без забезпечення зі сторони держави ефективної взаємодії з усіма групами громадянського суспільства захист національних інтересів і процес євроінтеграції буде ускладнений.

Означено, що останнє десятиліття є знаковим для України (Революція Гідності, захист анексованих територій під час АТО, ведення повномасштабної війни), та продемонструвало феномен активізації волонтерських, фанатських та інших молодіжних рухів та активну участь громадян у різних соціальних ініціативах, що демонструє зрілість нації та готовність українців впливати на зміни в суспільстві та державі. Тому формування нових моделей взаємодії між громадянським суспільством та державними органами є ключовим фактором для побудови більш ефективної системи публічного управління, що забезпечить захист національних інтересів на різних рівнях.

Успішна взаємодія держави та громадянського суспільства також пов'язана з впровадженням нових технологій та інновацій в управління. Цифровізація, розвиток електронного врядування, залучення громадян до процесу прийняття рішень через цифрові платформи — це кроки, які дозволяють модернізувати державне управління, зробити його більш ефективним і адаптивним до сучасних викликів.

Таким чином, актуальність теми взаємодії громадянського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України зумовлена необхідністю адаптації до сучасних викликів та загроз, посиленням демократичних процесів і прагненням до більш прозорості та ефективної системи публічного управління. Тільки у тісній співпраці громадянського суспільства та державних інституцій можливо забезпечити стабільний розвиток країни, захист її національних інтересів і підвищення рівня безпеки.

Перший розділ роботи «Теоретичні засади розвитку механізмів взаємодії громадянського суспільства та держави» розкриває концептуальні підходи дослідження генези громадянського суспільства в світовій та вітчизняній науці основи формування громадянського суспільства його сутність, структуру та інституційне забезпечення, а також основні моделі та механізми взаємодії громадянського суспільства та держави, зокрема правовий, організаційний, інформаційний, комунікаційний механізми.

Так в роботі запропоновано багатоаспектне системне уявлення генези взаємодії громадянського суспільства й держави, що базується на висвітленні історичних етапів розвитку громадянського суспільства на теренах України та враховує сучасні тенденції розвитку світового і вітчизняного наукового дискурсу й базується на таких концептуальних наукових підходах як мережевий, інтерсекційний, інноваційно-технологічних, трансформаційний і кризовий. Сформована концептуальна модель розвитку взаємодії громадянського суспільства і держави, що дозволяє всебічно розкрити роль та значення громадянського суспільства для розвитку інститутів публічного управління. При цьому особлива увага приділяється розвитку такої взаємодії в напрямі забезпечення захисту національних інтересів в умовах війни

Розкрито сутність поняття громадянське суспільство в контексті захисту національних інтересів й основні механізми впливу громадськості на державні інституції у цьому напрямі. Обґрунтовано змістовне наповнення поняття «взаємодія громадянського суспільства та держави» та трансформація цього змісту в умовах військового стану коли така взаємодія перетворюється на стратегічно важливий елемент обороноздатності країни. Адже в кризовій ситуації громадянське суспільство стає джерелом мобілізації ресурсів, волонтерської допомоги, інформаційної підтримки та національної згуртованості, забезпечуючи значний внесок у захист національних інтересів та забезпечення стійкості держави.

Висвітлено моделі та принципи взаємодії громадянського суспільства та держави, означено критерії та форми такої взаємодії та її вплив на розвиток

суспільства. Обґрунтовано, що правовий, організаційний, інформаційний та комунікаційний механізми є ключовими складовими ефективної взаємодії між громадянським суспільством і державою. Вони забезпечують прозорість, підзвітність, доступ до інформації та участь громадян у державних процесах, що є основою демократичного управління і соціальної справедливості. Та зазначено, що сучасні технології, зокрема цифровізація, посилюють всі ці механізми, роблячи їх більш доступними і ефективними особливо в кризових ситуаціях, таких як війна, коли ці механізми можуть трансформуватися через спрощення процедур взаємодії та швидке впровадження цифрових технологій для забезпечення швидкого реагування на виклики.

У другому розділі роботи «Особливості взаємовідносин держави з окремими громадськими організаціями в Україні» проаналізовано розвиток молодіжних субкультур соціально небезпечного типу в контексті реалізації регіональної молодіжної політики, розкрито особливості взаємодії держави та фанатських організацій у контексті формування іміджу та захисту національних інтересів держави та на основі проведеного анкетного опитування респондентів здійснена оцінка впливу громадянського суспільства та молодіжних субкультур на захист національних інтересів України.

Обґрунтовано, що дослідження молодіжних субкультур соціально небезпечного типу в контексті реалізації регіональної молодіжної політики України вимагає глибокого розгляду соціальних, культурних та політичних факторів, які впливають на молодь та її взаємодію з навколишнім середовищем. У роботі показано фактори розвитку та типи соціально небезпечних субкультур, які негативно впливають на суспільство, сприяють збільшенню злочинності та поширенню антисоціальних настроїв, а також означено вплив регіональної молодіжної політики на такі субкультури у контексті нівелювання негативних наслідків від їх розвитку на суспільство. Узагальнено, що розвиток соціально небезпечних молодіжних субкультур є серйозним викликом для регіональної молодіжної політики України. Також доведено, що ефективна протидія цьому явищу потребує комплексного підходу, який включає розвиток

соціальних, культурних і економічних умов для самореалізації молоді, профілактику девіантної поведінки та залучення молодих людей до громадського життя.

Доведено, що фанатські організації, що об'єднують тисячі людей, які мають спільні інтереси є впливовими суб'єктами соціальної та культурної діяльності, особливо під час міжнародних спортивних змагань, таких як чемпіонати світу або олімпіади, що стають платформами для популяризації держави та її культурних цінностей. При цьому держава має відігравати ключову роль у формуванні правового поля та політики стосовно діяльності таких організацій через механізми правового регулювання, організацію співпраці, здійснення безпекових заходів та впровадженню антихуліганських програм. Для успішної взаємодії держави та фанатських організацій у контексті захисту національних інтересів та формування іміджу країни запропоновано при формуванні державної молодіжної політики виокремити окремий розділ, що передбачає розвиток взаємодії з фанатськими організаціями шляхом активного залучення фанатів до соціальних та культурних ініціатив, залучення їх до інформаційно-просвітницької роботи та програм спрямованих на розвиток соціальної відповідальності серед молоді у напрямі захисту національних інтересів. Узагальнено, що державна молодіжна політика має бути спрямована на сприяння розвитку позитивних проявів фанатського руху, водночас мінімізуючи ризики, пов'язані з радикалізмом та антисоціальною поведінкою.

У третьому розділі роботи «Напрями удосконалення механізмів взаємодії громадянського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України» означено шляхи удосконалення інституційного забезпечення взаємодії громадянського суспільства і держави в умовах військового стану, запропоновано перспективні напрями взаємодії громадянського суспільства з державою в умовах розвитку ІТК технологій та цифровізації з урахуванням безпекового чинника.

Обґрунтовано, що ефективна взаємодія між громадянським суспільством і державою є фундаментом для розвитку демократичного суспільства. Щоб

забезпечити ефективність такої взаємодії, необхідно з урахуванням європейського досвіду вдосконалювати інституційне забезпечення та інструменти розвитку громадянського суспільства та його співпраці з державою. Це передбачає розширення можливостей громадян брати участь у прийнятті рішень, підвищення рівня довіри між державою і суспільством, удосконалення законодавчої бази, розвиток інститутів громадянського суспільства та міжнародне співробітництво, у тому числі використовуючи механізми публічної дипломатії. Зазначено, що на цьому шляху існують певні виклики, такі як маніпуляція громадською думкою, конфлікт інтересів та недостатнє фінансування, тому комплексний підхід, який враховуватиме як позитивний досвід інших країн, так і специфіку кожної окремої держави, дозволить досягти бажаних результатів. Визначено основні напрями взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави у відповідь на виклики військового часу та на період післявоєнної відбудови.

За результатами дослідження вітчизняного та зарубіжного досвіду запропоновані напрями залучення громадськості, зокрема молодіжних організацій, до формування та реалізації молодіжної політики, яка є важливим інструментом для зміцнення держави. Зарубіжний досвід багатьох країн демонструє, що активна участь громадянського суспільства в цьому процесі сприяє підвищенню ефективності державної політики, її легітимності та відповідальності перед суспільством. Зокрема, досвід країн-членів ЄС показує, що залучення молоді до розробки та реалізації молодіжної політики сприяє формуванню у них почуття громадянської відповідальності, патріотизму та лояльності до держави. Крім того, молодіжні організації можуть виступати своєрідним мостом між державою і молоддю, передаючи запити та пропозиції молоді органам влади. Зарубіжний досвід також свідчить про те, що активна участь громадських організацій у формуванні молодіжної політики сприяє розвитку демократичних інститутів, підвищенню рівня толерантності та соціальної згуртованості.

Зважаючи на зарубіжний досвід обґрунтовано, що молодіжна політика

потребує переосмислення та вирішення таких важливих завдань як: повернути молодь, яка виїхала через війну, зокрема використовуючи, досвід ізраїльської репатріації; забезпечити умови для фінансово-економічного зростання молоді, через розробку та впровадження програм підтримки молодіжного підприємництва; допомогти в соціальній адаптації та реінтеграції молодих ветеранів, через створення й впровадження програм професійної перепідготовки й працевлаштування та розробки психологічної і соціальної підтримки молодих ветеранів та їхніх сімей. Доведено, що громадські організації відіграють важливу роль у формуванні молодіжної політики, особливо в контексті захисту національних інтересів та є потужним інструментом для залучення молоді до активної громадянської позиції, розвитку патріотизму та зміцнення національної єдності. Запропоновано основні напрями та механізми посилення впливу громадських організацій на формування й реалізацію молодіжної політики у контексті захисту національних інтересів держави.

Зазначено, що розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій сприяв появі нового типу спільнот – електронних недержавних організацій та соціальних мереж, що суттєво впливають на суспільну свідомість. Означено зростаючу роль електронних організацій та електронного громадянського суспільства у всіх сферах суспільно-політичного життя, що вимагає перегляду існуючих підходів до структури громадянського суспільства та його значення у формування публічно-приватних відносин. Узагальнено різні наукові погляди з цього поняття, виокремлено спільні критерії й ключові ознаки термінів «електронне громадянське суспільство» та «цифрове громадянське суспільство» показано відмінності між означеними поняттями. Окреслено передумови формування електронного громадянського суспільства та його вплив на зрілість нації. Визначено вплив інновацій на формування феномену сучасного електронно-цифрового громадянського суспільства. Проаналізовано вплив технологічних чинників на громадянське суспільство і його функціонування та визначено виклики та ризики для суспільства внаслідок

застосування інноваційних технологій і запропоновано шляхи їх подолання.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у всебічному аналізі сучасних форм і механізмів співпраці між громадянським суспільством та державними інституціями з метою захисту національних інтересів, а також у розробці рекомендацій для зміцнення цієї взаємодії з акцентом на залученні молодіжних, волонтерських, ветеранських та фанатських організацій з урахуванням зарубіжного досвіду та перспектив розвитку цифрових технологій.

У роботі у межах досліджуваної тематики:

вперше

- проаналізовано специфіку функціонування неформальних молодіжних течій, волонтерських, ветеранських і фанатських організацій в Україні як суб'єктів забезпечення національної безпеки, а також їхній потенціал у сфері мобілізації громадянського суспільства для вирішення безпекових завдань та запропоновано концептуальну інституційну модель взаємодії громадянського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України, котра побудована на основі принципів співпраці, підзвітності, прозорості та взаємної підтримки та базується на всебічному аналізі сучасних форм і механізмів співпраці між громадянським суспільством та державними інституціями, а також враховує сучасні комунікаційні та інформаційні можливості для зміцнення такої співпраці з акцентом на залученні молодіжних, волонтерських, ветеранських і фанатських організацій;

- розкрито особливості впливу молодіжної політики на активізацію участі молоді в процесах захисту національних інтересів України, запропоновано модель державної підтримки, спрямованої на зміцнення співпраці між молодіжними рухами й державними інституціями та розроблено рекомендації щодо інституціоналізації та посилення ролі громадянських організацій, зокрема ветеранських і фанатських, у системі національної безпеки, з урахуванням їхньої унікальної мотивації та здатності до самоорганізації в умовах криз.

удосконалено:

- теоретико-практичні підходи стосовно формування та застосування механізмів й інструментів взаємодії інституцій громадянського суспільства та держави, що спрямовані на розвиток такої взаємодії під час війни та на післявоєнну перспективу з урахуванням потенціалу правових та організаційних механізмів, а також механізмів та інструментів публічної дипломатії шляхом залучення громадянського суспільства до прийняття та реалізації зовнішньополітичних державних рішень у сфері національної безпеки;

набули подальшого розвитку:

- теоретичні підходи до визначення дефініцій «громадянське суспільство», «взаємодія громадянського суспільства та держави», «механізми взаємодії громадянського суспільства та держави», «інституційне забезпечення громадянського суспільства та держави», «електронне громадянське суспільство», «цифрове громадянське суспільство», показано взаємозалежність та взаємозв'язок цих понять в історично-еволюційному вимірі, що дозволяє розуміти тенденції та перспективи розвитку такої взаємодії;

- методичні підходи до висвітлення генези розвитку різних груп та течій громадянського суспільства з урахуванням історичних, ментальних та морально-етичних чинників формування неформальних інституцій на теренах України для розкриття передумов зародження волонтерського та ветеранського рухів, різноманітних молодіжних субкультур та їх ролі у збереженні національної ідентичності та захисті національних інтересів України від витоків державності до сьогодення, що надало змогу обґрунтувати роль формальних і неформальних молодіжних інституцій України як стратегічного ресурсу держави для захисту національних інтересів у надзвичайних ситуаціях.

Таким чином, наукова новизна роботи полягає у глибокому дослідженні й систематизації сучасних форм співпраці держави та громадянського суспільства, орієнтованих на захист національних інтересів, що дозволило зробити обґрунтовані висновки та розробити практичні рекомендації для посилення партнерських відносин між державою та різними сегментами громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: публічне управління, державне управління, публічна влада, публічний сектор, органи державної влади, державотворення, громадянське суспільство, громадські організації, взаємодія влади та суспільства, механізми та форми взаємодії, інституційні механізми, інститути партнерства, інформаційне забезпечення, ІТК-технології, електронне громадянське суспільство, цифровізація, інформація, інформаційне суспільство, комунікації, громадська діяльність, молодіжна політика, молодіжні неформальні рухи, конфлікт поколінь, волонтерський рух, ветеранські організації, фанатські організації, молодіжна субкультура, безпека, національна безпека, національний інтерес.

ABSTRACT

Kudryashov Rodion Olegovich Development of interaction between civil society and the state in the context of protecting the national interests of Ukraine. Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of public management and administration in specialty 281 "Public management and administration". University of Customs and Finance, Dnipro, 2025.

The dissertation is a completed scientific research work, which provides a solution to a relevant scientific problem - theoretical justification and provision of practical recommendations regarding the need to strengthen the development of interaction between civil society and the state to protect the national interests of Ukraine.

The relevance of the research topic is due to a number of important factors, both internal and external in nature. This problem is gaining particular importance in the context of modern challenges faced by Ukrainian society and the state. Currently, the importance of civil society as an important tool for influencing state policy is increasing. Civil society organizations, activists and initiative groups are playing an increasingly active role in issues such as human rights protection, the fight against

corruption, environmental protection, social equality, etc. Their participation in decision-making processes contributes to more transparent and effective state governance, which directly affects the protection of national interests. This study is particularly relevant in the context of such threats to national security as armed aggression, economic instability, information and hybrid attacks that Ukraine faces today. Civil society plays an important role in supporting the country's defense capabilities, countering propaganda and the spread of disinformation. Volunteer and veteran organizations, charitable foundations, youth movements and organizations and other structures have mobilized significant resources to support the Armed Forces of Ukraine and the population in times of crisis, which demonstrates the importance of cooperation between the state and civil society. The introduction also substantiates the need to study and adapt European norms and standards of close and constructive interaction between state and civil institutions. After all, without ensuring effective interaction with all groups of civil society by the state, the protection of national interests and the process of European integration will be complicated.

It is noted that the last decade is significant for Ukraine (the Revolution of Dignity, the protection of annexed territories during the ATO, the conduct of a full-scale war), and demonstrated the phenomenon of the activation of volunteer, fanatical and other youth movements and the active participation of citizens in various social initiatives, which demonstrates the maturity of the nation and the readiness of Ukrainians to influence changes in society and the state. Therefore, the formation of new models of interaction between civil society and state bodies is a key factor for building a more effective system of public administration, which will ensure the protection of national interests at different levels.

Successful interaction between the state and civil society is also associated with the introduction of new technologies and innovations in management. Digitalization, the development of e-governance, and the involvement of citizens in the decision-making process through digital platforms are steps that allow modernizing public administration, making it more effective and adaptable to modern

challenges.

Thus, the relevance of the topic of interaction between civil society and the state in the context of protecting the national interests of Ukraine is due to the need to adapt to modern challenges and threats, strengthening democratic processes and the desire for a more transparent and effective system of public administration. Only in close cooperation between civil society and state institutions is it possible to ensure the stable development of the country, protect its national interests and increase the level of security.

The first section of the work "Theoretical principles of the development of mechanisms for interaction between civil society and the state" reveals conceptual approaches to studying the genesis of civil society in world and domestic science, the foundations of the formation of civil society, its essence, structure and institutional support, as well as the main mechanisms of interaction between civil society and the state, in particular legal, organizational, informational, communication mechanisms.

Thus, the work proposes a multi-faceted systemic representation of the genesis of the interaction between civil society and the state, which is based on highlighting the historical stages of the development of civil society in Ukraine and takes into account current trends in the development of global and domestic scientific discourse and is based on such conceptual scientific approaches as network, intersectional, innovative and technological, transformational and crisis. A conceptual model of the development of interaction between civil society and the state has been formed, which allows comprehensively revealing the role and significance of civil society for the development of public administration institutions. At the same time, special attention is paid to the development of such interaction in the direction of ensuring the protection of national interests in wartime conditions. The essence of the concept of civil society in the context of the protection of national interests and the main mechanisms of public influence on state institutions in this direction are revealed. The substantive content of the concept of "interaction between civil society and the state" and the transformation of this content in conditions of martial law when such interaction turns into a strategically important element of the country's defense

capability are substantiated. Indeed, in a crisis situation, civil society becomes a source of resource mobilization, volunteer assistance, information support and national cohesion, providing a significant contribution to the protection of national interests and ensuring the stability of the state.

The models and principles of interaction between civil society and the state are highlighted, the criteria and forms of such interaction and its impact on the development of society are defined. It is substantiated that legal, organizational, information and communication mechanisms are key components of effective interaction between civil society and the state. They ensure transparency, accountability, access to information and citizen participation in state processes, which is the basis of democratic governance and social justice. It is noted that modern technologies, in particular digitalization, strengthen all these mechanisms, making them more accessible and effective, especially in crisis situations, such as war, when these mechanisms can be transformed through the simplification of interaction procedures and the rapid introduction of digital technologies to ensure a rapid response to challenges.

The second section of the work “Features of the State’s Relations with Individual Public Organizations in Ukraine” analyzes the development of socially dangerous youth subcultures in the context of implementing regional youth policy, reveals the features of interaction between the state and fan organizations in the context of forming the image and protecting the national interests of the state, and based on a questionnaire survey of respondents, assesses the impact of civil society and youth subcultures on the protection of the national interests of Ukraine. It is substantiated that the study of socially dangerous youth subcultures in the context of implementing regional youth policy in Ukraine requires a deep consideration of social, cultural and political factors that affect youth and their interaction with the environment. The work shows the development factors and types of socially dangerous subcultures that negatively affect society, contribute to an increase in crime and the spread of antisocial attitudes, and also identifies the impact of regional youth policy on such subcultures in the context of leveling the negative consequences

of their development on society. It is summarized that the development of socially dangerous youth subcultures is a serious challenge for the regional youth policy of Ukraine. It is also proven that effective counteraction to this phenomenon requires a comprehensive approach, which includes the development of social, cultural and economic conditions for the self-realization of youth, prevention of deviant behavior and involvement of young people in public life.

It is proven that fan organizations, uniting thousands of people who have common interests, are influential subjects of social and cultural activity, especially during international sports competitions, such as world championships or Olympics, which become platforms for popularizing the state and its cultural values. At the same time, the state should play a key role in shaping the legal framework and policy regarding the activities of such organizations through mechanisms of legal regulation, organization of cooperation, implementation of security measures and implementation of anti-hooligan programs. For successful interaction between the state and fan organizations in the context of protecting national interests and shaping the country's image, it is proposed to allocate a separate section when forming the state youth policy, which provides for the development of interaction with fan organizations by actively involving fans in social and cultural initiatives, involving them in information and educational work and programs aimed at developing social responsibility among youth in the direction of protecting national interests. It is generalized that the state youth policy should be aimed at promoting the development of positive manifestations of the fan movement, while minimizing the risks associated with radicalism and antisocial behavior. The third section of the work "Directions for improving the mechanisms of interaction between civil society and the state in the context of protecting the national interests of Ukraine" outlines ways to improve the institutional support for the interaction between civil society and the state in conditions of martial law, and suggests directions for strengthening the role of public organizations in the formation of youth policy in the context of protecting the national interests of the state.

It is substantiated that effective interaction between civil society and the state is

the foundation for the development of a democratic society. To ensure the effectiveness of such interaction, it is necessary to improve the institutional support and tools for the development of civil society and its cooperation with the state, taking into account European experience. This involves expanding citizens' opportunities to participate in decision-making, increasing the level of trust between the state and society, improving the legislative framework, developing civil society institutions and international cooperation, including using public diplomacy mechanisms. It is noted that there are certain challenges on this path, such as manipulation of public opinion, conflict of interest and insufficient funding, therefore a comprehensive approach that will take into account both the positive experience of other countries and the specifics of each individual state will allow achieving the desired results. The main directions of interaction between civil society institutions and the state in response to the challenges of wartime and the period of post-war reconstruction are determined.

Based on the results of the study of domestic and foreign experience, directions for involving the public, in particular youth organizations, in the formation and implementation of youth policy, which is an important tool for strengthening the state, are proposed. Foreign experience of many countries demonstrates that the active participation of civil society in this process contributes to increasing the effectiveness of state policy, its legitimacy and responsibility to society. In particular, the experience of EU member states shows that involving young people in the development and implementation of youth policy contributes to the formation of a sense of civic responsibility, patriotism and loyalty to the state. In addition, youth organizations can act as a kind of bridge between the state and youth, transmitting requests and proposals of young people to government bodies. Foreign experience also indicates that the active participation of public organizations in the formation of youth policy contributes to the development of democratic institutions, increasing the level of tolerance and social cohesion.

Taking into account foreign experience, it is substantiated that youth policy needs to be reconsidered and solved such important tasks as: to return young people

who left due to the war, in particular, using the experience of Israeli repatriation; to provide conditions for the financial and economic growth of youth, through the development and implementation of programs to support youth entrepreneurship; to assist in the social adaptation and reintegration of young veterans, through the creation and implementation of programs for professional retraining and employment and the development of psychological and social support for young veterans and their families. It is proven that public organizations play an important role in the formation of youth policy, especially in the context of protecting national interests and are a powerful tool for attracting young people to an active civic position, developing patriotism and strengthening national unity. The main directions and mechanisms for strengthening the influence of public organizations on the formation and implementation of youth policy in the context of protecting the national interests of the state are proposed.

It is noted that the development of information and telecommunication technologies has contributed to the emergence of a new type of communities - electronic non-governmental organizations and social networks, which significantly affect public consciousness. The growing role of electronic organizations and electronic civil society in all spheres of socio-political life is indicated, which requires a review of existing approaches to the structure of civil society and its importance in the formation of public-private relations. Various scientific views on this concept are summarized, common criteria and key features of the terms "electronic civil society" and "digital civil society" are identified, the differences between the above-mentioned concepts are shown. The prerequisites for the formation of electronic civil society and its impact on the maturity of the nation are outlined. The impact of innovations on the formation of the phenomenon of modern electronic-digital civil society is determined. The impact of technological factors on civil society and its functioning is analyzed, and the challenges and risks for society as a result of the use of innovative technologies are identified and ways to overcome them are proposed.

The scientific novelty of the dissertation research lies in a comprehensive

analysis of modern forms and mechanisms of cooperation between civil society and state institutions to protect national interests, as well as in the development of recommendations for strengthening this interaction with an emphasis on involving youth, volunteer, veteran and fan organizations, taking into account foreign experience and the prospects for the development of digital technologies.

In the work within the framework of the research topic:

for the first time

- the specifics of the functioning of informal youth movements, volunteer, veteran and fan organizations in Ukraine as subjects of ensuring national security, as well as their potential in the field of mobilizing civil society to solve security problems, and a conceptual institutional model of interaction between civil society and the state in the context of protecting the national interests of Ukraine, which is built on the principles of cooperation, accountability, transparency and mutual support and is based on a comprehensive analysis of modern forms and mechanisms of cooperation between civil society and state institutions, and also takes into account modern communication and information capabilities to strengthen such cooperation with an emphasis on involving youth, volunteer, veteran and fan organizations, is proposed;

- the peculiarities of the influence of youth policy on the activation of youth participation in the processes of protecting the national interests of Ukraine were revealed, a model of state support aimed at strengthening cooperation between youth movements and state institutions was proposed, and recommendations were developed for the institutionalization and strengthening of the role of civil organizations, in particular veteran and fan organizations, in the national security system, taking into account their unique motivation and ability to self-organize in times of crisis.

improved:

- theoretical and practical approaches to the formation and application of mechanisms and instruments of interaction between civil society institutions and the state, aimed at developing such interaction during war and in the post-war

perspective, taking into account the potential of legal and organizational mechanisms, as well as mechanisms and instruments of public diplomacy by involving civil society in the adoption and implementation of foreign policy state decisions in the field of national security;

have been further developed:

- theoretical approaches to defining the definitions of "civil society", "interaction between civil society and the state", "mechanisms of interaction between civil society and the state", "institutional support of civil society and the state", "electronic civil society", "digital civil society", the interdependence and interconnection of these concepts in the historical and evolutionary dimension are shown, which allows us to understand the trends and prospects for the development of such interaction;

- methodological approaches to highlighting the genesis of the development of various groups and trends in civil society, taking into account the historical, mental and moral and ethical factors of the formation of informal institutions in Ukraine to reveal the prerequisites for the emergence of volunteer and veteran movements, various youth subcultures and their role in preserving national identity and protecting the national interests of Ukraine from the origins of statehood to the present, which made it possible to substantiate the role of formal and informal youth institutions of Ukraine as a strategic resource of the state for protecting national interests in emergency situations. Thus, the scientific novelty of the work lies in the in-depth study and systematization of modern forms of cooperation between the state and civil society, focused on protecting national interests, which allowed us to draw substantiated conclusions and develop practical recommendations for strengthening partnership relations between the state and various segments of civil society in Ukraine.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1.Івашова Л. М., Кудряшов Р. О. Неформальні течії як відзеркалення стану громадянського суспільства та їх вплив на державну молодіжну політику: від давнини до сьогодення. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2024. №1 (40). С. 24-31.

URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2024/1/6.pdf>

DOI: <https://doi.org/10.32782/2310-9653-2024-1.4>

2.Кудряшов Р. О., Проблеми та перспективи взаємодії громадянського суспільства та державних інституцій у напрямі розвитку ветеранського руху. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2024. 2 (41), С. 50-58.

URL: http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2024/2/2_2024.pdf

DOI: <https://doi.org/10.32782/2310-9653-2024-2.7>

3.Кудряшов Р. О., Розвиток громадянського суспільства та його взаємодія з державою в умовах цифровізації // *Суспільство та національні інтереси: Серія «Публічне управління та адміністрування»*. 2024. № 4 (4). С. 1142- 1160

URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sni/issue/view/263/361>

DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-4\(4\)-1142-1160](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-4(4)-1142-1160)

4.Івашова Л.М., Кудряшов Р. О., Інститут волонтерства як інструмент розвитку громадянського суспільства та захисту національних інтересів держави: від минувшини до сучасності. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 9

URL: <https://nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/4615/4654>

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.9.16>

5.Івашова Л. М., Жовнірчик Я. Ф., Кудряшов Р. О. Волонтерство як феномен розвитку громадської та народної дипломатії задля забезпечення національної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024, № 18 С. 120-127.

URL: <https://nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/4594/4633>

DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.18.120>

Опубліковані праці у виданнях апробаційного характеру

1. Кудряшов, Р. О. Футбольні фанати як унікальний фактор безпеки та захисту громадянського суспільства у секторі безпеки та оборони країни // Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 21 груд. 2021 р.). 2021. С. 49-52.

URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20211221/article/view/kudriashov.

2. Кудряшов Р. О., Івашова Л.М. Національний спротив в Україні: історія та виклики сьогодення // Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. – С. 195-198.

URL: <https://hdl.handle.net/11300/19150>

3. Rodion Kudriashov, Anna Arshynnikova, Lyudmyla Ivashova Youth subculture in the modern socio-cultural space: theoretical approaches and generalizations [Молодіжна субкультура в сучасному соціокультурному просторі: теоретичні підходи та узагальнення] // 2nd International Conference on Relationship between public administration and business entities management (RPABM): Book of abstracts (November 12, 2022, Tallinn). Tallinn: Scientific Center of Innovative Researches, Relationship between public administration and business entities management-2022. P.209-213.

URL: <https://conf.scnchub.com/index.php/RPABM/RPABM-2022/paper/view/411>

DOI: <https://doi.org/10.36690/RPABM-2022-209>

4. Кудряшов Р.О., Аршиннікова А.В. Поняття патріотизм як основа національної єдності: історичне підґрунтя // Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення

України: стратегії і завдання: збірник тез методологічного семінару (м. Київ, 6 квітня 2023 р.). Івано-Франківськ: НАІР, 2023. С. 216-223.

URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Zb._tez._metod._sem.-06.04.2023.pdf

5. Івашова Л.М., Кудряшов Р.О. Роль волонтерства у забезпеченні національної безпеки через механізми публічної дипломатії // XXXVIII International scientific and practical conference «Development of Modern Science: State, Problems and Prospects» (September 11-13, 2024) Brno, Czech Republic. International Scientific Unity, 2024, p.198-203. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2024/09/Development_of_modern_science_state_problems_and_prospects_September_11_13_2024_Brno_Czech_Republic.pdf

6. Кудряшов Р.О. Концептуальна інституційна модель взаємодії громадянського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України // Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття: Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю (Житомир, 12-13 грудня 2024 р.). Житомир: Житомирська політехніка, 2024. С. 368-372. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	25
ВСТУП	26
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ	36
1.1. Концептуальні підходи дослідження генези громадянського суспільства в світовій та вітчизняній науці	36
1.2. Основи формування громадянського суспільства: сутність, структура та інституційне забезпечення	67
1.3. Моделі, принципи та механізми взаємодії громадянського суспільства й держави	89
Висновки до розділу 1	107
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ З ОКРЕМИМИ ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ В УКРАЇНІ	110
2.1. Типізація молодіжних субкультур та їх взаємодія з державними інституціями	110
2.2. Аналіз молодіжних субкультур соціально небезпечного типу в контексті реалізації регіональної молодіжної політики	125
2.3. Взаємодія держави та фанатських організацій у контексті формування іміджу та захисту національних інтересів держави	135
2.4. Оцінювання впливу громадянського суспільства та молодіжних субкультур на захист національних інтересів України	146
Висновки до розділу 2	167
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ	171
3.1. Удосконалення інституційного забезпечення та механізмів взаємодії громадянського суспільства і держави в умовах війни та післявоєнного відновлення України	171

3.2. Перспективні напрями взаємодії громадянського суспільства з державою в умовах розвитку ІТК технологій та цифровізації з урахуванням безпекового чинника	206
Висновки до розділу 3	219
ВИСНОВКИ	224
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	231
ДОДАТКИ	262

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БО	Благодійні організації
БФ	Благодійні фонди
ВПО	Внутрішньопереміщені особи
ВРУ	Верховна рада України
ГК	Громадський контроль
ГС	Громадянське суспільство
ГР	Громадська рада
ЕГС	Електронне громадянське суспільство
Е-врядування	Електронне врядування
ЄС	Європейський Союз
ІГС	Інститути громадянського суспільства
ІТК-технології	Інформаційні телекомунікаційні технології
КМУ	Кабінет Міністрів України
ОДВ	Органи державної влади
ОМС	Органи місцевого самоврядування
ОГС	Організації громадянського Суспільства
ЦГС	Цифрове громадянське суспільство
УА	Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток взаємодії громадянського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України є нагальним питанням сучасності. В умовах глобалізації, гібридних воєн та швидких соціальних змін ефективна взаємодія між державою і громадянським суспільством стає ключовим фактором забезпечення національної безпеки, сталого розвитку та демократизації країни.

Актуальність цієї теми зумовлена низкою факторів. По-перше, посилення ролі громадянського суспільства в Україні, особливо після Революції Гідності, вимагає нових підходів до взаємодії з державними органами. По-друге, загострення геополітичної ситуації та російська агресія підкреслили необхідність консолідації всіх сил суспільства для захисту національних інтересів. По-третє, процеси євроінтеграції передбачають подальшу демократизацію та зміцнення громадянського суспільства. Нарешті, глобальні виклики, такі як пандемія COVID-19, виявили як слабкі, так і сильні сторони взаємодії держави і громадянського суспільства.

Дослідження даної тематики дозволяє: визначити основні напрями розвитку взаємодії держави і громадянського суспільства; розробити механізми ефективної взаємодії; підвищити ефективність державного управління; зміцнити національну безпеку; сприяти демократичному розвитку України та її інтеграції в європейське співтовариство.

Про багатоаспектність проблем за даною тематикою свідчить наявність великої кількості публікацій як у іноземних, так і в вітчизняних виданнях за різним напрямами та галузями науки. Започаткував дослідження проблем розвитку громадянського суспільства та його впливу на державні інституції французький вчений Алексіс де Токвіль [1], який ще наприкінці XIX ст. аналізував американське суспільство, демократичні інститути та роль громадянського суспільства в його розвитку. У 1962 році німецький філософ і

соціолог Юрген Хабермас [2] досліджував розвиток публічної сфери та громадянського суспільства в Європі. Наприкінці ХХ ст. британський філософ і соціолог Ернест Геллнер [3] аналізує історичний розвиток громадянського суспільства та його роль у сучасному світі, а американський політолог Френсіс Фукуяма [4] аналізує соціальні чесноти, довіру та їхній вплив на розвиток громадянського суспільства. У 1990 році німецько-британський вчений, прихильник теорії ліберального суспільства і держави Ральф Дарендорф [5], виділяє політичні, економічні, соціальні та духовні параметри, які розкривають сутність громадянського суспільства. На початку ХХІ ст. американський політолог Роберт Патнем [6], досліджує соціальний капітал і вплив його зменшення на громадянське суспільство в США. Вивченням проблематики розвитку електронного громадянського суспільства (далі ЕГС) займалися такі зарубіжні науковці: Мануель Кастельс [7], який досліджував вплив інформаційних технологій на суспільство та політику; Євген Морозов [8], який відомий своїми критичними поглядами на роль Інтернету в демократії та громадянському суспільстві; Лоуренс Лессіг [9] – аналізує, як програмний код впливає на регулювання поведінки в Інтернеті і, відповідно, на ЕГС; Баррі Веллман [10] досліджує соціальні мережі та функціонування громадянського суспільства в цифрову епоху. Особливості функціонування громадянського суспільства в епоху Інтернету та соціальних мереж відображено також у працях Стюарда Аллана [11], Жанет Колоджі [12], Пабло Бочковського [13], Мінді МакАдамса [14], Говард Рейнгольда [15] та Сімельєра Олів'є [16, 17] і це далеко не повний перелік.

Серед вітчизняних фахівців у сфері з публічного управління, права, соціології проблеми розвитку громадянського суспільства та його взаємодії з державою, у т.ч. в умовах цифровізації та на партнерських засадах, присв'ятили свої праці такі вчені як: Г. Берченко [18]; Ю. Шемшученко [19]; Ю. Тодика, В. Журавський [20]; В. Крижанівський [21]; Т. Розова. В. Барков [22]; Ю. Шайгородський, Т. Андрійчук та ін. [23]; М.Рябчук [24]; Ю. Якименко [25]; Л. Івашова, Л. Антонова, Т. Крушельницька [26]; О. Скакун [27];

А. Кудряченко [28]; С. Тимченко [29]; М. Мухіна, К. Трима [30]; В. Яблонський, Т. Андрійченко та інші [31]; Л. Антонова, А. Антонов, Л. Івашова [32]; Н. Бондарчук [33]; С. Сидоренко [34]; О. Антонова, С. Серьогін, О. Літвінов, Р. Кривенкова [35]; І. Бекешкіна [36], О. Борисенко [37], Д. Горєлов [38], Т. Краснопольська [39, 40], Т. Лях [41], В. Редзюк [42], О. Савайда та В. Черевко [43], Г. Шаульська [42], І. Юрченко [43] тощо.

Однак не зважаючи на широкий спектр розглянутих проблем є ще багато аспектів які чекають на науковий розгляд, зокрема, при вивченні даної теми варто зосередитися на питаннях розвитку формальних і неформальних інституцій громадянського суспільства (молодіжних течій, волонтерського, ветеранського та фанатських рухів), та їхня роль у формуванні державної молодіжної політики. Постійної уваги вимагають питання щодо впливу цифрових технологій на взаємодію громадянського суспільства та держави. Глибоке розуміння цих аспектів дозволить розробити ефективні стратегії для розвитку взаємодії громадянського суспільства та держави в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація висвітлює наукові дослідження автора, отримані в процесі виконання науково-дослідної роботи за темами кафедри публічного управління та митного адміністрування «Розвиток інституту публічного управління та митного адміністрування на засадах інновативної парадигми», № держреєстрації 0120U101495 та «Інноваційно-орієнтована траєкторія формування та реалізації людського капіталу в сучасних економічних умовах», № держреєстрації 0120U101542 у процесі виконання яких автором розроблені пропозиції в частині вдосконалення безпекового механізму взаємодії громадянського суспільства та держави в умовах цифровізації на засадах активізації молоді для участі у волонтерських організаціях (акт про впровадження від 15 липня 2024 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретичних засад розвитку механізмів взаємодії громадянського суспільства та держави й надання практичних рекомендацій стосовно необхідності посилення такої взаємодії задля захисту національних

інтересів України з урахуванням зарубіжного досвіду та умов формування цифрового суспільства.

Задля досягнення поставленої мети в роботі вирішено наступні *завдання*:

- визначити концептуальні підходи дослідження генези громадянського суспільства в світовій та вітчизняній науці;
- розкрити основні теоретичні підходи до формування громадянського суспільства, його сутність, структуру та інституційні підходи до забезпечення взаємодії з державою;
- проаналізувати моделі, принципи та механізми взаємодії громадянського суспільства й держави;
- охарактеризувати різні типи молодіжних субкультур та показати особливості їх взаємодії з державними інституціями;
- здійснити аналіз молодіжних субкультур соціально небезпечного типу в контексті реалізації регіональної молодіжної політики;
- розкрити особливості взаємодії держави та фанатських організацій у контексті формування іміджу та захисту національних інтересів держави;
- оцінити вплив волонтерських, ветеранських та молодіжних організацій на захист національних інтересів України;
- запропонувати напрями удосконалення механізмів взаємодії громадянського суспільства і держави в умовах надзвичайного стану;
- означити основні напрями удосконалення взаємодії громадянського суспільства з державою в умовах розвитку ІТК технологій та цифровізації з урахуванням безпекового чинника.

Об'єктом дослідження є – процеси взаємодії громадянського суспільства та держави в системі публічного управління.

Предметом дослідження є розвиток взаємодії громадянського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України.

Методи дослідження. Теоретичною та методичною основою дисертаційного дослідження стало застосування методології системного підходу, загальнонаукових і спеціальних методів наукових досліджень, а саме: методи

діалектики, аналогій, історичної та формальної логіки, моделювання – для вивчення загальнонаукових явищ і процесів розвитку суспільства, форм і методів прояву взаємодії різних інституційних утворень під впливом багатоманітних чинників; загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, абстрагування, конкретизація, узагальнення, спостереження, індукції, дедукції) – при вивченні й уточненні сутності та змісту понять дотичних до предмету дослідження. У ході дослідження використано такі спеціальні кількісні методи як соціологічні опитування, аналіз статистичних даних, порівняльний аналіз для оцінювання впливу громадянського суспільства на забезпечення захисту національних інтересів держави, а також якісні методи (глибинні інтерв'ю, емпіричні спостереження, аналіз документів) для отримання детальної інформації про погляди, досвід та мотивацію окремих індивідів, що беруть участь у взаємодії громадянського суспільства та держави, вивчення політики, програм та інших документів, що регулюють взаємодію громадянського суспільства та держави, формування висновків і пропозицій щодо ефективності різних моделей, механізмів і інструментів такої взаємодії в умовах надзвичайного стану та цифровізації суспільства.

Застосування загальнонаукових і спеціальних методів і підходів дослідження забезпечило його системність, цільову спрямованість, логічну послідовність та комплексний характер і завершеність, що дозволило досягти поставленої мети й вирішення наукових завдань та забезпечити обґрунтованість і достовірність отриманих наукових результатів.

Інформаційною базою дослідження стали законодавчі акти та нормативно-правові документи центральних органів виконавчої влади, наукові праці українських і зарубіжних учених, матеріали періодичних видань і інтернет-ресурси. Емпіричним базисом дослідження є статистичні дані Державного комітету статистики України, інформаційні ресурси центрів соціологічних досліджень, органів державної влади і місцевого самоврядування та аналітичні результати власних досліджень.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у всебічному

аналізі сучасних форм і механізмів співпраці між громадянським суспільством та державними інституціями з метою захисту національних інтересів, а також у розробці рекомендацій для зміцнення цієї взаємодії з акцентом на залученні молодіжних, волонтерських, ветеранських та фанатських організацій з урахуванням зарубіжного досвіду та перспектив розвитку цифрових технологій.

У роботі у межах досліджуваної тематики:

вперше

- проаналізовано специфіку функціонування неформальних молодіжних течій, волонтерських, ветеранських і фанатських організацій як суб'єктів забезпечення національної безпеки України та запропоновано концептуальну інституційну модель взаємодії громадянського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України, котра побудована на основі принципів співпраці, підзвітності, прозорості та взаємної підтримки та базується на всебічному аналізі сучасних форм і механізмів співпраці між громадянським суспільством та державними інституціями, а також враховує сучасні комунікаційні та інформаційні можливості для зміцнення такої співпраці з акцентом на залученні молодіжних, волонтерських, ветеранських і фанатських організацій;

- розкрито особливості впливу молодіжної політики на активізацію участі молоді в процесах захисту національних інтересів України, запропоновано модель державної підтримки, спрямованої на зміцнення співпраці між молодіжними рухами й державними інституціями та розроблено рекомендації щодо інституціоналізації та посилення ролі громадянських організацій, зокрема ветеранських і фанатських, у системі національної безпеки, з урахуванням їхньої унікальної мотивації та здатності до самоорганізації в умовах криз.

удосконалено:

- теоретико-практичні підходи стосовно формування та застосування механізмів й інструментів взаємодії інституцій громадянського суспільства та держави, що спрямовані на розвиток такої взаємодії під час війни та на

післявоєнну перспективу з урахуванням потенціалу правових та організаційних механізмів, а також механізмів та інструментів публічної дипломатії шляхом залучення громадянського суспільства до прийняття та реалізації зовнішньополітичних державних рішень у сфері національної безпеки;

набули подальшого розвитку:

- теоретичні підходи до визначення дефініцій «громадянське суспільство», «взаємодія громадянського суспільства та держави», «механізми взаємодії громадянського суспільства та держави», «інституційне забезпечення громадянського суспільства та держави», «електронне громадянське суспільство», «цифрове громадянське суспільство», показано взаємозалежність та взаємозв'язок цих понять в історично-еволюційному вимірі, що дозволяє розуміти тенденції та перспективи розвитку такої взаємодії;

- методичні підходи до висвітлення генези розвитку різних груп та течій громадянського суспільства з урахуванням історичних, ментальних та морально-етичних чинників формування неформальних інституцій на теренах України для розкриття передумов зародження волонтерського та ветеранського рухів, різноманітних молодіжних субкультур та їх ролі у збереженні національної ідентичності та захисті національних інтересів України від витоків державності до сьогодення, що надало змогу обґрунтувати роль формальних і неформальних молодіжних інституцій України як стратегічного ресурсу держави для захисту національних інтересів у надзвичайних ситуаціях.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені й науково обґрунтовані окремі положення, висновки та пропозиції можуть бути використані в практичній діяльності органів державної влади при організації взаємодії з громадянським суспільством, удосконаленні процесів організації співпраці з волонтерськими, ветеранськими, фанатськими організаціями та групами, методів та інструментів такої взаємодії задля забезпечення захисту національних інтересів держави, що підтверджено відповідними довідками та актами (Додаток А).

Наукові рекомендації, висновки, пропозиції, що викладені в роботі були враховані й використані Комітетом Верховної влади з питань гуманітарної та інформаційної політики, зокрема при написанні Законопректу № 11115 від 25.03.2024 р. «Про внесення змін до деяких Законів України щодо регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація» (довідка про впровадження № 04-14/142024/200120 від 13.09.2024); частиною А4638 Міністерства оборони України при розробці заходів зі взаємодії з волонтерськими та ветеранськими організаціями у напрямі соціальної інтеграції ветеранів, співпраці ветеранських організацій з медичними й реабілітаційними закладами, правозахисниками, владними та соціальними структурами (довідка про впровадження № 1781823177 від 24.08.2024); Громадською радою Міністерства освіти і науки України при розробці та реалізації освітніх проектів, направлених на підвищення громадянської активності, патріотизму та усвідомлення громадян своєї ролі у захисті національних інтересів (довідка про впровадження № 301223 від 30.12.2023); Громадською організацією «Будь в курсі» при розробці та впровадженні навчально-тематичних заходів з представниками волонтерських та ветеранських організацій з опанування методів та механізмів ефективної взаємодії з органами державної влади через електронні та цифрові інструменти (довідка про впровадження № 146 від 03.09.2024); Університетом митної справи та фінансів при розробці навчально-методичних матеріалів до занять за дисциплінами «Методологія системного підходу та наукових досліджень» і «Публічне управління» (акт про впровадження від 30.09.2024, б/н).

Особистий внесок здобувача. Основні ідеї, пропозиції і рекомендації дисертаційного дослідження належать особисто здобувачу. У дисертаційному дослідженні не використовувалися ідеї або розробки інших дослідників. У науковій статті, опублікованій спільно зі співавтором [1], внесок здобувача полягає у визначенні визначені типів неформальних організацій та дослідженні історичних аспектів їх розвитку. У науковій статті, опублікованій спільно зі співавтором [4] внесок здобувача полягає у висвітленні генезиса поняття

«волонтерство», його еволюції в історичному контексті України та сучасні тенденції щодо мотивації волонтерів, розвиток механізму волонтерства в умовах сьогодення та виявленні потенційних можливостей його використання у напрямі визначення ролі волонтерів у вирішенні соціальних проблем та подоланні наслідків збройного конфлікту, формуванні національної ідентичності та зміцненні соціальної згуртованості. У науковій статті, опублікованій спільно зі співавторами [5] особисто авторіві належать оприлюднені результати дослідження щодо феноменальних особливостей розвитку інституту волонтерства в структурі громадянського суспільства та його впливу на розвиток громадської та народної дипломатії як невід'ємної складової публічної дипломатії.

Сформульовані в дисертації висновки та рекомендації відповідають її змісту й впливають з основних результатів дослідження.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї та положення дисертаційного дослідження були оприлюднені на науково-комунікативних заходах різного рівня, а саме на: методологічному семінарі: «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання» (Київ, 2023); науково-практичних конференціях різного рівня: «Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики» (Харків, 2021), «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (Одеса, 2022), «Взаємовідносини державного управління та господарювання» (Таллін, 2022), «Розвиток сучасної науки: стан, проблеми та перспективи» (Брно, 2024), «Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів ХХІ століття» (Житомир, 2024).

Публікації. Загальні положення та зміст дисертаційного дослідження відображено у 11 наукових публікаціях, серед яких: 5 статей у фахових виданнях України, 6 публікацій у матеріалах науково-комунікативних заходів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації складає 290 сторінок, з них 230 сторінок основного тексту. Робота містить 11 рисунків, 30 таблиць та 11 додатків. Список використаних джерел містить 289 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ

1.1. Концептуальні підходи дослідження генези громадянського суспільства в світовій та вітчизняній науці

В умовах героїчного протистояння народу України проти збройної агресії російської федерації, особливого змісту набуло ґрунтовне і всебічне дослідження генези громадянського суспільства (далі ГС), оптимізації функціонування його інститутів, визначення його основних факторів, які його детермінують.

У сучасних наукових дослідженнях існує два принципово різних погляди на природу ГС. Перший характеризує його як суспільну систему в цілому, що здобула певний рівень соціально економічного, політичного, культурного розвитку та має всі ознаки цивілізованості (ринкова економіка, демократія, дотримання прав людини тощо). Більш поширеним є другий підхід, відповідно до якого ГС розглядається як особлива сфера соціуму, що протистоїть державі й охоплює соціальні зв'язки, соціальні інститути, об'єднання людей, які виникають спонтанно та реалізують різноманітні потреби, інтереси, цілі [46]. У даній роботі ми відштовхуємося від другого підходу до аналізу ГС.

Британський аналітик Джеймс Шеррі звернув увагу на те, що в Україні є своєрідна особливість, яка полягає в тому, що Росія – країна з сильною державою і слабким громадянським суспільством. Україна – країна зі слабкою державою і сильним громадянським суспільством» [47]. Даний вислів може бути прологом для аналізу заявленої теми, який звертає наш погляд до того, що відбувається у нашому суспільстві і з нашим суспільством.

У наукових колах існують різні погляди на громадянське суспільство та його сутність. Одні вчені використовують поняття «громадянське суспільство»

як характеристику певного стану соціуму [48]. При такому трактуванні ГС ідентифікується з державою особливого типу, в якій юридично забезпечені та політично захищені основні права та свободи особистості. Інші пов'язують тлумачення громадянського суспільства з уявленням про нього як про певну сферу соціуму – сферу позадержавних відносин та інститутів. Вони вважають, що держава створює ті чи інші – сприятливі чи несприятливі – умови для функціонування автономної приватної сфери і таким чином впливає на її життя [46]. Як бачимо однією з особливостей концепту громадянського суспільства є неоднозначність його наукового трактування. Проте науковцями визнається, що основу ГС створює сфера самовияву вільних індивідів, асоціацій та організацій громадян, які добровільно сформувалися і захищені законом від втручання органів державної влади [49, с. 277].

Проблемам розвитку ГС з часів встановлення незалежності України й до тепер велику увагу приділяють українські дослідники, що підтверджується великою кількістю публікацій за даною тематикою [50-88]. На сьогодні в науковому середовищі накопичений великий обсяг публікацій у контексті розгляду генези феномену громадянського суспільства, його основних інституціональних складових та способів взаємодії з державою. За допомогою диференціального підходу дослідження громадянського суспільства та його інститутів в таблиці 1.1 проаналізовані основні напрями та складові наукових підходів щодо дослідження даної генези.

У цілому, ми можемо зазначити, що з проблематики ГС накопичено значний обсяг наукових праць, що зумовлює необхідність узагальнення тих основних підходів до визначення громадянського суспільства, що представлені в науці. Проте сьогодні можна говорити про існування потреби в узагальненнях за змістом проблем, пов'язаних із формування громадянського суспільства в умовах сучасної України.

Різноманітність концепту «громадянське суспільство» продукує безліч його різних референцій, системний аналіз яких потребує певної

міждисциплінарності, тобто виходу за вузькі рамки спеціальності, як у категоріально-понятійному, так і в методологічному розумінні.

Таблиця 1.1.

**Основні напрями та складові дослідження генези
громадянського суспільства**

Основні напрями та складові дослідження генези ГС:	Науковці
<i>виявлення сутності та змісту ГС</i>	Н.Дніпренко, Н.Гончарук, В.Горбатенко, І.Кресіна, В.Куйбіда, Т.Мотренко, Н.Нижник, О.Скрипнюк, Ю.Тодика;
<i>співвідношення прав і функцій держави, нації і ГС</i>	В. Геець, І. Кресіна, П. Надолішний, В. Речицький, Ю. Римаренко
<i>спрямовані на визначення перепон та способів їх подолання на шляху до ГС</i>	Г. Щедрова, В. Баркова, В. Коцюбинського, В. Безродної, М. Буника, публікації Р. Балабана, Г. Зеленько, С. Кириченко, В. Кузьменко, А. Пахарєва, О. Романчук, В. Моргуна, В. Степаненко
<i>як інструмент дослідження сучасного стану українського соціуму, його проблем та шляхів їх розв'язання на засадах європейської демократії</i>	Б. Андресюк, Ю. Барков, М. Бунік, О. Власюк, А. Грамчук, В. Геець, О. Задоянчук, Г. Зеленько, О. Івченко, С. Кириченко, Т. Ковальчук, А. Колодій, Ю. Корнілов, О. Костенко, В. Кратюк, В. Крисаченко, Ю. Левенець, В. Мельниченко, І. Пасько, Я. Пасько, О. Полішкарлова, О. Резнік, Т. Розова, М. Рябчук, А. Сіленко, В. Степаненко, М. Степико, С. Тимченко;
<i>розробками загальних питань трактування й формуванням структури та основними принципами діяльності розвитку ГС</i>	В.Бакуменко, М. Бунік, О. Гарань, Н. Гнидюк, Я. Гонціяз, А. Колодій, Б. Кравченко, Г. Лаут, Л. Мельник, В. Меркель, Н. Нижник, І. Підлуська, В. Полохало, С. Рябов, В. Сидоренко, О. Ткаченко, В. Ткаченко, М. Томенко, А. Колодій, В. Корельський, А. Малько, Н. Матузов, В. Перевалов, В. Сирих;
<i>становлення неурядових організацій та їх значення для розбудови ГС в Україні</i>	М. Банчук, О. Винников, О. Голобуцький, Т. Голобуцька, Є. Захаров, В. Кулік, В. Литвин, В. Нікітін, В. Новохацький, В. Пащенко, М. Пашков, Н. Соф'янець, О. Стегній, О. Тинкован, Г. Троцько, І. Трубавіна, Т. Хлебнікова, О. Хуснутдінов, В. Цвих;
<i>проблеми місцевого самоврядування</i>	Б. Андресюк, А. Базір, Л. Івашова, М.Івашов, Р. Балабан, Р. Безсмертний, Ю. Битяк, Ю. Білик, В. Борденюк, В. Борисова, І. Бутко, О. Власенко, В. Волонець, В. Волощук, Л. Герасіна, А. Гошко, В. Граб, І. Доля, В. Зимогляд, М. Корнієнко, Ю. Крестєва, Д. Криворучко, В. Куйбіда, Л. Лановюк, П. Любченко, Г. Музиченко, А. Некряч, А. Оніщук, Ю. Саєнко, А. Ткачук, Ю. Привалов, М. Пухтинський, С. Серьогіна, І. Яковюк та ін.
<i>осмисленням концепту ГС, визначення його сутності, функцій, можливостей впливу на розвиток політичної системи</i>	В. Андрущенко, О. Бабкіна, М. Бойчук, А. Карась, А. Колодій, С. Кириченко, О. Корнієвський, І. Кресіна, Ю. Левенець, П. Манжола, М. Михальченко, О. Проценко, О. Скрипнюк, Ф. Рудич, О. Чувардинський, Ю. Шайгородський, В. Якушик;

<i>як питання формування державної влади, яка б відповідала ідеалам ГС в контексті демократизації</i>	М. Головатий, Ю. Дмитрієв, Л. Зідентоп, А. Колодій, А. Мацюк, О. Рудік;
<i>у контексті відповідальності, підзвітності та підконтрольності</i>	Є. Іхлов, Т. Ковальчук, В. Руденко, В. Серебрянніков, В. Сиренко, П. Ситник, В. Співак, В. Тимошенко, Н.Хананашвілі;
<i>взаємодія влади й ГС та утвердження конституційно-правових відносин між ними</i>	А. Бобильов, Т. Бутирська, В. Воловик, І. Воронов, К. Гаджієв, Й. Дзялошинський, П. Дуткевич, І. Ібрагімова, М. Ільїн, С. Кабишев, С. Кириченко, Д. Коплоу, А. Кортунів, В. Лукін, Л. Мілевська, О. Оболонський, А. Одінцева, С. Перегудов, П. Ситник, В. Токовенко, А. Соловйов, В. Смольніков, В. Співак, В. Черепанов, П. Щекочіхін, О. Якубовський;
<i>методологічними проблемами розвитку ГС та державної влади в контексті новітніх концепцій державного управління</i>	В. Бакуменко, В. Бранський, В. Гуроров, В. Князєв, О. Машков, Н. Нижник, С. Перегудов, Ю. Сурмін, О. Сушинський;
<i>роль впливу ЗМІ на процес демократичного розвитку суспільства і становлення інститутів ГС</i>	О. Білорус, С. Демченко, О. Зернецька, Л. Івашова, М.Івашов, Ю. Кобзар, А. Костирєв, М. Недопитанський, В. Петренко;

Джерело: систематизовано автором на основі [50-88]

Так, визначення поняття «громадянське суспільство» в *політичній науці* переважно здійснюється з акцентом на його взаємозв'язку з поняттям держави і громадянства (як деякого поєднуючого між собою явища). *Філософський підхід* пов'язаний із пошуком граничних обґрунтувань феномена ГС в суспільному житті, висвітлює його роль і ціннісні підвалини, удосконалює основні поняття і методи дослідження. *Правовий підхід* фокусується на дослідженні змісту та ролі права у формуванні інститутів громадянства та ГС, досліджує форми та змістове наповнення соціального договору, а також специфіку основних документів, які забезпечують його функціонування - конституції, документів міжнародного права тощо. *Економічний підхід* ставить акцент на вивченні форм власності, їх взаємозв'язку з інституціоналізацією соціально-політичного життя. При цьому *соціологічне дослідження* ГС найчастіше полягає в аналізі тих соціальних груп, які взаємодіють в інституціональних рамках даного суспільства. *Історичний підхід* вивчає еволюцію форм ГС в рамках конкретної національної історії та досліджують еволюцію ГС в часі.

Пристаючи до концептуального аналізу дослідження генези ГС, необхідно підкреслити, що важко сказати, коли вперше був вжитий термін «громадянське суспільство». Науковці, як українські так і зарубіжні, звертають увагу на те, що ідея ГС бере початок у Стародавній Греції та античному Римі, зокрема з творчості Платона, Цицерона, Арістотеля коли склались уявлення про громадянство, громадянина і виникло поняття суспільства, як спільності громадян. Саме античним філософам належить пальма першості у постановці ключової проблеми ГС, спробі концептуально осмислити дилему взаємодії держави та громадян у сформованій на той момент суспільно-історичної ситуації у житті полісів - міст-держав, тобто категорія «громадянське суспільство» в тій чи іншій формі почала зароджуватися ще в часи античності, витоки якої йдуть від ідеї поліса у Арістотеля (*koinoia politike* — громадянське суспільство); *societas civilis* у Цицерона — громадянське суспільство і держава ототожнюються: бути громадянином держави означає бути членом ГС, поводитися відповідно до його законів. Тобто, громадянське суспільство є політично та юридично організованою системою, на відміну від суспільства людства як такого [89].

Протягом усієї історії людства найпрогресивніші його представники намагалися створити модель ідеального суспільного устрою, де панували б розум, свобода, добробут та справедливість [90]. Зважаючи на це К. Боднар [91] звертає увагу на те, що з точки зору впливу на подальше формування концепту громадянського суспільства, заслуговують ідеї Арістотеля щодо верховенства закону, розподілу повноважень між трьома гілками влади та стабілізуючу роль у суспільстві середніх верств [91, с. 9]. У свою чергу А. Карась характеризує висловлювані в давньогрецькій та давньоримській добі ідеї засад громадянського суспільства як період виникнення джерел та початок еволюції класичного розуміння цього поняття [92].

У цілому ми погоджуємося з думками вчених, які вважають, що античне суспільство не було громадянським у нинішньому розумінні. Громадянство розглядалося нерозривно з політикою, існував примат держави, ототожнення

особистості з суспільством, а суспільства – з державою тощо. Але саме цей досвід зіграв вирішальну роль у становленні громадянських інститутів в Європі.

У сучасному філософському дискурсі [93, с. 118; 94, с. 212–213] підкреслюється, що свого часу Тома Аквінський окреслював два типи суспільних об'єднань: в державі та у церкві. Він зазначає, що влада короля божественна, проте це не торкається її здобуття та користування, які можуть бути противними Божій волі. Первинним джерелом влади, яку здобуває одна або кілька осіб, є впорядкована спільність людей, себто громадянське суспільство. Тому влада правителя не безмежна, вона лімітована певними законами, які допомагають досягненню загального блага. Мислитель зауважує, що правителі, побоюючись важких для себе наслідків, змушені враховувати волю народу. Він, акцентує увагу на тому, що громадянська спільнота – це влада вільних, а мета громадянського суспільства – досягнення щасливого життя, якому сприяють і державні, і особисті відносини [95]

Виходячи з вище сказаного, можемо твердити, що релігійне світосприйняття відіграло значну роль у розвитку ідеї ГС. Розмежувавши душу та тіло, середньовічна людина поєднала її із пошуком Абсолюту як домінанти розумності та справедливості в реальній дійсності. Саме з появою суб'єктивної самосвідомості виник взаємозв'язок «Я – Абсолют». Як результат, осмисливши власну «самість», людина зосталася наодинці зі собою, що зумовило їй свободу самовизначення. Відтак, страх «вільної» людини, відповідальність за вибір власного шляху спонукали до пошуку інших суспільних відносин, які б ґрунтувалися на справедливості, рівності та вільному об'єднанні [96, с. 35].

Тобто, мислителі періоду XVII-XVIII ст. відзначали факт існування недержавних відносин, узагальнюючи які назвали «громадянським суспільством».

Для подальшого концептуального аналізу дослідження генези ГС проаналізуємо етапи та процеси розвитку поняття з позиції поєднання типів

суспільств та формацій з етапами розвитку ГС, а також з елементами системи організаційної взаємодії державної влади і організацій ГС.

Перш за все коротко охарактеризуємо типи суспільств. З позицій марксизму розрізняють суспільно-економічні формації, які базуються на економічних структурах та певних виробничих відносинах: первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну та комуністичну (початкова стадія якої – соціалізм). Існує також технократична (техногенна) типологія суспільств, яка на думку сучасних дослідників [97, 98] базується не лише на економічному фундаменті суспільства, а й на сукупності всіх форм його життєдіяльності – матеріально-економічній, культурній, політичній, моральній. Згідно з цим підходом виділяють три типи суспільств:

1) доіндустріальні, або традиційні (7 тисячоліття до н.е. – XVIII ст. н.е.), що ґрунтуються на сільськогосподарській цивілізації, а їхня технологічна основа – ручна праця. Вони охоплюють стародавній та середньовічний періоди з їх аграрною спрямованістю економіки, високим рівнем залежності від природних умов (перш за все від географічного положення), консерватизмом у соціальних відносинах і способі життя, негативним ставленням до будь-яких нововведень, обмеженістю індивідуальної свободи тощо; та два техногенні;

2) індустріальні (60–90-і рр. XVIII ст. – 60–90-і рр. XX ст.), які ґрунтуються на індустріальній цивілізації, а їх технологічна основа – машинна праця;

3) постіндустріальні (80 рр. XX ст. – кінець XXI – початок XXII ст.), котрі базуються на інформаційно-комп'ютерній цивілізації, а технологічну основу їх становлять знання й інформація.

Як зазначають інші вчені у техногенних типах суспільств виникає система цінностей, основу яких складають наука, техніка, технологія. «Ідея перетворення світу стає провідною в культурі техногенної цивілізації; принципово змінюється становище людини в суспільстві: утверджується цінність свободи, рівності людей, тобто цінності демократії. Техногенна цивілізація динамічна, рухлива й досить агресивна. Вона суперечлива: її вища

мета – збільшення матеріального багатства на основі постійного оновлення техніко–економічних систем – перетворює людину на просту функцію, засіб виробничої сфери, вона стає предметом маніпуляції з боку масової культури, засобів масової інформації, з одного боку, і водночас орієнтується на свободу людини, мобілізує людську активність, стимулює розвиток здібностей людини, внаслідок чого відбувається гуманізація суспільства» [99].

При дослідженні часових рамок виникнення теорії громадянського суспільства, а точніше – її періодизації науковці [100-102] виділяють три етапи. Кожний із яких супроводжувався істотними змінами економічних відносин, суспільного і державного ладу, розвитком свідомості індивіда і суспільства, культури народу і нації, перетворюваннями суспільної ідеології. Вони стверджують, що початок формування громадянського суспільства, в його сучасному розумінні у країнах Європи і Америки, припадає на XVI -XVII століття. У цьому контексті звернемо увагу на дисертаційні дослідження концепції громадянського суспільства в Україні. Так, О. Полішкарова відзначає, що в нашій державі вона набувала різного значення залежно від політичного контексту й історичних обставин: у 1989-1992 рр. ідея громадянського суспільства була спрямована на боротьбу проти комуністичного режиму та його пережитків; у період 1992-1996 рр. основними завданнями були розбудова незалежної держави і зміцнення її основних інститутів й атрибутів, тому інтерес до концепції громадянського суспільства помітно послаб; і тільки після 1996 р. утвердилося розуміння того факту, що громадянське суспільство є необхідною умовою й основою реалізації демократичного проекту, а не пропагандистським слоганом [103, с. 7].

Як серед науковців, так і в політичних колах точиться дискусія, метою якої є визначення методів і шляхів розбудови громадянського суспільства в Українській державі. Узагальнені етапи формування та еволюції громадянського суспільства представлені в таблиці 1.2, що складена на основі означених вище джерел.

Таблиця 1.2

Основні етапи формування та еволюції громадянського суспільства

Період	Характеристика	Коментарі, уточнення, доповнення автора дисертації
Початковий XVI – до кінця XVII ст. Формування громадянського суспільства, складання економічних і політичних передумов появи буржуазії	підстава – процес формування передумов (економічних, політичних, ідеологічних) розвитку буржуазного суспільства, створенням його відповідних інтелектуальних теоретичних та інших засад, усунення юридичної нерівності, обмеження політичної влади правом. Відбувається:- бурхливий розвиток мистецтва і культури;- широке поширення протестантської буржуазної етики, оформлення в «теорію природного права» основних загальних ідей, зв'язаних із уявленнями про громадянське суспільство як про соціально– політичний ідеал; - у ряді країн виникають централізовані національні держави, що мали ознаки сучасних держав (суверенітет, державна скарбниця, професійний управлінський апарат і ін.)	Громадянське суспільство стає сферою реалізації приватних інтересів людей, через який реалізуються потенціал людей. Даний час -існування «класів у собі», які на даний період не усвідомлюють своїх інтересів і тому не готові до солідарних дій. Суспільство не має суттєвих важелів впливу на державу й залишається деполітизованим утворенням. Пошук науковців був направлений на створення понятійно-категоріального інструментарію, який би міг описати недержавні соціально-політичні зв'язки, що мають різноманітний характер – сімейний, релігійний, економічний тощо. Уперше у політичній думці дістала розгляду проблематика впливів різноманітних соціально-льних груп на державу та навпаки.
Доба Відродження кінець XVII – кінець XIXст. Формування громадянського суспільства в найбільш розвинених країнах Європи та США в вигляді капіталістичної вільної конкуренції	підстава- питання громадянського суспільства висвітлюються у концепціях природного права та суспільного договору. До основних ідей цього періоду можемо віднести: обґрунтування правомірності народного суверенітету Дж. Мілтона (1608-1674 рр.); про природне, божественне та цивільне право як основу суспільства Б. Спінози (1632-1677 рр.); про правові засади громадянського суспільства Дж. Локка (1632-1704 рр.); про інституціоналізації громадянських та політичних свобод Ш. Монтеск'є (1689-1755 рр.); про громадянськість, структуру суспільства та народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо (1712-1778 рр.); про джерело влади, прав та обов'язків у громадянському суспільстві С. Пуфендорф (1632-1694 рр.); про свободу, необхідність релігійної єдності Європи, етапи виникнення суспільства Г. Лейбніц (1646-1716	період характеризується пробудженням класової свідомості, набуттям громадянської ідентичності широкими верствами населення, активною боротьбою за свої політичні і громадянські права. Відбувається істотне ускладнення структури громадянського суспільства і розгортання потенціалу його ключового компоненту – вільної та відповідальної особистості. Усе більш істотну роль у межах цього етапу починають відігравати політичні партії, суспільні рухи і асоціації: їх боротьба за політичні й громадянські права широких верств населення поступово привела до демократизації держави, до розширення соціального простору та вільної самореалізації індивідів.

	рр.); про обов'язки як основу суспільства Хр. Вольф (1655-1754 рр.); про всесвітнє громадянство та правову державу І. Кант (1724-1804 рр.); про систему громадянського суспільства Гегель (1770-1831 рр. В них приділялася велика увага свободі особистості, самоцінності окремої людини, повазі до її власності та невід'ємності її громадянських прав Зазначимо, що в даний період вони не ототожнювали громадянське суспільство з формами державного правління, а виходили з теорії договірної походження держави в основі якої лежала ідея суспільного договору.	
Інституційний рубіж XIX – перша четверть XX ст <i>Відбуваються зміни в соціальній структурі, триває процес становлення правових, соціальних держав</i>	Підстава - розвиток постіндустріального суспільства з машинним виробництвом, фабричною організацією праці та загальнонаціональним ринком; відокремленням влади від власності; переходом управління громадськими справами практично до рук вчених-спеціалістів (менеджерів) із збереженням інститутів традиційної демократії та політичного плюралізму; розширенням і поглибленням рівноправності людей.	Становлення економічної, політичної, соціальної і соціокультурної інфраструктур ГС знаходження ними своїх сучасних форм. Громадянське суспільство стає фундаментом для найрізноманітніших цінностей, норм, стилів і способів життя, суспільних проектів і практик; відбувається посилення взаємозалежності держави і громадянського суспільства.
Конституціональний 20-90-ті рр. XX ст. – поч. XXI ст. <i>Відбувається прогресивний розвиток суспільно-політичної думки людства, розширення свобод</i>	Підстава - людина стає не тільки об'єктом права, але і його суб'єктом; людина не тільки підпорядковується існуючим правовим розпорядженням, але і прагне до того, щоб їх змінити, скоригувати в тому або іншому напрямі або навіть ввести нові.	ГС виконує функцію сполучної ланки між особистістю та державою, між «приватною» та «публічними» сферами.
Сучасний кінець XX ст. – сьогоднішня	Підстава - активне впровадження принципів демократичного врядування та концепцій поліаспектної взаємодії, співпраці й партнерства держави та громадянського суспільства.	«Базою» громадянського суспільства виступає людський потенціал, громадяни, які прагнуть вирішувати самостійно проблеми, брати на себе відповідальність та не перекладати її на інших суб'єктів.

Джерело: складено автором на основі [97-103].

Поєднавши два названі вище підходи до періодизації етапів розвитку ГС можна зробити висновок, що громадянське суспільство почало формуватися

наприкінці до індустріального (традиційного) суспільства, його становлення відбулося в період індустріального суспільства і на етапі постіндустріального суспільства громадянське суспільство набуває нових для себе рис.

Підвалини класичного тлумачення ідеї громадянського суспільства започаткували Г. Гроцій, Д. Г'юм, А. Фергюсон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, А. Токвіль, Ш.-Л. Монтеск'є, Т. Пейн, які концептуально окреслили вектор розвитку ідеї громадянського суспільства, в основі котрої лежить відокремлення держави й суспільства, політичної сфери та суспільної. В основу своїх концепцій виникнення держави покладали ідею суспільного договору – як історично створеного механізму взаємодії між суспільством та державою, через який державі делегувалася частина свобод громадян, їх прав і обов'язків в обмін на гарантії з боку держави щодо забезпечення справедливості, стабільності і порядку.

Подальші дослідження громадянського суспільства проводяться в рамках локківської, гегелівської та токвілевської традиції. Гегелівська традиція сприяла формуванню загальнометодологічних підходів, локківська – її політологічному та правовому аналізу, а токвілевська надає проблемі соціологічний вимір, вона є теоретичною та практичною основою для дослідження конкретної структури громадянського суспільства.

Що ж стосується східнослов'янської суспільно-політичної традиції, то вона орієнтована на колективного суб'єкта, а не на особу. В даний період виділяють концепції представників трьох напрямів: громадянське суспільство як сфера соціальних, неполітичних відносин, що є приреченою на протистояння державі; громадянське суспільство як глобальна система, в якій держава є організаційною структурою; громадянське суспільство як проміжна сфера між владою і ринком, державою і економікою [39, с. 16].

У другій половині XX століття знову виникло питання про роль держави та особистості у суспільстві громадянського суспільства. Одна з гілок розвитку концепції громадянського суспільства, а саме ліберальний підхід, надає центральне значення свободі. Сучасні ліберали, такі як Джон Роулз [104],

Роберт Нозік [105] та Рональд Дворкін [106], розглядають свободу як найвищу цінність. Громадянське суспільство для них виступає гарантом індивідуальних прав і свобод, захисником їх від втручання держави. Отже, громадянське суспільство відіграє роль своєрідного буфера між індивідом і державою. Самостійна та незалежна особистість стає ключовою фігурою для ліберальних дослідників.

Існує альтернативний підхід до концепції розвитку громадянського суспільства, який визначають представники соціал-демократичної традиції, такі як Алістер Макінтайр [107] та Майкл Волзер [108]. Згідно з їхніми поглядами, громадянське суспільство становить ядро політики держави, яке повинно забезпечувати функціонування громадянських інститутів.

Комунітаристи критикують лібералів за те, що останні, підтримуючи автономію особистості, не беруть до уваги те, що ідентичність особистостей формується їх належністю до певного суспільства і культурних традицій. Люди завжди є членами певних спільнот, і це означає, що на них впливають традиції та цінності цих спільнот. Ліберали, навпаки, розглядають особистість як атомістичну, незалежну і самодостатню істоту, чиї здібності формуються незалежно від соціальної взаємодії. Іншими словами, ліберали не враховують той факт, що люди не вибирають свою ідентичність, але скоріше отримують її внаслідок своєї ролі в суспільстві.

Лібералізм відповідаючи на виклик комунітаристів, еволюціонував. Наприклад, Роберт Нозік [105] визнав важливість зв'язків між членами політичної спільноти та спробував зв'язати цінність спільноти з цінностями свободи та рівності. Однак найцікавіші висновки з розгорнутої дискусії між лібералами і комунітаристами зробив Чарльз Тейлор [109], розробивши синтез вихідних теоретичних концепцій обох течій (індивідуалістичного автономізму та соціально-культурної інтеграції). Він стверджує, що кожне політичне суспільство потребує певних жертв і вимагає певної дисципліни від своїх членів, таких як сплата податків або служба в армії, а також дотримання певних обмежень. У деспотичних суспільствах, де загальна маса громадян

підпорядковується владі одного правителя або групи, цю дисципліну застосовують через примус. Щоб зробити суспільство вільним, цей примус має бути змінений на щось інше. Цим є лише добровільне самоідентифікація громадян з полісом, переконаність у тому, що політичні інституції в їхньому суспільстві відображають їх самих.

На наш погляд, в осмисленні генези поняття «громадянського суспільства» варто виокремити основні його визначення зарубіжних науковців, так А. де Токвіль – вважав ГС особливою, позадержавною сферою соціуму, а саме як царину поширення позадержавних громадських та політичних асоціацій [1], а Т. Пейн визначав його як галузь самореалізації приватних інтересів [110, с.264-265]; Г. Гегель [111] як проміжну ланку між сім'єю та державою як формою людської спільноти, що забезпечує життєдіяльність суспільства і реалізацію громадських прав; К. Маркс, як процес вивільнення суспільних індивідів з лабет всеохоплюючої держави [112]; Дж. Александер, як сферу або підсистему суспільства, яка є аналітичною і, в певному ступені, відокремленою від сфер політичного, економічного і релігійного життя [102, 113]; Р. Дарендорф, як джерело життєвої сили для свободи; його творчий хаос дає людям шанс жити, не стоячи з простягнутою рукою перед державою чи іншими силами [5] тощо.

Зазначимо, що в світовій та вітчизняній науковій літературі серед існуючих підходів до розуміння громадянського суспільства науковці виокремлюють від трьох до семи основних підходів до інтерпретації поняття «громадянського суспільства» [114-119].

До самостійних підходів ми можемо віднести п'ять, на наш погляд найбільш релевантних підходів: формально-правовий, інституційний, глобалізаційний, просторово-ціннісний, комунікаційний, діяльнісний та кейс-стаді (табл. 1.3).

Розглянувши існуючі підходи до визначення громадянського суспільства, на наш погляд, можна виокремити їх основні інтерпретації цього поняття: широкий, дихотомічний і вузький

Основні наукові підходи до інтерпретації поняття «громадянське суспільство»

Підхід	Характеристика підходу
Формально-правовий	є історично одним з найдавніших, має регламентуючий характер й концентрує увагу на законодавчо визначених принципах формування громадянського суспільства, унормування правових процедур його функціонування, різновидів діяльності, прав та обов'язків окремих організацій, інститутів та індивідуумів як представників громадянського суспільства.
Інституційний	вивчає систему інститутів громадянського суспільства, їх виникнення, функціонування та взаємодію між собою й іншими суб'єктами життєдіяльності суспільства
Діяльнісний	аналізує соціальну та політичну діяльність організацій і індивідів громадянського суспільства, їх взаємодії з органами державної влади та бізнес-структурами.
Комунікаційний	зосереджує увагу на інформаційному обміні та комунікативної взаємодії індивідуума та держави.
Кейс-стаді	науково-практичний підхід, суть якого полягає в аналізі теорії та практики прикладного аналізу.

Джерело: складено автором за даними [114 - 119]

У «широкому» розумінні громадянське суспільство розглядається західними вченими Дж. Кіном [120] та Л. Даймондом [121] як певний етап розвитку будь-якого суспільства, як частина матеріального світу, яка відособилася від природи і яка являє собою форму життєдіяльності людей, що історично розвивається. Таке розуміння ГС ще називають генетичним або об'єктивістським. І як наголошує С. Соляр [122] при такому підході поняття ГС ототожнюється з поняттям суспільства, коли громадянськість стає характеристикою всього суспільства, зокрема держави як одного зі складових елементів такого суспільства. При цьому П. Любченко [117] уточнює, що громадянське суспільство не вважається інституційним феноменом, а є якісною характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини і громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов'язків. Відповідно, за логікою цієї концепції термін «громадянське суспільство» визначає певний тип суспільства з відповідним рівнем соціального, економічного, політичного, культурного та правового розвитку, де держава також виступає інститутом громадянського

суспільства й «державу і громадянське суспільство не слід розглядати як дві половини цілого, оскільки в ролі останнього, власне, й виступає громадянське суспільство, а держава - це його невід'ємна частина [117, с. 76]. У громадянському суспільстві держава становить лише один з механізмів регулювання, який заснований на політичній, економічній і духовній свободі індивіда. Держава, яка може реально характеризуватися як правова, є одним з інститутів, громадянського суспільства. Таким чином, громадянське суспільство порівняно з державою є соціальною системою вищого рівня організації» [123]

Прихильники дихотомічного підходу наполягають на жорсткому поділі держави і громадянського суспільства. Причому до громадянського суспільства включаються усі сфери, які не підконтрольні державі. На думку Е. Гелнера [124, с.14] громадянське суспільство - це сукупність різних неурядових інститутів, достатньо сильних, щоб служити противагою державі і, не заважаючи їй, виконувати роль миротворця та арбітра між основними групами інтересів, стримувати її прагнення до домінування і атомізації решти суспільства

У «вузькому» підході до інтерпретації поняття «громадянське суспільство» пов'язане з розмежуванням сфери громадянського суспільства з політичною сферою суспільства (до якої належить держава), а також з економічною сферою (до якої належить бізнес).

Тобто, підсумовуємо – у широкому розумінні громадянське суспільство – це є соціальні структури і відносини, які безпосередньо не регулюються державою, а у вузькому розумінні – це суспільство на певному етапі свого історичного розвитку, коли воно виступає соціально-економічною основою розвитку своєї держави [125].

Існує також й інший погляд на громадянське суспільство. Так канадський політичний філософ Ч. Тейлор [109] виявив в західній науці дві основні традиції розуміння громадянського суспільства. Це так звані L-і M-традиції. L-традиція, що сягала Джона Локка і названа так по першій літері його прізвища, розглядає громадянське суспільство як якесь етичне співтовариство, що живе за

природним законам до і поза політикою. М-традиція, що бере свою назву від Шарля Монтеск'є, вказує, перш за все, на інший аспект: вона представляє громадянське суспільство як набір незалежних асоціацій громадян, що опосередковують відносини між індивідом і державою та в разі потреби захищають свободу індивіда від посягань влади. А український вчений В. Пасісниченко у своїй праці виокремлює «максималістський» (Дж. Кін, У. Салліван, Ч. Тейлор, Е. Шілз та ін.) та «генералістичний» (Е. Геллнер, В. Перез-Діаз та ін.) підходи, прихильники яких розуміють громадянське суспільство ширше, як систему, до якої належать і політичні партії, і ринкові інститути, і навіть «обмежена та підконтрольна держава» [126, с. 48-49].

Цікаві погляди на розуміння ідеї громадянського суспільства були висловлені Дж. Смітом, який в своїй роботі [127] аналізує громадянське суспільство, два глобальні виміри: по-перше, як дефініцію глобальної інституції, яка охоплює лише ті організації, які ставлять за мету наведення мостів для подолання соціальних і політичних розбіжностей, а не ті, що загострюють їх; по-друге, як противовагу державній владі.

Інший науковець А. Кастраті [128, с.1] виділяє дві концепції генези ГС – теоретичну (суспільне життя й соціальні цінності окремих людей і неурядових організацій як головних учасників громадянського суспільства) і нормативну (мотивації, які заохочують або спонукають соціальних суб'єктів до мобілізації й розвитку демократичних інститутів). Натомість А. Колодій зазначає, що «прояви» громадянського суспільства різнилися залежно від історичних періодів, регіонів світу, певних умов життя людей, конкретних обставин і ситуацій, які передбачали і передбачають застосування правил. Зміни у світі зумовлювали виникнення й зникнення «проявів» громадянського суспільства. У зв'язку цим виокремлюють «історичні (часові) та національні (просторово-географічні) різновиди» громадянського суспільства [115, с. 66].

На основі просторового критерію науковці виділяють географічні, культурно-цивілізаційні моделі громадянського суспільства - за країнами та цивілізаційними групами країн. Це англосаксонський (британський і

північноамериканський) тип; західноєвропейський (континентальний) тип; центрально-, східноєвропейський тип; східноазійський (Японія, Південна Корея, Сінгапур та інші країни регіону із специфічною культурою), близькосхідний та інші малодосліджені або малорозвинені типи. Особливості цих моделей визначаються типом культури: загальної, релігійної, політичної та правової. Культурна формує громадянські цінності, а вони впливають на характер взаємодії суб'єктів громадянського суспільства, їхні взаємовідносини з державою, рівень політизації громадського життя тощо.

Історичні моделі громадянського суспільства виникали на основі ідей і досвіду, відображають в трьох різних традиціях:

- європейсько-середземноморська (розвиток почався в містах Італії за часів Ренесансу. Її представник Н. Макіавеллі [129] визначив три основні цінності громадянського суспільства: мир і безпеку громадян; насолоду своїм майном і багатством; право кожного відстоювати свої переконання;

- континентально-європейська;

- ліберальна англо-американська традиція [120, с.54-56].

Українська науковиця, докторка філософських наук А. Колодій систематизувала концепції громадянського суспільства та виділила три «класичні» трактування громадянського суспільства, що створюються в рамках: локкіанського підходу, згідно з яким основою громадянського суспільства є протиставлення природного і громадянського; гегелівського підходу, відповідно до якого це правова держава та принцип індивідуалізму; токвілівського підходу, який на перше місце висуває асоціативну діяльність [115, с. 30]. Розвиваючи далі свою думку - додає до них четвертий тип – «освічене громадянське суспільство», або «суспільство-культуру», яке виникає «на пограниччі ... «східного державного» та «напівзахідного громадянського бюргерського» суспільства». Його творить, насамперед, інтелігенція («духовно-національна еліта») в умовах реалізації «навздогінної моделі розвитку». [130. с. 34]. У той же час, український соціальний філософ М. Михальченко виокремлює два типи громадянських суспільств – американсько-англійський та

континентально європейський, відносячи громадянське суспільство України до другого типу, для якого характерне стримування держави у прагненні впливати на суспільні інтереси й інститути, а у разі соціальної нестабільності навіть підкорювати і поглинати [131, с. 27-28].

Професорка Гарвардського університету Н. Розенблюм виділяє інший варіант різновидів моделей громадянського суспільства: «демократичне» (зорієнтоване на «політичну участь» та опозицію громадських об'єднань до держави), «посередницьке» (як агент формування таких чеснот як вихованість, «соціабельність», здатність до солідарного вирішення проблем яке опікується соціальною сферою і сприяє формуванню вихованості, толерантності, спрямовує громадян на соціальні зв'язки), «виборче» (яке займається підвищенням економічної активності і загальним соціальним добробутом) [132, с. 553–554]. Про необхідність розвитку громадянського суспільства в виборчому напрямі зазначають також теоретики сучасного егалітарного лібералізму та учасницької демократії (М. Вольцер, Б. Барбер та інші) [133]

На переконання Ф. Рудича [134] історія розвитку громадянського суспільства свідчить про різноманітність теоретичних підходів до її вивчення, яка може бути зведена до двох підходів. Перший – громадянське суспільство розглядається як відповідний соціум, ідентифікується з відповідною державою, взятою в цілому; другий – громадянське суспільство – особлива позадержавна сфера соціуму.

Вчені Ф. Хатчесон, А. Фергюсон, А. Сміт, Е. Шилз, А. Селигман вважають, що громадянське суспільство виникає в національних державах. Вони стверджують, що цінності, які формують громадянське суспільство, є цінностями національної культури. Нація - це група людей, які мають спільну історію, культуру та мову. Вона надає людям спільну ідентичність, яка дозволяє їм сприймати себе як тих, хто спільно формує світ своїх.

Звернемо увагу на те, що вглядаючись в еволюцію визначення громадянського суспільства можна зазначити, що основні етапи її розвитку так чи інакше пов'язані із характером взаємовідносин між державою, владою та

суспільством. Тобто, в залежності від стану взаємовідносин між державою і громадянським суспільством, можна говорити про історичні моделі громадянського суспільства.

Вищезазначене доводить, що в дослідженні необхідно урахувати, що кожне громадянське суспільство завжди формується на основі тих інститутів і принципів співіснування, що формувались упродовж багатьох століть певного історичного розвитку кожного народу.

Генезис поняття громадянське суспільство, як предмет аналізу є предметом жвавих дискусій та суперечок українських науковців. Вони розглядають громадянське суспільство, як суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії та права [19], як систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин: а) які забезпечують умови для реалізації приватних для життєдіяльності соціальної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління [20]; б) заснованих на волі особи, політичному плюралізмі і демократичному правопорядку. Це самостійне об'єднання людей, що беруть активну участь у громадському житті. Воно є своєрідною проміжною структурою між особою і державою, виразником громадської думки [21] - сукупність відносно автономних, авторитетних недержавних структур, що складають систему конструктивних противаг і стримувань для структур державної влади» [22]; або як сферу спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності [23]; суспільство, в основі якого лежить розгалужена мережа незалежних від держави інституцій, об'єднань та організацій, створених самими громадянами для виявлення й здійснення різних громадських ініціатив, задоволення своїх суспільних потреб та обстоювання колективних інтересів [24].

Ю. Якименко трактує громадянське суспільство як сферу, в якій його члени можуть вирішувати актуальні проблеми, відстоювати свої інтереси, займатися суспільно значущою діяльністю та брати відповідальність за створення суспільного добробуту нарівні з органами державної влади [25, с. 2]. Згідно з таким визначенням громадянське суспільство є активним гравцем у забезпеченні національної безпеки й розвитку суспільства.

Зазначимо, що термін «громадянське суспільство» науковці в своїх дослідженнях прирівнюють до поняття «третій сектор» (сукупність недержавних та неекономічних громадських структур), а ООН узаконює основні критерії віднесення певної структури до організацій «третього сектору»: наявність організованої структури; приватний характер; автономність; добровільність; неприбутковість. [135].

Дослідниця О. Скакун [27] акцентує увагу на тому, що головним суб'єктом громадянського суспільства є автономна особа: – суб'єкт, що усвідомлює себе вільним членом суспільства згідно з розумінням свободи, прийнятими в цьому суспільстві; – суб'єкт, вільний економічно, наділений економічними правами і свободами, у тому числі правом приватної власності («суб'єкт-власник»), і має право вибору форм і видів трудової діяльності, зокрема підприємницької; – суб'єкт, вільний ідеологічно і політично, тобто має можливість бути членом політичної партії чи об'єднання, опозиційного щодо існуючої державної влади; має право брати чи не брати участь у виборі органів державної влади і місцевого самоврядування; – суб'єкт, що усвідомлює свою відповідальність перед суспільством; – суб'єкт, захищений законом від прямого втручання і свавільних обмежень з боку держави

Отже, більшість сучасних тлумачень сутності громадянського суспільства дозволяє стверджувати, що громадянське суспільство це людська спільнота, яка формується і розвивається у демократичних державах і представлена сукупністю недержавних відносин (економічних, соціальних, політичних, етнічних, духовно-культурних, конфесійних, правових, інформаційних,

організаційних тощо) та мережею добровільно створених у різних сферах життєдіяльності позадержавних структур.

Загалом, аналізуючи праці науковців з даної проблематики можна виокремити 3 групи трактувань щодо генези громадянського суспільства. Одні дослідники розглядають його як сукупність неполітичних відносин. Другі визначають назване суспільство як відносини, не опосередковані державою. Треті – державу як визначальний інститут громадянського суспільства. Його називають «організмом», «типом суспільства», «суспільним ладом», «соціальною системою». Але на наш погляд, об'єднує всі ці визначення те, що скрізь ідеться про суспільство вільних громадян, а держава присутня сторона.

Україна, на сьогодні, живе в нових реаліях – реаліях війни на Сході країни, тому ми б хотіли звернути на тезу А. Колодій, яка вказувала на можливість утвердження в Україні інших моделей громадянського суспільства, відмінних від лібертаристських, більше пов'язаних з національною традицією та менталітетом народу [130].

Враховуючи наведене, зазначимо, що:

Серед характеристик громадянського суспільства можна виокремити дві основні:

1) громадянське суспільство є соціальною формою, з претензією на тотальну систему всіх підсистем (економічної, виробничої, політичної, правової, культурної), демонструючи дистанціювання з державою;

2) громадянське суспільство – це всього лише підсистема, яка є похідною від економічного і соціокультурного підґрунтя, що реалізує відносини між людьми. Вона взаємодіє, співпрацює або бореться з державою.

В основі всіх визначень закладено, як правило, один із вимірів громадянського суспільства: історичний, соціально-економічний, соціально-політичний, соціокультурний, соціально-правовий. Головний акцент робиться на тому, що силою, яка приводить у рух суспільство, є незалежний індивід, власник, що активно налагоджує зв'язки з іншими індивідами, людьми.

При цьому більшість дослідників сходиться в думці, що в основі громадянського суспільства лежать три складові: приватна власність, правові відносини, самостійні та впевнені у своїх силах люди.

Вважаємо, що сучасне громадянське суспільство має такі характеристики:

- невід'ємні права, адже кожна людина, яка є членом громадянського суспільства, має невід'ємні права, які не можуть бути відібрані або обмежені державою. Ці права включають право на життя, свободу, рівність, недоторканність особи, свободу слова, зібрань, асоціації та інші;

- рівні можливості, бо всі члени громадянського суспільства мають рівні можливості для участі в його діяльності, незалежно від їхньої раси, статі, релігії, політичних переконань або інших характеристик;

- свобода вибору, оскільки кожен член громадянського суспільства має право вільно вибирати, в яких організаціях він буде брати участь і як він буде реалізовувати свої права і свободи;

- громадянське суспільство не може існувати поза державою, бо саме держава є тим середовищем, в якому формується громадянське суспільство. Вона забезпечує правові рамки для його діяльності та захищає права і свободи його членів;

- громадянське суспільство активізується в умовах неналежного виконання державою своїх обов'язків, бо коли держава не забезпечує належним чином права і свободи своїх громадян, вони починають формувати власні організації для захисту своїх інтересів.

Наприклад, у країнах з авторитарним режимом громадянське суспільство часто є єдиною силою, яка може протистояти владі. Громадські організації проводять акції протесту, спрямовані на захист прав і свобод громадян, і сприяють демократичним змінам.

При цьому з античних часів і до тепер головним суб'єктом громадянського суспільства є незалежна особа, яка:

- розглядає себе як вільного члена суспільства, який розуміє концепцію свободи, що приймається в цьому суспільстві;

- має економічну незалежність, обладнана економічними правами і свободами, включаючи право на приватну власність («суб'єкт-власник»), і має можливість вибору форм і видів трудової діяльності, включаючи підприємницьку;

- є ідеологічно та політично вільною, з можливістю бути членом політичної партії або об'єднання, яке може бути опозиційним стосовно існуючої державної влади; вона має право брати чи не брати участь у виборах органів державної влади і місцевого самоврядування;

- розуміє свою відповідальність перед суспільством;

- забезпечена захистом законом від прямого втручання та свавільних обмежень з боку держави.

- володіє повноцінністю громадянських прав і свобод, включаючи право на свободу думки, слова, об'єднання та релігійну свободу;

- може вільно висловлювати свої думки та погляди в громадському просторі, без переслідування чи цензури;

- має можливість брати участь у громадських і політичних обговореннях та рішеннях, як активний учасник суспільного життя;

- користується захистом закону від дискримінації та будь-якої форми незаконного втручання у свої права та свободи;

- має можливість вимагати додержання принципів правової держави та прав людини, а також контролювати дії держави в інтересах громадян.

Отже, громадянське суспільство є важливим елементом демократичного суспільства. Воно забезпечує участь громадян у суспільному житті та контроль за владою, а наявність жвавих дискусій науковців робить зрозумілим, чому й досі немає універсального поняття громадянське суспільство, яке б відповідало вимогам різних галузей вітчизняної й зарубіжної науки.

Виходячи з вище сказаного, зазначимо, що категорія «громадянське суспільство», на сьогодні, є не лише однією з найбільш уживаних, а й найбільш суперечливих та буде більш детально розглядатися у наступному підрозділі, а

на завершення цього підрозділу, зважаючи на все вище викладене та предмет дослідження, зупинимося ще на одному суттєвому питанні розвитку ГС – формуванні та розвитку його взаємодії з державними інституціями, формуванні концептуальної моделі такої взаємодії в контексті інноваційної парадигми розвитку суспільства, особливості якої полягають у наступному:

1. Інноваційна парадигма підкреслює роль цифрових технологій, які забезпечують прозорість державних процесів і доступ громадян до інформації. Це дозволяє громадянському суспільству виконувати функції моніторингу та оцінки діяльності уряду, створюючи умови для відкритого діалогу.

2. Інноваційна взаємодія спрямована на залучення громадян на всіх рівнях управління. Держава розробляє механізми для забезпечення доступу до управлінських процесів всіх груп населення, включаючи молодь, меншини, осіб з обмеженими можливостями тощо.

3. Громадянське суспільство й держава все частіше діють як партнери, об'єднуючи ресурси і зусилля для вирішення соціально значущих завдань. Це виявляється в підтримці соціальних інновацій, створенні спільних проєктів, громадських рад при органах державної влади, спільних дослідженнях та соціальних ініціативах.

4. У контексті глобальних викликів і швидких змін інноваційна концепція передбачає здатність держави й громадянського суспільства швидко реагувати на нові загрози, як-от економічні кризи, пандемії чи екологічні катастрофи. Інноваційні підходи сприяють розробці оперативних рішень, адаптації процесів управління та мобілізації громадських ресурсів для подолання кризових ситуацій.

Загалом методологія наукових досліджень передбачає певну логічну послідовність формування та розвитку будь-якої парадигми, певний набір методів, методичних підходів та алгоритмів, що надають змогу досліднику формулювати гіпотезу та моделювати розвиток подій у тому чи іншому напрямі. Тому спираючись на проведені теоретичні розвідки узагальнимо

цивілізаційний досвід з формування взаємовідносин та взаємодії громадянського суспільства та держави в сучасному світі.

Вважаємо, що генеза взаємодії громадянського суспільства та держави в інноваційній концептуальній парадигмі є процесом, який відображає розвиток і трансформацію ролей та відносин між державними інституціями та громадянським суспільством у контексті сучасних викликів. Інноваційна парадигма акцентує на потребі нових підходів та механізмів, які б дозволили більш ефективно інтегрувати громадянське суспільство в процеси прийняття рішень, сприяли динамічному розвитку суспільства та забезпечували прозорість і підзвітність держави перед громадянами. Основні етапи розвитку такої взаємодії доцільно означити наступним чином:

1. Етап становлення. На ранніх стадіях державотворення та формування громадянського суспільства роль держави в суспільстві була домінуючою, а участь громадян у прийнятті рішень обмеженою. Громадянське суспільство переважно виконувало функції контролю та коригування державної політики через громадські об'єднання і профспілки.

2. Етап трансформації та відкритості. З переходом до демократичних цінностей та правової держави почала формуватися необхідність у взаємодії між державою та суспільством. У цьому контексті з'явилися правові основи, які розширювали можливості громадянського суспільства для участі у державних процесах. Держава почала визнавати цінність громадянського контролю, що стимулювало розвиток громадських організацій, правозахисних рухів та ініціатив.

3. Етап інноваційної взаємодії. Сучасний етап є етапом інноваційних підходів, коли нові технології, зокрема цифрові платформи, соціальні мережі та відкриті дані, створюють нові можливості для комунікації та інтеграції громадян у процеси управління. Зміцнення громадянської участі відбувається через інструменти електронної демократії, платформи е-урядування та соціальні ініціативи, що забезпечують миттєвий зворотний зв'язок і прозорість дій уряду.

Інноваційна концептуальна парадигма взаємодії громадянського суспільства та держави сприяє більш відкритій та демократичній моделі управління, яка враховує інтереси всіх верств населення. Зміцнення партнерства, цифровізація та прозорість дозволяють створити ефективні механізми зворотного зв'язку, а також забезпечити соціальну стабільність, розвиток і стійкість суспільства. Таким чином, громадянське суспільство виступає не тільки як контролюючий орган, а й як активний партнер у забезпеченні стабільного розвитку держави.

Мета, принципи та завдання концептуальної моделі взаємодії громадянського суспільства та держави охоплюють основні напрями, що забезпечують сталий розвиток суспільства, прозорість та ефективність державного управління, а також активну участь громадян у процесі прийняття рішень. Ця концепція спрямована на створення більш відкритої, відповідальної та орієнтованої на громадян держави, де співпраця між суспільством та владою стає основою суспільного розвитку.

Загалом основні складові сучасної концептуальної моделі розвитку взаємодії громадянського суспільства та держави узагальнені та схематично представлені на рисунку 1.1.

Як бачимо запропонована нами концептуальна модель розвитку взаємодії громадянського суспільства та державних інституцій спрямована на створення стабільної, відкритої та інклюзивної держави, де інтереси громадян враховуються на всіх етапах прийняття рішень, а державні органи діють під громадським контролем. Зупинимось більш докладно на окремих складових даної моделі.

Головна мета взаємодії ГС та держави полягає у забезпеченні ефективної взаємодії між громадянським суспільством та державою з метою розвитку демократичних інститутів, підвищення підзвітності влади та участі громадян у державному управлінні. Це передбачає створення умов для розвитку активного громадянського суспільства, яке здатне контролювати дії держави, впливати на ухвалення рішень і брати участь у вирішенні соціальних питань.

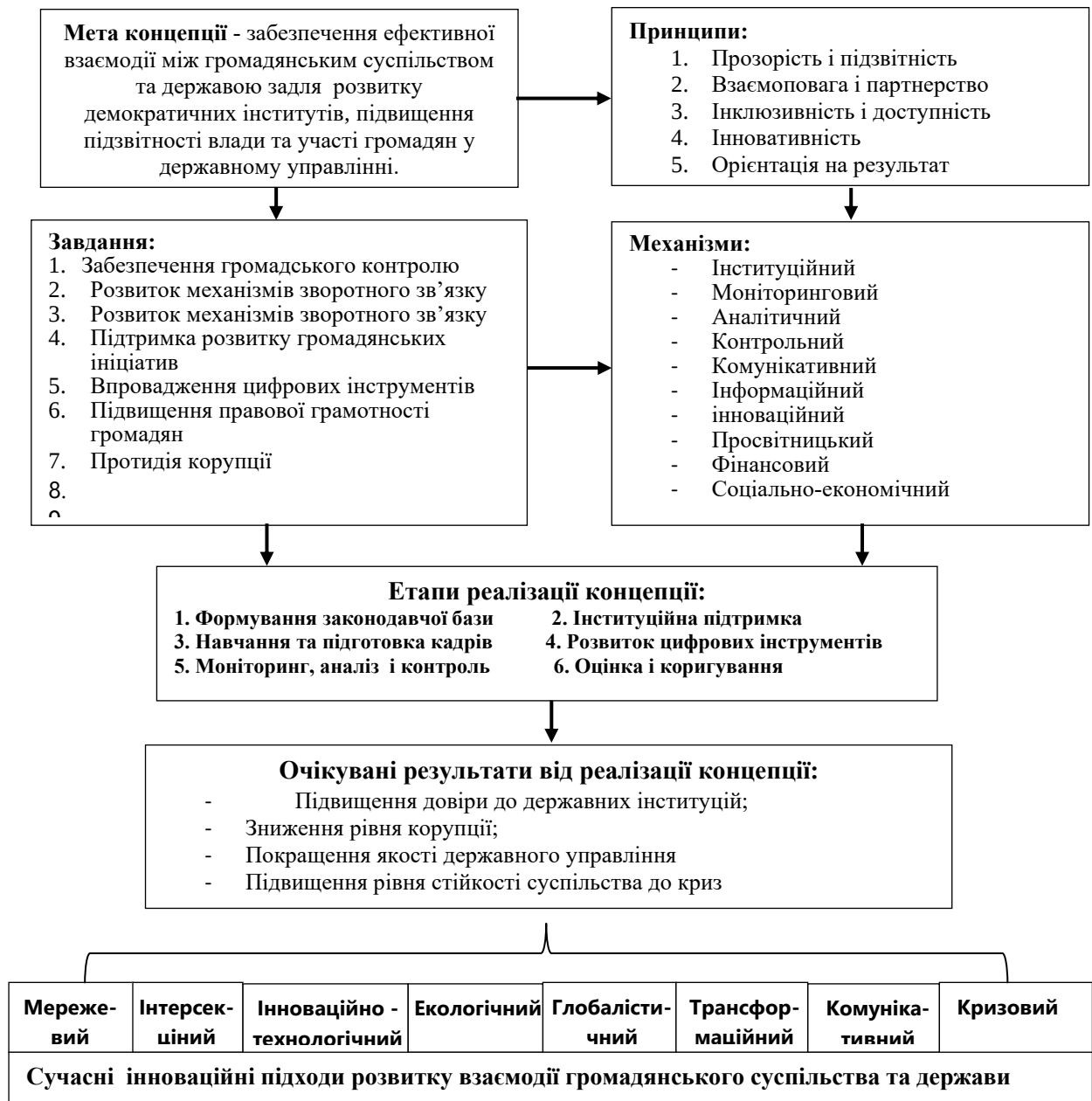

Рис. 1.1. Концептуальна модель розвитку взаємодії громадянського суспільства і держави

Означені в даній моделі принципи передбачають дотримання чітких правил і процедур взаємодії ГС та держави, а саме:

1. Прозорість і підзвітність передбачає, що всі дії державних органів мають бути відкритими для громадян, які повинні мати доступ до інформації щодо рішень влади, а підзвітність забезпечується через доступні механізми звітності та контролю.

2. Взаємоповага і партнерство вимагають щоб відносини між державою і громадянським суспільством мають будуватися на засадах взаємної поваги, а держава та громадянське суспільство діяли як партнери, об'єднуючи зусилля для досягнення спільних цілей.

3. Інклюзивність і доступність – це про забезпечення рівного доступу всіх громадян до можливостей участі в управлінні, незалежно від їхніх соціальних, економічних, культурних відмінностей.

4. Впровадження інновацій та технологій передбачає використання новітніх технологій для спрощення комунікації між громадянами і державою, а також для розширення можливостей участі громадян в ухваленні рішень.

5. Орієнтація на результат передбачає забезпечення ефективної взаємодії між громадянським суспільством і державою, яка має бути спрямована на вирішення конкретних соціально значущих завдань, що відповідають потребам і запитам суспільства.

Дотримання названих вище принципів забезпечить досягнення мети через виконання поставлених завдань концептуальної моделі: забезпечення громадського контролю шляхом створення умов для громадського контролю за діяльністю державних органів, зокрема шляхом моніторингу, аналітичних звітів, відкритих даних і незалежних досліджень; розвиток механізмів зворотного зв'язку задля забезпечення доступних і ефективних каналів для комунікації громадян із державними структурами, що дозволяє оперативно враховувати потреби громадськості та коригувати дії влади; сприяння участі громадян у прийнятті рішень через впровадження системи громадських рад, обговорень, референдумів та інших механізмів, які дозволяють громадянам безпосередньо впливати на прийняття рішень, що мають соціальне значення; підтримка розвитку громадянських ініціатив через заохочення ініціатив громадянського суспільства у вирішенні суспільних проблем та надання допомоги в реалізації соціальних проєктів, що сприяють розвитку суспільства; впровадження цифрових інструментів на основі розвитку електронного урядування, цифрових платформ для взаємодії громадян і держави, що

підвищує ефективність і доступність державних послуг; підвищення правової грамотності громадян через здійснення просвітницьких програм і заходів, спрямованих на підвищення обізнаності громадян з правами, можливостями контролю і участі в державних справах; протидії корупції шляхом активізація спільних зусиль громадянського суспільства і держави в боротьбі з корупцією, розробка механізмів прозорості та підзвітності, що дозволяють виключити корупційні ризики у діяльності державних органів.

Концептуальна модель взаємодії громадянського суспільства та держави сприяє побудові демократичних відносин, де держава є відкритою до співпраці та підзвітною перед громадянами. Реалізація мети, принципів і завдань моделі забезпечує ефективне управління, активну участь громадян у формуванні державної політики та підвищення рівня довіри до державних інституцій.

Зважаючи на вище викладене можна запропонувати кілька нових концептуальних підходів розвитку взаємодії громадянського суспільства та державних інституцій, які враховують сучасні тенденції розвитку світового та вітчизняного наукового дискурсу за означеною темою, а саме:

1. Мережевий підхід. Глобалізація та розвиток інформаційних технологій призвели до створення нових форм громадянського суспільства, яке функціонує через цифрові платформи та мережеві спільноти. Мережевий підхід досліджує громадянське суспільство як систему взаємодії різних акторів через соціальні мережі та інтернет, підкреслюючи роль онлайн-активізму, волонтерських платформ та цифрових спільнот. Такий підхід дозволяє аналізувати, як нові технології трансформують структуру та діяльність громадянських ініціатив, змінюючи спосіб участі громадян у політичних та соціальних процесах.

2. Інтерсекційний підхід. Цей підхід передбачає дослідження громадянського суспільства через призму соціальних, економічних, культурних та інших форм нерівності. Він розглядає, як різні соціальні групи, наприклад, за ознаками статі, класу, етнічної приналежності або сексуальної орієнтації, взаємодіють в межах громадянського суспільства. Інтерсекційний підхід дозволяє краще зрозуміти, як різноманітність впливає на структуру

громадянського суспільства та формує різні рівні доступу до участі в громадянських процесах.

3. *Інноваційно-технологічний підхід.* Цей підхід фокусується на впливі цифрових технологій, штучного інтелекту та блокчейн-рішень на розвиток громадянського суспільства. Зокрема, він досліджує, як інновації трансформують механізми взаємодії громадян з державою, сприяють прозорості та підзвітності влади, розширюють можливості участі громадян у процесах прийняття рішень, зокрема через використання платформ для е-урядування, цифрових референдумів тощо.

4. *Екологічний підхід (екологія громадянського суспільства).* З урахуванням глобальних викликів екологічної кризи та кліматичних змін, цей підхід вивчає громадянське суспільство як організм, який реагує на екологічні проблеми та формує екологічні рухи. Це стосується досліджень еко-активізму, рухів за кліматичну справедливість, а також ролі громадянського суспільства у розробці сталих екологічних практик. Підхід акцентує увагу на тому, як громадянські ініціативи можуть стимулювати впровадження екологічно відповідальних державних політик.

5. *Глобалістичний підхід.* Громадянське суспільство все більше діє в глобальному контексті, формуючи трансконтинентальні рухи, міжнародні НУО та коаліції, що захищають права людини, свободу слова та екологічні права на глобальному рівні. Цей підхід досліджує вплив глобалізаційних процесів на функціонування громадянського суспільства, зокрема через мережі міжнародних громадських організацій, нові форми співпраці громадянських ініціатив та глобальні кампанії.

6. *Трансформаційний підхід.* У сучасному світі громадянське суспільство відіграє роль агента змін, який впливає на політичні, соціальні та економічні процеси в країнах з перехідними економіками або авторитарними режимами. Цей підхід вивчає, як громадянське суспільство стає важливим фактором демократичних трансформацій та перетворень, стимулює інституційні зміни та формує нові моделі публічного управління.

7. *Комунікативний підхід*. Комунікативний підхід акцентує увагу на процесах формування громадської думки, дискурсивних практиках та медіації між громадянським суспільством і державою. Особливу увагу можна приділити дослідженню того, як медіа та соціальні мережі впливають на активізацію громадянського суспільства, формування громадських ініціатив і протестних рухів, а також яким чином відбувається комунікація між владою та громадянськими інституціями.

8. *Кризовий підхід (в контексті війни та конфліктів)*. У контексті сучасних воєнних конфліктів та криз, цей підхід вивчає громадянське суспільство як інструмент протистояння викликам, таким як війна, окупація чи гуманітарні кризи. Особлива увага приділяється ролі громадянських ініціатив у мобілізації ресурсів для підтримки військових та постраждалих, захисту прав людини під час конфліктів та їх впливу на післяконфліктне відновлення.

Ці концептуальні підходи дозволяють глибше зрозуміти закономірності розвитку громадянського суспільства як складного, багатовимірного та динамічного феномену, який еволюціонує під впливом технологічних, соціальних та глобальних змін й все більше взаємодіє з державою та впливає на прийняття рішень на державному рівні.

Загалом вважаємо, що генеза взаємодії громадянського суспільства за означеними в концептуальній моделі принципами, завданнями та підходами значною мірою залежить від релевантного застосування механізмів та інструментів за допомогою яких має реалізовуватися запропонована нами концептуальна модель. Тому в межах даної роботи у підрозділі 1.3 ми більш детально зупинимося на дослідженні особливостей механізмів взаємодії громадянського суспільства та держави та інструментів, що забезпечують їх функціонування.

1.2. Основи формування громадянського суспільства: сутність, структура, інституційне забезпечення

Зважаючи на попереднє окреслення загальних рис громадянського суспільства в різних визначеннях та історичних тенденціях розвитку, вважаємо за доцільне більш докладно зупинитися на його сутності, структурі та інституційному забезпеченні. Але зауважимо, що різні наукові підходи до висвітлення суті громадянського суспільства породжують і різні погляди на його структурну побудову.

Тому ми пропонуємо розпочати аналіз поняття «громадянське суспільство» з визначення української дослідниці Г. Щедрової, яка ототожнює його зі сферою самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій і організацій, обмежених відповідними законами від безпосереднього втручання та свавільної регламентації діяльності цих громадян і організацій з боку державної влади [136, с. 8], однак інші вчені [137] визначають його в дещо інших аспектах, по-перше, як асоціацію людей, в якій кожна людина вільна як така, що має невідчужувані права, є рівноправною з іншими членами асоціації, самостійна у виборі громадського стану; по-друге, як позадержавні (інституціоналізовані в громадські об'єднання) асоціації людей за соціальною, етнічною, релігійною та іншою належністю, політичними, економічними, професійними та іншими інтересами; по-третє, це формування на зазначених засадах суспільних (позадержавних) відносин, а також шляхом самопрояву інтересів і волі окремих індивідів та їхніх асоціацій, що діють у вільному (від державного впливу) просторі суспільства [137, с. 67–68].

У науковій літературі розкрито різні аспекти громадянського суспільства, але як певне теоретичне узагальнення воно може бути «лише теоретичною абстракцією, поняттям, яке дійсно має свою сутнісну природу, але залежно від конкретних історичних умов різноманітну форму, що потребує постійного оновлення уявлення про це соціальне явище» [138].

Дж. Александре стверджує, що громадянське суспільство потрібно розуміти як аналітичну, а не конкретну категорію. Воно не є сферою, до якої можна доторкнутися або яку можна побачити [139]. Натомість Х. Анхайєра звертає увагу на те, що у світі ще й досі не знайдено загальноприйнятих адекватних концептуальних та методологічних констант для обговорення громадянського суспільства [140, с. 33], наразі відсутнє чітке розуміння предметної області громадянського суспільства.

Сучасні вчені і до цієї пори задаються питанням у визначенні поняття громадянське суспільство бракує чіткості, що це за явище: чи це моральний вияв, чи частина управління, чи третій сектор із його організаціями [141, с. 19], адже громадянське суспільство нерідко позиціонується як суспільне, а не інституційне явище [142, с. 3–6], при цьому деякі дослідники не погоджуються із суто інституційним підходом до його трактування, вважаючи, що громадянське суспільство повинно аналізуватися також за функціональною та соціокультурною ознаками [143], а занадто широке розуміння громадянського суспільства та його системи дозволяє відносити до нього майже всі інститути держави й інститути місцевого самоврядування, що суперечить істині та призводить до термінологічної плутанини [144].

Науковець Ф. Рудич [145] досліджуючи громадянське суспільство та народовладдя в Україні розглядає його як суспільство зрілих та вільних громадян із високим рівнем економічної, соціальної, духовної і політичної культури, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини, яке вільне від держави, але взаємодіє з нею заради загального блага. Суть громадянського суспільства полягає у забезпеченні законних прав людини. Особа в ньому здобуває гарантоване право вільного вибору тих чи інших форм політичного і економічного буття, ідеології, світогляду, а також можливість вільно висловлювати свої думки, погляди [145, 21-23].

Дослідниця А. Колодій, звертає увагу на те, що громадянське суспільство – це, з одного боку, – об'єктивно існуюча суспільна реальність, підсистема суспільства як цілого, яка розвивається в політичному просторі і часі, має свої

стадії та географічно-територіальні різновиди. А з іншого боку, – це теоретична абстракція, – ідеальний тип за допомогою якого намагаються розпізнати цю реальність і глибше осмислити суспільну систему. [133].

Словники також визначають громадянське суспільство по-різному, як:

- суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права. [19, с. 646; 146, с.143];

- суспільство, в основі якого лежить розгалужена мережа незалежних від держави інституцій, об'єднань та організацій, створених самими громадянами для виявлення й здійснення різних громадських ініціатив, задоволення своїх суспільних потреб та обстоювання колективних інтересів [147] .

Доктор політичних наук Є. Цокур досліджує громадянське суспільство в двох напрямках: як поза державну сферу суспільного життя і яка є альтернативою державній системі управління. Згідно іншого – громадянське суспільство це складовий елемент держави, який має певну автономію, можливості впливу на процес державного управління та контролю над державними інститутами [148].

Отже, більшість сучасних тлумачень сутності громадянського суспільства дозволяє стверджувати, що громадянське суспільство це людська спільнота, яка формується і розвивається у демократичних державах і представлена сукупністю недержавних відносин (економічних, соціальних, політичних, етнічних, духовно-культурних, конфесійних, правових, інформаційних, організаційних тощо) та мережею добровільно створених у різних сферах життєдіяльності позадержавних структур.

Виділяють такі основні параметри, які розкривають сутність громадянського суспільства. В політичному відношенні формою існування громадянського суспільства є демократія: діють механізми загальних і рівних виборів, розподілу функцій влади, примат права. В економічному – громадянське суспільство є системою ринкового типу, основа якої – приватна власність. З точки зору соціальної структури для громадянського суспільства

характерна багатоманітність соціальних груп і прошарків, проте соціальною базою є середній клас. У духовному плані громадянське суспільство характеризується плюралізмом ідей і думок, толерантністю, критичним ставленням до дійсності, раціоналізмом і гуманізмом.

Ми, в свою чергу, більш доцільним вважаємо тлумачення громадянського суспільства, як об'єднання людей, в якому кожна людина володіє невідчужуваними правами і є вільною, рівноправною з іншими членами асоціації та самостійною у виборі громадського стану. На нашу думку, не доцільно вважати, що громадянське суспільство може бути позадержавним інститутом, тому що воно формується в конкретній державі і загострює свою активність у той час, коли вона не справляється зі своїми обов'язками по забезпеченню прав і свобод.

Громадянське суспільство – це об'єднання людей, які об'єднуються за спільними інтересами та цінностями для задоволення своїх потреб і реалізації своїх прав і свобод. Воно є важливим елементом демократичного суспільства, оскільки забезпечує участь громадян у суспільному житті та контроль за владою. Окремі, найбільш вагомі, з нашого погляду, визначення змісту громадянського суспільства доробку іноземних науковців та коментарі автора дисертації щодо їх змісту виокремити у *Додатку Б*.

Уявлення про сутність громадянського суспільства без детального аналізу його структури є неповним. Погляди сучасних вчених на структуру громадянського суспільства також є достатньо суперечливими.

Структура громадянського суспільства визначається двома головними складовими – держава та соціальні інститути недержавної сфери. З одного боку, громадянське суспільство виступає своєрідним незалежним інститутом, який утворює у своєму складі угруповання, відповідно до потреб громадян.

У сучасній науковій літературі можна виділити три основні підходи до структурування громадянського суспільства: інституціональний, системний і секторний. Інституціональний підхід є поширеним і базується на понятті «соціального інституту», який означає форму організації суспільного життя

людей, що розвиваються в історичному контексті з метою регулювання їх соціальних дій та відносин. У рамках цього підходу громадянське суспільство може бути розглянуте як цілісна система громадських відносин, що включає ринкову економіку, демократію і соціальні класи, які мають власні незалежні від держави джерела існування, зокрема фінансові.

Угорський політолог А. Арато розглядає громадянське суспільство в контексті не тільки діади «держава — громадянське суспільство», а такої «п'ятисторонньої конструкції, що включає: 1) економічне суспільство, яке виділяється на основі форм власності; 2) економічні асоціації та союзи; 3) політичне суспільство, що базується на основі виборчого права та політичних партій; 4) громадянське суспільство; 5) громадянські асоціації та рухи» [149].

Звернемо увагу на те, що структурні елементи громадянського суспільства можуть бути різноманітними за своїми цілями, масштабом, формами діяльності та організаційною структурою. Вони можуть діяти як окремо, так і в партнерстві з іншими організаціями та установами. Розвиток структурних елементів громадянського суспільства є важливим для зміцнення громадянського суспільства та забезпечення прав і свобод громадян.

Американські дослідники Джин Л. Коен та Ендрю Арато [150] вважають, що громадянське суспільство є місцерозташуванням водночас приватної та суспільної сфер, де індивіди збираються, розмовляють, об'єднуються і розмірковують разом з питань, що становлять загальний інтерес, і діють узгоджено, аби впливати на політичне суспільство і опосередковано — на процес вироблення політичних рішень. Інституції та структури громадянського суспільства здатні справляти вплив передусім на правотворчу діяльність держави, критикуючи проекти законів, вносячи до них доповнення та зміни або пропонуючи нові. Право виконавча складова також є полем для діяльності громадянського суспільства. Дослідники зазначали, що глибоко структуроване громадянське з притаманною йому стратифікацією, перетином членства у різних групах та високою соціальною мобільністю є невід'ємною умовою стабільного демократичного державного устрою, гарантією від постійного

домінування однієї із груп та виникнення фундаменталістських масових рухів та антидемократичної ідеології. Дж. Холл зазначає, що громадянське суспільство є одночасно і соціальною цінністю і набором соціальних інститутів [151, с. 3]. На думку М. Любченко громадянське суспільство є структурованим системним явищем [117]. Українська дослідниця К. Трима розглядає сутність «громадянського суспільства» як «особливий рівень розвитку суспільства, яке стає домінуючим соціальним, економічним, а у разі необхідності – й політичним актором. Це суспільство відокремлене від держави (як політичного інституту), сфери недержавних суспільних інститутів та відносин» [152, с. 20]. Авторка звертає увагу на те, що цей концепт складний та багатокомпонентний, складається з низки певних елементів, серед яких найголовнішими є різноманітні громадські організації та рухи, політичні партії та профспілки, бізнес, ЗМІ, освіта, інститут родини, традиції та звичаї.

Соціальні інститути, на думку інституціоналістів, відображають «свідомо врегульовану і організовану форму діяльності маси людей, відтворення найбільш стійких зразків поведінки, традицій та звичок, що передаються з покоління у покоління» [153]. Доктор Лестер М. Саламон, заслужений професор Університету Джонса Гопкінса, характеризує інститути громадянського суспільства п'ятьма критеріями: приватними, некомерційними, самоврядними, добровільними організаціями [154]. Таким чином, громадянські інститути є інститутами всього суспільства на певному етапі його розвитку, а не окремої частини чи підсистеми. До переваг інституціонального підходу можна віднести можливість виділити та описати окремих акторів громадського суспільства, які реалізують різні інтереси. Проте цього чітко недостатньо для комплексного аналізу його структури. Згідно з даним підходом та зважаючи на вище викладене до структури громадянського суспільства ми можемо віднести наступні складові (табл. 1.4).

Чинне українське законодавство визначає існування чотирьох форм установ, а саме: державних, комунальних, приватних установ та установ об'єднань громадян, релігійних організацій та профспілок.

Структура громадянського суспільства за інституційним підходом

Назва інституції	Структурні елементи
<i>Соціально-економічні групи</i>	господарські об'єднання різного типу: асоціації і мережі, акціонерні товариства, фірми, компанії
<i>Соціокультурні групи</i>	конфесійні, гендерні, етнічні, родові, інклюзивні та інші інституції та асоціації, які захищають колективні права, цінності, переконання, вірування і символи
<i>Освітні групи</i>	об'єднання працівників сфери освіти, де вони навчаються, діляться досвідом та виробляють та розповсюджують, задля прибутку чи ні, публічні знання, ідеали, новини та інформацію, як-от, недержавні заклади освіти
<i>Групи захисту інтересів</i>	група або організація, яка намагається впливати на владу, але не займає позицію у владі та віддзеркалюється в поняттях, якими їх позначають: «об'єднання», «асоціація», «спілка», «організація», «клуб», «рух», «комітет», які створені для захисту спільних функціональних та матеріальних інтересів своїх членів
<i>Групи розвитку</i>	організації, які об'єднують індивідуальні ресурси з метою покращення інфраструктури, інститутів та якості життя спільноти
<i>Спеціалізовані групи</i>	правозахисні групи, рухи на захист навколишнього середовища, захисту жіночих прав, за земельну реформу та захист прав споживачів
<i>Політичні партії</i>	забезпечують представництво суспільних інтересів, де вони стають фактом політичних вимог через які виражається воля різних верств населення в органах влади, досягається відповідальність урядових структур перед народом
<i>Громадські групи тиску</i>	антикорупційні, правозахисні та інші громадські організації та об'єднання, які вимагають у відкритий спосіб вдосконалити політичну систему і зробити її більш демократичною, запровадивши систему моніторингу за дотриманням прав людини, освітніх програм для виборців, нагляду за процесом голосування та докладаючи зусиль до боротьби із корупцією тощо
<i>Місцеві громади- органи самоорганізації населення</i>	представницькі органи мешканців міста або їх частин, які створюються для вирішення окремих питань місцевого значення, це будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, районів у містах
<i>Неформальні групи</i>	вільно утворені малі соціальні групи людей або самодіяльне об'єднання громадян, статус, структура, функції якого юридично не оформлені, але які вступають в постійну взаємодію для захисту, підтримки, допомоги у вирішенні завдань, потреби у спілкуванні та особистих цілей
<i>Сім'я</i>	є первинним осередком соціалізації, де індивіди набувають перших навичок взаємодії, поваги до інших та розуміння своїх прав і обов'язків
<i>Медіа, незалежні ЗМІ, соцмережі</i>	Вільна преса, що не керується офіційною владою і не піддається жодній цензурі, є суттєвим елементом гласності в громадянському суспільстві, гарантією реалізації конституційних прав, свобод, інтересів громадян

Джерело: Узагальнено автором за даними [117, 149-154]

До складу інститутів громадянського суспільства відповідно до Постанови № 996 відносяться установи приватного права, тобто приватні

установи та установи, утворені іншими ОГС, які можуть одержати також коди ознаки неприбутковості, зокрема до них належать:

- громадські організації – об'єднання громадян, створених ними для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національнокультурних, спортивних та інших інтересів (створюються такі організації відповідно до закону України «Про об'єднання громадян»);

- професійні спілки – добровільні неприбуткові громадські організації, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності, навчання (створюються такі організації відповідно до закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»);

- творчі спілки – добровільні об'єднання професійних творчих працівників відповідного фахового напрямку в галузі культури та мистецтва, які мають фіксоване членство (створюються такі організації відповідно до закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»);

- організації роботодавців – громадська неприбуткова організація, яка об'єднує роботодавців (власників підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, виду діяльності та галузевої належності або уповноважені ними органи чи фізичні особи, які відповідно до законодавства використовують найману працю) на засадах добровільності та рівноправності з метою представництва і захисту їх прав та інтересів (створюються такі організації відповідно до закону України «Про організації роботодавців»);

- благодійні організації – недержавні організації, головною метою діяльності яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб (створюються такі організації відповідно до закону України «Про благодійництво та благодійні організації»);

- релігійні організації - релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Утворюються такі організації відповідно до Закону України «Про свободу

совісті та релігійні організації» з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями);

- недержавні засоби масової інформації – будь-які недержавні засоби масової інформації (друковані, аудіовізуальні, телерадіомовні компанії, інформаційні агентства тощо), серед засновників або співзасновників яких відсутній будь-який орган виконавчої влади. Видання таких ЗМІ не має здійснюватися на базі або за участю державної власності та відповідного фінансування з Державного бюджету України чи бюджету Автономної Республіки Крим. Статутом (програмними цілями) редакції таких ЗМІ не повинно передбачатися, зокрема, інформування громадян про діяльність ОБВ. Треба зазначити, що це не стосується комунальних ЗМІ, тобто тих, які створюються та видання яких фінансується органами місцевого самоврядування;

- інші непідприємницькі товариства і установи, що відповідно до ст. 85 Цивільного кодексу України не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Наприклад, до таких можна віднести споживчі кооперативи, органи самоорганізації населення тощо [155].

У цьому контексті К. Петренко відносить до структурних елементів громадянського суспільства громадські організації, політичні партії, асоціації та об'єднання громадян (професійні, спортивні, релігійні, творчі тощо) [156, с.84.]. Натомість в середовищі науковців спірним залишається питання чи зараховувати до інституцій громадянського суспільства політичні партії. Так, науковець Д. Лук'янов [157] акцентує увагу на тому, що політичні партії мають двоїсту природу, тому що, з одного боку, є організаціями політичними і входять до класифікаційної групи разом із державою, а з іншого – є організаціями громадськими і входять до класифікаційної групи недержавних об'єднань. Політичні партії є, насамперед, елементами громадянського суспільства. Однак, автор наголошує, що на відміну від інших організацій

громадянського суспільства, мають специфічні, властиві тільки їм політичні функції, вони входять до політичної підсистеми суспільства, головною складовою якої, окрім них, є держава [158, с. 35]. Отже, політичні партії перебувають між органами держави та інститутами громадянського суспільства, перетинаючи при цьому кордон як громадянського суспільства, так і держави.

Загалом, інститут громадянського суспільства можна визначити як специфічну форму самоорганізації громадян, котрі регулюють процеси поза сферою діяльності держави, керуючись певними нормами і правилами, а процес утворення, закріплення та визнання основними політичними акторами політичних норм, процедур, цінностей та еталонів політичної поведінки, а також засобів контролю за їх дотриманням є інституалізацією. А. Карась [157], С. Кириченко [159] та інші вчені вважають, що процес інституалізації громадянського суспільства відбувається через формування інститутами власної світоглядної, моральної та ціннісної системи; входження до чинної правової системи суспільства; ініціювання нових та вдосконалення діючих законодавчих актів, покликаних забезпечувати функціонування і розвиток інститутів. Головними перешкодами на шляху інституалізації громадянського суспільства в Україні, на думку А. Колодій, є розчарування та зневіра населення у демократичних інститутах (вибори, партії), брак дієвого судового захисту громадян, перехідність соціальної структури, бідність широкого загалу, низький рівень громадської політичної культури, негромадянськість політичної еліти [160].

Ще один системоутворюючий елемент інституційної взаємодії ГС і держави – це сім'я як родовий соціальний інститут, систему самоврядування, профспілки, корпорації, фонди, нації, демократію, свободу, активність людини, ментальність, толерантність, міжетнічні відносини тощо.

Розглянемо далі структурний елемент «громадянське суспільство та його регіональні та місцеві спільноти», яке в масовій свідомості й навіть серед учених і державних діячів залишається дискусійним (табл. 1.5).

Таблиця 1.5.

Науковий дискурс щодо напрямів інституційної взаємодії регіональних та територіальних інституцій та громадянського суспільства

Автор,джерело	Напрями інституційної взаємодії
Ю. М. Тодика і В. А. Шумілкін [161, с. 48]	- демократичне місцеве самоврядування – вагомий структурний елемент громадянського суспільства, головне завдання якого полягає у виробництві й відновленні матеріального життя, підтриманні життєдіяльності громадян. Воно є базовою демократичною цінністю, без якої в стратегічній перспективі неможливий цивілізований розвиток країни і суспільства];
В. Зимогляд [162, с. 125]	- ідея самоврядування вимагає рівного доступу до влади, розвитку автономних асоціацій і навичок самоорганізації громадян, що є ефективним засобом проти посилення державної влади, виробляє в людях звичку спиратися на власні сили та об'єднуватися в асоціації, прискорює процес навчання громадян навичкам представницького правління і конституціоналізму, структурує громадянське суспільство
В. І. Цимбалюк, В. І. Гришко, І. В. Міщук та ін. [144]	- місцеве самоврядування на сьогодні є однією з основних дієвих інституцій, здатних потужно впливати на процес формування громадянського суспільства. Саме на рівні місцевого самоврядування виявляється одна з найважливіших форм людського буття, яка знаходить свій прояв у громадянській діяльності, самовираженні особистостей і їх територіальній організації. В цьому аспекті влада служить найважливішим чинником становлення й відтворення громадянського суспільства
О. Ю. Тодика, [163, с. 52]	- місцеве самоврядування відіграє особливу роль у становленні громадянського суспільства в Україні, будучи одночасно і механізмом його формування, і його невід'ємною частиною. Залучення членів місцевого співтовариства до процесу прийняття суспільно значущих рішень – один з важливих механізмів реального здійснення народовладдя
Біла книга урядування ЄС [164, с.17].	- громадянське суспільство об'єднує переважно організації самоутворені або утворені під керівництвом, організації неурядові, професійні асоціації, харитативні, засновничі, організації, які заохочують до соціально активного життя на рівні району і міста, часом з внеском місцевої церкви і її громади»

Джерело: Складено автором за даними [144, 161-164]

Але як зазначено в монографії під редакцією М. Кирилюка «...оскільки громадянське суспільство насамперед забезпечує відтворення соціального життя, то основними його інститутами є: приватна власність, орендні підприємства, кооперативи, акціонерні товариства, споживчі й кредитні спілки, бізнес-центри, благодійні фонди і фонди підтримки, наймана праця, біржі зайнятості, а також сім'я, церква (відокремлена від держави), школи (приватні), ЗМІ (недержавні), профспілки, інші громадські недержавні організації тощо. Якщо перша група інститутів сприяє відтворенню життєдіяльності громадян у

сфері економічних відносин, то друга – безпосередньому відтворенню соціальності і здійсненню контролю за дотриманням і виконанням загальноприйнятих для громадянського суспільства моральних норм у сфері соціокультурних відносин» [110, с.267].

Виходячи з наведених визначень, ми можемо зазначити, що протягом останнього десятиріччя відбувається стрімке перетворення ініціативних груп української спільноти у громадянське суспільство, тобто колишні групи інтересу стають загальноукраїнською громадою з певною структурою, спільними цілями і функціями. У цьому контексті автори колективної монографії під редакцією професора А. Кудряченка [165, С. 37], розглядають громадянське суспільство у структурному відношенні як діалектичну сукупність відносин чотирьох основних сфер:

- політичної - це відносини, що виникають у зв'язку із задоволенням політичних інтересів і свобод шляхом забезпечення участі громадян у різного роду партіях, рухах, державних і громадських справах, асоціаціях;

- економічної - це економічні відносини і, насамперед, відносини власності;

- соціальної - це утвердження середнього класу;

- духовної - це віддзеркалення процесів функціонування і розвитку громадянського суспільства у суспільній та індивідуальній свідомості у вигляді наукових теорій, концепцій і в формі буденної свідомості, життєвого досвіду, традицій. *Ми пропонуємо доповнити цю лінійку, що описує структуру громадянського суспільства ще однією необхідною сферою сьогодення – безпековою з орієнтацією на забезпечення національної безпеки, яка повинна гарантувати безпеку держави та її громадян – через соціальну згуртованість в громадах на місцевому та регіональному рівнях.*

На нинішньому етапі спостерігається ускладнення, виокремлення структури громадянського суспільства, що пов'язано, насамперед, із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, які створюють нові передумови для соціально-економічних, міжособистісних зв'язків та стрімкого розширення

соціальних мереж нового типу, що стають певною мірою інформаційним відображенням громадянської активності, адже саме цей канал комунікації застосовується для розповсюдження ідей, об'єднання однодумців у спільності (як віртуальні, так і реальні).

Українські науковиці М. Мухіна, К. Трима вважають, що трансформація громадянського суспільства внаслідок впливу на нього Інтернет-технологій дає можливість трактувати його як «електронне громадянське суспільство» – сукупність і система недержавних та некомерційних громадських інститутів, об'єднань і окремих інтернет-користувачів, що діють у віртуальному просторі на принципах самоорганізації і самоврядування. Ознаки традиційного громадянського суспільства і «електронного» схожі, але відмінність полягає в тому, що в першому акторами є незалежні громадяни і їх об'єднання, а в «електронному» – інтернет-користувачі та «мережеві об'єднання» [166, с. 177].

За останні тридцять років відбувся стрімкий розвиток інтернет-технологій, в результаті цього мільярди користувачів по всьому світу стали ширше застосовувати ці технології. Дана ситуація привернула багатьох науковців до вивчення впливу інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на розвиток громадського суспільства погляду комунікаційної теорії. На сьогодні він став основним комунікативним майданчиком для усіх громадянських ініціатив, незалежно від сфери їх діяльності. Тільки-но, ЗМІ та журналісти почали використовувати інтернет-технології, які сприяли розширення можливостей взаємодії з читачами - почали з'являтися публікації про ІКТ як нове середовище. Дані дослідження активно проводили такі науковці як Стюард Аллан [11], Жанет Колоджі [12], Пабло Бочковський [13].

На нашу думку, цікавим є системний підхід структурування громадянського суспільства. Зазначимо, що найчастіше саме поняття «структура» вживається як синонім «система». Відповідно до цієї точки зору громадянське суспільство кожної країни має такі системні ознаки: є різновидом соціальної (у широкому розумінні), керівною та керованої системою, володіє певною суверенністю й ієрархічністю, стабільністю та динамізмом, відкритістю

й адаптивністю, єдністю і диференційованістю. Вона містить у собі низку підсистем-елементів, серед яких, зазвичай, виокремлюють економічну, політичну та соціальну, духовну системи. Ці підсистеми можна структурувати й надалі до тих пір, поки в рамках кожної з означених підсистем утворюються самі організації та інституції громадянського суспільства згідно з функціями цієї підсистеми.

Структура громадянського суспільства може бути розглянута з точки зору трисекторної теорії. При цьому важливим є її аналіз як у горизонтальній площині (власне виокремлення трьох секторів), так і у вертикальній, тобто визначення положення громадянського суспільства в суспільній системі загалом.

Горизонтальний поділ передбачає існування трьох рівноправних секторів, що виділяються за пріоритетом діяльності. Перші два сектори охоплюють державні та політичні інститути, приватні організації та підприємства. До нього, останнім часом, додається третій, або неприбутковий, сектор - приватні некомерційні організації. Під неприбутковим сектором розуміють сукупність (систему) груп населення та організацій, які не ставлять перед собою цілей збільшення особистого доходу безпосередньо через участь у роботі таких груп та організацій або через володіння ними.

Третій сектор розглядають як сферу активності, що розвивається між сім'єю і ширшими бюрократичними секторами прибуткового бізнесу та уряду. В рамках цієї концепції говорять про неприбутковий сектор, сектор добровільної активності, третій сектор, неурядовий сектор. Для всіх подібних організацій характерна діяльність заради суспільного благополуччя.

Вертикальне розмежування в рамках цієї концепції вказує на наявність трьох рівнів – діяльнісного, рівня громадянської активності (власне громадянського суспільства) і рівня негромадянської (криміналізованої) спільноти.

Діяльнісний рівень у цьому разі містить у собі всі юридично оформлені зв'язки та відносини, які реалізуються в рамках держави як політичного

інституту, економічних і бізнес-структур, неприбуткових організацій. Негромадянське суспільство – це сукупність відносин у всіх трьох секторах, які мають не просто неформальний характер, а мають кримінальну орієнтацію. Між цими рівнями розташовується громадянське суспільство, яке посідає серединне - медіанне, становище як сфера діяльності суспільства, що протікає, з одного боку, в рамках правового поля, з іншого – не підлягає повній формалізації та регулюванню з боку держави.

Даний підхід досліджували українські вчені Т. Краснопольська [39] та автори навчального посібника за редакцією А. Колодій [167]

Але громадянське суспільство виявляє себе не тільки через механізми влади (політичної та економічної), а й через структури суспільної свідомості. При цьому класові цінності просочують не тільки інститути влади, а й сім'ю, виробництво, культуру, побут - всі інститути громадянського суспільства, що представляють, на його думку, більш складний варіант класової схеми співвідношення громадянського суспільства і держави, що складають основу політичного суспільства, і є найважливішим важелем держави для здійснення ідейного і морального управління підлеглими класами [168, с. 26].

Можна сказати, що громадянське суспільство створює унікальний порядок, який спонтанно впливає з внутрішньої солідарності людей, що працюють, не потребуючи жодного примусу чи адміністративного управління. Саме тому для структур громадянського суспільства типовими є не вертикальні, а горизонтальні, партнерські стосунки [169]. Але як зазначає С. Тимченко держава характеризується вертикальною структурою [170]. Разом з цим А. Колодій до основних ознак громадянського суспільства відносить: відокремлену від держави структуру суспільства, яка утворена різноманітними асоціаціями, добровільними об'єднаннями людей; відповідну вільним ринковим відносинам політичну систему, де державі є похідною від громадянського суспільства та процесів, що відбуваються у ньому; сферу вільної реалізації безпосередніх і різноманітних інтересів громадян [171, с.155].

М. Кравчук їх доповнює: - визнання людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю; - пріоритет суспільства над державою; - рівність і захищення всіх форм власності, насамперед приватної; - забезпечення економічної свободи громадян; - надійна та ефективна система соціального захисту; - ідеологічна та політична свобода особистості [172, с. 67].

Вище зазначене дозволяє нам зробити висновок про те, що дослідження основних ознак взаємовідносин влади і громадянського суспільства викликає інтерес серед науковців. У таблиці 1.6 нами систематизовано і ознаки та означено форми їх здійснення.

Таблиця 1. 6

Основні ознаки взаємовідносин влади і громадянського суспільства

Ознаки ГС	Форми здійснення
<i>Відокремленість від держави</i>	Громадянське суспільство не підпорядковується державі і має свою власну структуру, яка складається з громадян, їх добровільних об'єднань. Це означає, що громадяни і їхні об'єднання мають право самостійно приймати рішення про свою діяльність і не повинні підкорятися волі держави.
<i>Вільні відносини між суб'єктами.</i>	У громадянському суспільстві панують вільні відносини між людьми, їхніми добровільними об'єднаннями, а також між цими об'єднаннями та державою.
<i>Цінування громадянських прав</i>	Громадянське суспільство цінує громадянські права вище за державні закони та вважає громадянські права найвищою цінністю. Це означає, що громадяни мають право на свободу слова, свободу зібрань, свободу асоціації та інші громадянські права.
<i>Забезпечення прав і свобод особистості</i>	Громадянське суспільство забезпечує права і свободи особистості, незалежно від її раси, релігії, статі чи політичних поглядів. Це означає, що всі громадяни мають рівні права і можливості, незалежно від їхніх особистих характеристик.
<i>Існування приватної власності, вільної конкуренції, вільних відносин обміну діяльністю та її продуктами.</i>	у громадянському суспільстві панують ринкові відносини. Це означає, що громадяни мають право вільно розпоряджатися своєю власністю, конкурувати між собою та вільно обмінюватися діяльністю та її продуктами.
<i>Саморегуляція відносин між людьми</i>	відносини між людьми, їхніми добровільними об'єднаннями в громадянському суспільстві регулюються на основі соціальних і психічних норм. Це означає, що громадяни і їхні об'єднання самостійно вирішують, як вони будуть взаємодіяти між собою.
<i>Багатство соціальних ініціатив</i>	у громадянському суспільстві громадяни і їхні об'єднання активно беруть участь у суспільному житті. Це означає, що громадяни не обмежуються лише споживанням товарів і послуг, а також беруть участь у вирішенні соціальних проблем.
<i>Збереження культури і традицій</i>	громадянське суспільство сприяє збереженню культури і традицій народу. Це означає, що громадяни і їхні об'єднання цінують свою культуру і традиції і беруть участь у їхньому збереженні.
<i>Відкритість і транспарентність</i>	громадяни мають право вільно отримувати інформацію про діяльність держави і громадських організацій. Це означає, що громадяни можуть контролювати діяльність влади і вимагати від неї прозорості.

<i>Справедливість і рівність</i>	всі громадяни мають рівні права і можливості для розвитку і реалізації себе. Це означає, що громадяни не повинні зазнавати дискримінації за ознакою раси, релігії, статі, сексуальної орієнтації чи інших факторів.
<i>Співпраця і партнерство</i>	різні суб'єкти громадянського суспільства працюють разом для досягнення спільних цілей. Це означає, що громадяни і їхні об'єднання можуть об'єднати свої зусилля для вирішення соціальних проблем.
<i>Інноваційність і розвиток</i>	громадяни і їхні об'єднання постійно шукають нові шляхи для вирішення соціальних проблем і розвитку суспільства. Це означає, що громадянське суспільство не стоїть на місці, а розвивається і вдосконалюється.

Джерело: складено автором за даними [172]

Ці ознаки є важливими для розвитку громадянського суспільства. Вони сприяють створенню суспільства, в якому громадяни мають рівні права і можливості, можуть брати участь у вирішенні соціальних проблем і сприяють розвитку суспільства.

Однак ефективне громадянське суспільство не лише характеризується певними ознаками, але й має виконувати певні функції, зокрема функції: 1) творення та відтворення життя людини, або демографічну функцію; 2) соціалізація та ресоціалізація особистості людини; 3) самоорганізація життя громади, у тому числі й самоуправління; 4) породження держави, або морфогенетичну функцію; 5) здійснення соціального контролю за діяльністю держави щодо умов та механізмів відтворення родового життя людей [173, с.131].

Професор Гарвардського університету Н. Розенблум визначила головну функцію громадянського суспільства у функціонуванні ліберальної демократії – культивування моральних цінностей [174, с. 540–541].

Але завжди слід пам'ятати, що громадянське суспільство це таке суспільство, де інтереси людини мають пріоритетне значення. Адже людині за своєю природою притаманне прагнення жити в суспільстві людей, в якому вона прагне задовольнити, насамперед, свої приватні інтереси. У той же час, звичайно, інститути громадянського суспільства покликані через функції забезпечити певний баланс між соціальними та політичними силами за допомогою правових норм [175, с. 211]. При цьому якщо для держави пріоритетами залишаються безпека, стабільність, порядок і захищеність, то для

громадянського суспільства пріоритетами стають свобода, ініціатива, динамізм і спонтанна активність [176, с. 273].

Звернемо увагу на те, що громадянське суспільство не зможе повноцінно виконувати зазначені функції, якщо відсутній бодай один з найголовніших його атрибутів: - наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери громадського (цивільного) життя і громадської думки; - організоване громадське (публічне) життя вільних і рівних індивідів, чиї права захищені конституцією та законами; - незалежні від держави, добровільні асоціації, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні; - зорієнтована на громадські інтереси та публічну політику діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва [177, 380].

Основні функції громадянського суспільства проаналізовані в таблиці 1.7

Таблиця 1.7.

Функції громадського суспільства в контексті взаємодії з державою

Назва функції	Її характеристика
Інтегральна	Об'єднання, консолідація громадян, суспільства, держави на принципах свободи і добровільності
Інструментальна	досягнення взаєморозуміння, консенсусу між суперечливими і різноспрямованими інтересами і устремліннями індивідів, груп, асоціацій і рухів
Дистрибутивна	Розподіл винагород, покарань і ролей між людьми в спільноті
Регулятивна	регуляція соціальної поведінки людей і певний контроль за ними за допомогою системи громадянських цінностей, норм і санкцій не правового, а переважно морально-етичного характеру
Управлінська	Керування людьми, соціальними спільнотами і процесами
Комунікативна	Досягнення взаєморозуміння між людьми й спільнотами, створення комунікацій
Нормативна	Формування, підтримка і розвиток цінностей, забезпечення ціннісних орієнтацій
Ціннісна	Встановлення, підтримка і розвиток цінностей, забезпечення цінних орієнтирів
Контролююча	Здійснення соціального контролю за діями людей, громад,
Адаптаційна	Корекція процесів функціонування держави мирними, легітимними засобами
Ціледосягнення	Досягнення консенсусу в суспільстві
Інтегративна	Створення необхідних економічних, політичних, культурних умов для саморозвитку різноманітних і різнорівневих суб'єктів
Контретатистська	здійснення тиску на державу відповідно до принципів політичної демократії і здатності стримати надмірне посилення державної влади
Правотворча	стимулювання правового нормотворення висуненням вимог юридичного закріплення громадських, політичних і економічних прав і свобод

Відтворювальна	продукування демократичних цінностей, норм, знань і форм діяльності;
Стабілізуюча	збереження і зміцнення певних соціально-економічних умов стабільності різних сфер життєдіяльності індивідів і груп
Соціалізуюча	створення сприятливого соціального середовища для формування активних і вільних індивідів

Джерело: складено автором на основі [173-176]

Громадянське суспільство складають багатоманітні суспільні відносини — економічні, соціальні, політичні, соціокультурні тощо та їх суб'єкти, за винятком держави. Складові частини громадянського суспільства ще називають інститутами громадянського суспільства (далі ІГС). До них належать: громадські організації; професійні та творчі спілки; організації роботодавців; благодійні і релігійні організації; органи самоорганізації населення; недержавні засоби масової інформації; етнічні асоціації і політичні партії та інші некомерційні товариства й установи, легалізовані відповідно до законодавства. Окрім цього, на наш погляд, сюди можемо віднести й найширший спектр об'єднань, які не мають соціально-політичної програми: релігійні, студентські, спортивні та культурні товариства.

Як зазначають науковці [167, с. 477] структуру громадянського суспільства можна класифікувати за різноманітними критеріями: за суб'єктами та об'єктами діяльності, сферою діяльності, видом і спрямованістю діяльності, цільовим спрямуванням організації тощо. У таблиці 1.8. ми узагальнили наукові підходи до класифікації інститутів ІГС за різними критеріями та формами прояву (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Класифікація інститутів громадянського суспільства за критеріями та формами прояву

Критерій	Форми
За сферою діяльності	<i>Соціально-економічні інститути</i> - це організації, які займаються вирішенням економічних і соціальних проблем (профспілки, споживчі кооперативи, благодійні фонди, організації по захисту прав споживачів та ін.) <i>Соціокультурні інститути</i> - це організації, які займаються розвитком культури, освіти, мистецтва та інших сфер суспільного життя. (ГО, що займаються культурою, освітою, спортом, захистом прав людини та ін.) <i>Політичні інститути</i> - це організації, які займаються політичною діяльністю (політичні партії, громадські рухи, організації, що займаються лобіюванням інтересів громадян та ін.).

За рівнем організації	<i>Місцеві інститути</i> - діють на рівні громади, міста, району. <i>Регіональні інститути</i> - діють на рівні регіону, області, краю. <i>Національні інститути</i> - на рівні країни. <i>Міжнародні інститути</i> - діють на міжнародному рівні.
За формами організації	<i>Формальні інститути</i> - мають юридичну реєстрацію і визначену структуру управління. <i>Неформальні інститути</i> - не мають юридичної реєстрації і не мають чітко визначеної структури управління
За характером діяльності	<i>Громадські організації</i> - добровільні об'єднання громадян, які створені для задоволення спільних інтересів. <i>Профспілки</i> - добровільні об'єднання працівників, які створені для захисту їхніх трудових прав та інтересів. <i>Політичні партії</i> - організації, які створені для участі в політичному процесі. <i>Релігійні організації</i> - організації, які створені для задоволення духовних потреб людей. <i>Сім'я</i> - базова соціальна одиниця, яка відіграє важливу роль у розвитку громадянського суспільства.
За рівнем впливу на державне управління	<i>Інститути, які безпосередньо впливають на державне управління</i> - інститути, які беруть участь у процесі прийняття рішень, контролюють діяльність органів державної влади та беруть участь у реалізації державної політики (ГО, що займаються лобіюванням інтересів громадян, організації, що беруть участь у громадських обговореннях тощо). <i>Інститути, які опосередковано впливають на державне управління</i> - які не беруть безпосередньої участі в процесі прийняття рішень, але сприяють розвитку демократичних цінностей та громадянської активності (ГО, що займаються освітою та підвищенням обізнаності громадян, організації, що займаються захистом прав людини тощо).
За характером взаємодії з органами державної влади	<i>Інститути, які співпрацюють з органами державної влади</i> для вирішення суспільних проблем (ГО, що беруть участь у реалізації державних програм, організації, що співпрацюють з органами державної влади в сфері освіти, охорони здоров'я та інших). <i>Інститути, які конкурують з органами державної влади</i> - виступають з критикою діяльності органів державної влади і пропонують альтернативні шляхи вирішення суспільних проблем (ГО, що займаються моніторингом діяльності органів державної влади, організації, що займаються боротьбою з корупцією та ін.). <i>Інститути, які протистоять органам державної влади</i> їх головна мета радикальні зміни в державній політиці (ГО, які займаються опозиційною діяльністю та виступають за самостійність від держави).
За сферою компетенції	<i>Інститути, які займаються загальнодержавними проблемами</i> - працюють на рівні держави і займаються вирішенням проблем, які стосуються всього населення країни (політичні партії, ГО, що займаються захистом прав людини, захисту довкілля та ін.). <i>Інститути, які займаються регіональними проблемами</i> - працюють на рівні регіону і займаються вирішенням проблем, які стосуються населення регіону (ГО, що займаються розвитком регіону, захисту прав споживачів та ін.). <i>Інститути, які займаються місцевими проблемами</i> - працюють на рівні місцевої громади і займаються вирішенням проблем, які стосуються населення місцевої громади (ГО, що займаються розвитком громади, вирішенням проблем ЖКГ та ін.).
За характером впливу на державне управління	<i>Інститути, які мають позитивний вплив</i> - сприяють розвитку демократичних цінностей та громадянської активності, підвищують ефективність діяльності органів державної влади, сприяють вирішенню суспільних проблем. <i>Інститути, які мають негативний вплив</i> - перешкоджають розвитку демократичних цінностей та громадянської активності, знижують ефективність діяльності органів державної влади, сприяють загостренню суспільних проблем.

Джерело: складено автором.

Як зазначає П. Рабінович, громадянське суспільство завжди є соціально структурованим і плюралістичним. Причому рівень складності соціальної структури, ступінь її плюралістичності є одним із показників розвинутості громадянського суспільства. Зріле громадянське суспільство — це розгалужена система різноманітних, численних, відносно самостійних угруповань — спілок, асоціацій, об'єднань, організацій, рухів, що ними опосередковується здійснення колективних прав людини. Плюралістичність — неодмінна властивість усіх сфер життєдіяльності правового громадянського суспільства [178, с.27].

Американський вчений Ф. Фукуяма, зазначає, що потрібно знати не кількість організацій, але й те, які тенденції проявлялись в характері участі їх членів в спільному житті і яка була якість їх громадського життя [4, с.87]. Його ідеї підтримує й український дослідник П. Любченко, який звертає увагу на те, що громадянське суспільство — це не арифметичний набір інститутів. Тобто для визначення суспільства як громадянського окрім відповідних інститутів (інституційної характеристики) повинна бути ще й відповідна якісна характеристика [117, с. 56.].

Таким чином, від того, яким розвиненим є громадянське суспільство, залежить можливість громадян захищати свої інтереси матеріального і духовного характеру, самореалізовуватися в різних сферах суспільного життя, а також можливість протистояти загрозам державної влади на суспільний сектор.

Зважаючи на все вище викладене вважаємо, що *громадянське суспільство — це сукупність самоорганізованих громадян, які діють в державі, але поза державними інституціями та в межах закону, для задоволення своїх спільних інтересів та мають бути спрямовані на захист національних інтересів. Це мережа неурядових організацій, громадських ініціатив та рухів, що виражають різноманітні інтереси та цінності суспільства.*

Ще сім років тому авторитетні науковці стверджували, що громадянського суспільства у нас немає, воно слабе, нерозвинене, і ця слабкість визначається його непотрібністю. Громадянське суспільство не потрібне державі, яка досить сильна, щоб реалізовувати свої функції без

помічників. Громадянське суспільство не потрібне населенню, яке не бажає самоорганізовуватися для розв'язання нагальних проблем свого двору і свого селища. І вже тим більше громадянське суспільство не потрібне бізнесу, який зацікавлений винятково в прибутку.

Але з початку повномаштабного вторгнення в Україну російських агресорів, незважаючи на війну та руйнівні наслідки, які вона принесла, громадянське суспільство в Україні продовжує працювати і відіграє важливу роль у захисті прав і свобод громадян, а також у підтримці населення. На сьогодні, воно показало свою здатність адаптуватися до нових умов та відіграє важливу роль у захисті прав і свобод громадян: надає гуманітарну допомогу постраждалим від війни, допомагає евакуювати людей з небезпечних зон, захищає людей, які стали жертвами порушень прав людини, а також сприяє розвитку громадянської активності.

У той же час, громадське суспільство в Україні зіткнулося з низкою викликів, зокрема: - знищення інфраструктури, яке ускладнює роботу громадських організацій та волонтерських рухів; - нестача ресурсів, яка може призвести до скорочення або припинення їхньої діяльності; - загроза безпеці, яка може призвести до ризику для життя та здоров'я їхніх працівників.

На нашу ж думку, структура громадянського суспільства в нашій державі має здатність до видозміни залежно від рівня свого розвитку, від цілей і завдань, що стоять перед громадянським суспільством, від міжособистісних відносин, що складаються всередині такого суспільства. Тобто, громадянське суспільство в Україні об'єктивно існує, але не існує універсальної моделі громадянського суспільства. У віртуальному світі можна створити якусь ідеальну модель, вдалу теоретичну абстракцію, але в реальному житті, у визначеному соціальному просторі і часі, етнічному та цивілізаційному різноманітті будь яка модель матиме свої сильні і слабкі сторони й не буде ідеальною. Проте розробляти й прагнути реалізувати оптимальні для тієї чи іншої країни, ті чи інші моделі розвитку громадянського суспільства необхідно. Необхідно адекватно оцінювати стан зрілості ІГС, їх готовність до змін та

прораховувати перспективні напрями їх розвитку спільно з державними інституціями на партнерських, взаємовигідних умовах.

Сьогодні громадянське суспільство України проходить складний шлях свого утвердження саме як партнера держави у подоланні тих викликів і загроз, які принесла війна і демонструє неабияку готовність і в післявоєнний час були не пасивним, а активним учасником відновлювальних процесів у всіх сферах життєдіяльності країни, включаючи й політичну складову. Звичайно сьогодні громадянське суспільство країни не монолітне, воно складається з груп (волонтери, ветерани, фанати, молодіжні субкультури тощо) кожна з яких має свої інтереси, свій досвід і своє бачення подальшого розвитку країни, тому саме держава має стати тією об'єднуючою силою, яка враховуючи те, що у межах однієї держави існують розрізнені ІГС має не тільки розробляти загальні правила гри під час взаємодії з ними, а й ураховувати специфіку кожного. Це має забезпечити ефективна *взаємодія ІГС та держави, що на наш погляд представляє собою процес взаємного впливу та співпраці між державними органами та громадськими організаціями. Це діалог, в якому обидві сторони мають свої інтереси та прагнуть досягти спільних цілей. Ефективна взаємодія сприяє розвитку демократії, підвищенню якості життя громадян та вирішенню актуальних проблем суспільства..*

1.3. Моделі, принципи та механізми взаємодії громадянського суспільства й держави

У реальному житті поділ на громадянське суспільство і державу досить умовний, оскільки на практиці ці сфери тісно переплетені. Однак у теорії їхнє логічне виокремлення необхідне для того, щоб зрозуміти механізми еволюції суспільного життя, виявити ступінь свободи і несвободи індивідів, рівень соціального, економічного і політичного розвитку.

Громадянське суспільство і держава є двома невід'ємними складовими частинами одного явища – сучасного соціуму, які не можуть існувати одна без

одної. Вони доповнюють одне одного і виступають як вільні рівноправні партнери. Якщо держава є формою організації громадянського суспільства, то громадянське суспільство є умовою розвитку та вдосконалення держави. Високорозвинене громадянське суспільство може сформуватися лише на основі зрілої правової держави, яка сприяє такому формуванню. Те саме можна сказати і про ефективність функціонування правової держави, яке залежить від ступеня розвитку громадянського суспільства [179, с. 1].

Взаємодія держави і громадянського суспільства досліджується в рамках різних моделей та підходів. Дослідники протягом багатьох років прагнули виявити певні тенденції та закономірності у взаємовідносинах між громадянським суспільством і державною У результаті цих наукових пошуків науковці запропонували різноманітні моделі взаємодії громадянського суспільства і державної влади. Однак, зауважимо, що британський науковець Дж. Кійн виділяє три типи взаємовідносин громадянського суспільства й держави: «класичний західний», «напівзахідний», а також «східний». Він зазначає, що східне «одержавлене суспільство» є антиподом західного «громадянського суспільства» [180, с. 13]. Тому при побудові моделей взаємодії ГС та держави й розробці механізмів їх реалізації необхідно враховувати відповідну типізацію суспільств.

І. Кресіна розглядає відносини між громадянським суспільством і владою у контексті колективізму і індивідуалізму. Вона стверджує, що перша тенденція спрямована на підкорення та залежність від всемогутньої держави, тоді як друга тенденція спрямована на самостійність, автономність від держави та незалежний контроль над нею та акцентує увагу на шести типах відносин, які втілені в концепціях плюралізму, корпоративізму, патерналізму, етатизму, популізму та клієнтизму. [142]. Вона акцентує увагу на шести типах відносин, які втілені в концепціях плюралізму, корпоративізму, патерналізму, етатизму, популізму та клієнтизму.

У системі державного управління в роботі О. Онищенко виділяються три основні моделі взаємодії між державою і громадянським суспільством:

конфронтаційна, патерналістська та консенсусна. Кожна з цих моделей характеризується особливим співвідношенням та взаємодією між державними і недержавними суб'єктами влади.

1. Конфронтаційна модель, де держава і громадянське суспільство сприймаються як протилежні інтереси, і взаємодія між ними характеризується конфліктами і суперечками. Громадянське суспільство виступає як опозиція державній владі, і обидва сектори зазвичай борються за вплив і владу. Ця модель може бути характерною для країн, де існують сильні політичні розбіжності та протистояння між різними соціальними групами.

2. Патерналістська модель, в якій держава виступає як патрон або опікун громадянського суспільства. Громадянське суспільство сприймається як залежне від держави, яка регулює та контролює багато аспектів суспільного життя. Держава виступає як надавач благ і послуг, а громадяни приймають цю допомогу. Ця модель може бути характерною для країн зі значним державним втручанням у господарське і соціальне життя.

3. Консенсусна модель, що передбачає спільну роботу держави і громадянського суспільства на основі домовленості і взаємопідтримки. В цій моделі обидва сектори співпрацюють для досягнення спільних цілей і розвитку суспільства. Ця модель часто розглядається як оптимальна, оскільки вона сприяє розвитку демократії і забезпечує взаємодію на основі взаєморозуміння та спільних інтересів.

Науковець підкреслює, що консенсусна модель є найбільш прагматичною та сприятливою для розвитку суспільства, оскільки вона сприяє спільному розв'язанню проблем та досягненню громадянської згоди [181].

Звернемо увагу на трактування взаємозв'язку громадянського суспільства та держави з погляду професора А. Кудряченко. Він зазначає, що громадянське суспільство, незважаючи на відповідну автономність, тісно пов'язане з державою. Громадянське суспільство і держава перебувають у складній інверсії і взаємно доповнюють одне одного. У реальному житті спостерігаємо три діалектично суперечливі варіанти їхніх взаємовідносин: 1) громадянське

суспільство пригнічується державою і, як наслідок, виникає тоталітарний режим, а тоталітаризм є найбільш витонченою формою авторитаризму; 2) існує хитка рівновага між громадянським суспільством і державою, і тоді виникають авторитарні режими різного ступеня жорстокості; 3) держава виконує волю громадянського суспільства, діє в рамках права як правова держава і тоді виникає і діє демократичний режим [165, с.32].

У свою чергу німецько-американський філософ, політичний теоретик і політичний історик, основоположниця теорії тоталітаризму Х. Арендт виділяла такі моделі розвитку громадянського суспільства, які здійснюють безпосередній вплив на розвиток державної системи: перша – громадянське суспільство як сукупність споживачів, що вдовольняються незалежністю від держави й своїми правами. При цьому громадяни не є зацікавленими творцями перетворень; друга – громадянське суспільство уже є способом захисту прав громадян від посягань на них державної системи; третя – громадянське суспільство виступає своєрідним кланом, з власними принципами й традиціями, що намагається підкорити державну систему цим принципам і традиціям, тобто власним інтересам; четверта – громадянське суспільство перетворюється на організаційно-правове угруповання, що усвідомлює своє місце в суспільній системі й вимагає від держави захисту своїх інтересів, пропонуючи натомість виконання власних обов'язків; п'ята – громадянське суспільство стає регулятором розвитку державної системи в економічних, політичних та соціальних питаннях, виконуючи роль чинника еволюції. Таке суспільство передбачає вже не просто формальний розподіл влади та баланс інтересів, а й своїми інституціями забезпечує громадський контроль за цим розподілом [182, с. 13].

Важливо зазначити, що всі моделі взаємодії громадянського суспільства і держави є узагальненими і можуть проявлятися в різних формах в конкретних суспільствах.

Вище зазначене дозволяє нам зробити висновок про те, що моделювання взаємовідносин влади і громадянського суспільства (ГС) викликає інтерес серед

науковців. Зробимо спробу систематизувати ці моделі, та проаналізувати їх переваги та недоліки (табл. 1.9).

Враховуючи наведене і провівши системний аналіз зазначимо, що науковці використовують такі підходи до опису моделей взаємодії громадянського суспільства і держави.

Також ми розглянули моделі, в межах яких взаємодіють громадянське суспільство і держава та визначилися з тими ролями, яку вони відіграють один для одного:

1. Роль держави в громадянському суспільстві в основному партнерська де держава є партнером громадянського суспільства, і співпрацює з ним у вирішенні спільних проблем. При цьому держава відіграє роль захисника прав і свобод людини і створює умови для розвитку громадянського суспільства. Також, держава контролює діяльність громадянського суспільства, і не допускає його діяльності, яка може загрожувати її інтересам.

2. Роль громадянського суспільства в державі, перш за все громадянське суспільство контролює діяльність держави, і виступає за зміни, які відповідають інтересам громадян. Також громадянське суспільство співпрацює з державою у вирішенні спільних проблем та надає послуги, які не можуть бути надані державою, або надає послуги більш ефективно, ніж держава.

Таблиця 1.9.

Класифікація моделей взаємодії органів публічної влади та ГС

Моделі	Опис моделі	Переваги	Недоліки
<i>Ліберальна</i>	ГС і держава є відносно відокремленими одна від одної. ГС є сферою приватної діяльності, а держава є сферою державної діяльності. Взаємодія між ГС і державою регулюється законами і правилами. ГС є важливою умовою для розвитку свободи і прав людини. ГС забезпечує середовище, в якому громадяни можуть вільно збиратися, об'єднуватися і висловлювати свої думки.	ГС має більше свободи і автономії. Держава не може втручатися в діяльність ГС без законних підстав.	Може виникнути конфлікт між інтересами ГС і держави. ГС може бути недостатньо ефективним у вирішенні соціальних проблем.

Комунітаристська	ГС і держава тісно взаємопов'язані. ГС є основою держави, а держава грає важливу роль у підтримці громадянського суспільства.	ГС і держава працюють разом для вирішення соціальних проблем. ГС має більше можливостей для впливу на державу.	Держава може використовувати ГС для просування своїх власних інтересів. ГС може бути обмежено в своїй діяльності.
Третій сектор	громадянське суспільство і держава розглядаються як два рівнозначні суб'єкти. Громадянське суспільство і держава співпрацюють для вирішення соціальних проблем.	ГС і держава можуть об'єднати свої зусилля для досягнення спільних цілей. ГС має більше можливостей для впливу на політику держави.	Може бути складно досягти консенсусу між громадянським суспільством і державою. Взаємодія між громадянським суспільством і державою може бути неефективною.
Авторитарна	ГС є обмеженим у своїх діях. Держава контролює діяльність ГС і може забороняти діяльність ГО, які є опозиційними до влади.	Держава може більш ефективно забезпечувати порядок і стабільність у суспільстві. Держава може запобігти виникненню соціальних конфліктів	ГС не може ефективно виконувати свої функції. Держава може використовувати свою владу для придушення свободи і прав громадян.
Соціалістична	Держава грає більш активну роль у регулюванні економічної та соціальної сфер та може створювати і підтримувати ГО, які працюють на благо суспільства. ГС не відіграє суттєвої ролі й майже не впливає на дії держави	Держава може забезпечити більш рівномірний розподіл ресурсів і можливостей у суспільстві. Держава може забезпечити більш ефективно вирішення соціальних проблем.	Держава може використовувати свою владу для придушення свободи і прав громадян. ГС обмежене в своїй діяльності.
Конфронтації	ГС і держава знаходяться в протистоянні, і їхні інтереси часто не збігаються. Це може бути пов'язано з авторитарним режимом, який пригнічує громадянське суспільство, або з тим, що ГС виступає за зміни, які не відповідають інтересам держави.	ГС захищає права і свободи громадян від втручання держави. Держава забезпечує автономію ГС.	Призводить до політичної нестабільності. Ускладнює вирішення спільних проблем.
Партнерства	держава і ГС співпрацюють у вирішенні спільних проблем. Це є характерним для демократичних суспільств, в яких держава визнає роль ГС в житті суспільства.	Покращується ефективність вирішення спільних проблем. Забезпечує прозорість і підзвітність влади. Захищає права і свободи громадян.	Може призвести до корупції. Ускладнюється досягнення консенсусу.
Контролю держави над ГС	Держава контролює діяльність ГС, а ГС не має можливості впливати на державну політику. Це може бути пов'язано з авторитарним режимом, або з тим, що держава вважає, що ГС є	Забезпечує стабільність і порядок у суспільстві. Захищає права і свободи громадян від зловживань.	-Може призвести до обмеження свободи громадян. -Може призвести до корупції.

	загрозою для її існування.		
Контролю ГО над державою	ГС контролює діяльність держави, і держава не має можливості впливати на ГС. Це є нереальною моделлю, оскільки держава має монополію на владу в суспільстві.	Забезпечує максимальну участь громадян у політичному житті. Захищає права і свободи громадян.	Може призвести до політичної нестабільності. Може ускладнити вирішення спільних проблем.

Джерело: складено автором

За характером взаємодії ГС та держави можна вирізнити такі моделі:

- конфронтація – держава і громадянське суспільство знаходяться в протистоянні, і їхні інтереси часто не збігаються;
- партнерство – держава і громадянське суспільство співпрацюють у вирішенні спільних проблем;
- контроль держави над громадянським суспільством – держава контролює діяльність громадянського суспільства, і громадянське суспільство не має можливості впливати на державну політику;
- контроль громадянського суспільства над державою – громадянське суспільство контролює діяльність держави, і держава не має можливості впливати на громадянське суспільство.

За ознакою роль держави і громадянського суспільства у суспільстві за результатами їх взаємодії ми проклаифікували наступним чином:

- *держава-опікун*, де держава відіграє активну роль у житті суспільства, і громадянське суспільство відіграє підпорядковану роль;
- *держава-партнер* за умови, що держава і громадянське суспільство є рівноправними партнерами у вирішенні спільних проблем;
- *Громадянське суспільство-опікун*, коли громадянське суспільство відіграє активну роль у житті суспільства, а держава відіграє другорядну роль.

Ще один підхід полягає в тому, щоб описати модель взаємодії за ступенем контролю держави над громадянським суспільством. Наприклад, можна виділити такі моделі взаємодії:

- *держава-супервайзер*, коли держава здійснює контроль над діяльністю громадянського суспільства, але не втручається в її роботу;

- *держава-партнер*, якщо держава співпрацює з громадянським суспільством, але не контролює його діяльність;
- *держава-спонсор*, де держава фінансує діяльність громадянського суспільства, але не контролює її роботу;
- *держава-наглядач*, якщо держава здійснює контроль над діяльністю громадянського суспільства, і втручається в її роботу, якщо це необхідно для захисту прав і свобод громадян.

Зауважимо, що модель, в якій громадянське суспільство і держава співпрацюють один з одним, вважається самою оптимальною, проте умовою її дієвості є відносна однорідність інтересів і ціннісних установок індивідів і соціальних груп.

Держава та інститути громадянського суспільства, за всієї різниці між ними, мають одну мету – консолідувати суспільство. Але механізми консолідації, як і механізми внутрішньої взаємодії, у них протилежні. Інститути громадянського суспільства об'єднують людей, забезпечуючи їм можливість вільно реалізувати власні інтереси, а держава – як спеціальний інститут – примусом [183]

Також науковці [26, с.34] зазначають, що громадянське суспільство – це таке суспільство, де головною діючою особою, суб'єктом розвитку є людина зі всією її системою потреб та інтересів, відповідною структурою цінностей. ГС, торкаючись сукупності суспільних відносин, відображає взаємозв'язок всіх сфер суспільного життя людини. З іншого боку, правова держава – це держава, обмежена в своїх діях правом, що захищає свободу та інші права особи і підпорядковує владу волі суверенного народу. Таким чином, громадянське суспільство й держава перебувають у тісному взаємозв'язку, перше неможливе без другого.

Розглядаючи взаємовідносини громадських організацій з органами державної влади та іншими суб'єктами суспільного ладу, О. Ващук запропонувала наступне визначення взаємодії між органами державної влади та об'єднаннями громадян – «...це взаємний зв'язок двох сторін, які мають

взаємні обов'язки правового характеру, але кожна з них наділена різними за своїм змістом повноваженнями» [184, с.43.]

Формою взаємодії держави і громадянське суспільство є політичний режим як система принципів, методів і механізмів здійснення політичної влади, а різні типи політичних режимів – демократичний, авторитарний і тоталітарний – є різними способами цієї взаємодії. Партнером держави громадянське суспільство виступає лише у правовій державі за демократичного політичного режиму. Правова держава не може існувати без громадянського суспільства. Особливість їх взаємодії за демократичного політичного режиму полягає в тому, що громадянське суспільство підпорядковує собі державу і контролює її. Зв'язок громадянського суспільства з державою, його вплив на неї ґрунтується передусім на принципах демократії. Вихідним із них є принцип народного суверенітету, який проголошує народ єдиним джерелом і верховним носієм влади в суспільстві. Тобто найповніше зв'язок громадянське суспільство й держави проявляється через права і свободи особи [26, с.38].

Науковці Д. Заброда та В. Колпаков до основних принципів взаємодії громадянського суспільства та держави відносять: законності, науковості, економічної доцільності, безперервності, плановості, гласності, системності, комплексності, спільності інтересів, «головної ланки», маневреності, паритетності (рівності), спеціалізованості (оптимального використання можливостей взаємодіючих суб'єктів), пропорційної відповідальності за наслідки взаємодії, посилення управляючих параметрів системи, не пересічення компетенції, комплексного використання сил та засобів взаємодіючих сторін та деякі інші. Усі зазначені принципи поділяються на загальні і спеціальні [185, с. 86]. Їх підтримує і О. Музичук, яка зазначає, що до загальних принципів взаємодії слід віднести принципи науковості, правової упорядкованості, законності, гласності, плановості. Що стосується спеціальних принципів, то вони за своєю природою є похідними, по-перше, від принципів першої групи, тому конкретизують і доповнюють їх; по-друге, від найбільш загальних принципів управління. Це пояснюється тим, що сутність будь-якої взаємодії

полягає в узгодженні, координації зусиль її суб'єктів. До них можна віднести такі принципи як: принцип спільності інтересів; безперервності; «головної ланки»; «резерву»; маневреності; оптимального використання можливостей взаємодіючих елементів; принцип координованості дій; принцип паритетності; принцип спеціалізації; принцип взаємодопомоги; пропорційної відповідальності за наслідки взаємодії [186, с.155].

Ми систематизували та узагальнили принципи взаємодії громадянського суспільства і держави в Таблиці 1.10.

Таким чином ми бачимо, що взаємодія ГС і держави є складним, суперечливим і багатогранним процесом, який постійно розвивається. Він є двостороннім, тобто ГС і держава впливають один на одного, оскільки між ними здійснюється певний поділ організаційно-управлінської праці.

Таблиця 1.10

Принципи взаємодії громадянського суспільства і держави

Принцип	Загальний вплив	Спеціальний вплив
Рівноправність	Держава і ГС є рівноправними партнерами у вирішенні проблем.	Держава не повинна підкоряти ГС своїм інтересам.
Партнерське співробітництво	Держава і ГС співпрацюють на основі взаємоповаги та взаємодопомоги.	Держава повинна сприяти розвитку ГС.
Захист прав і свобод людини	Держава і ГС повинні захищати права і свободи людини	Держава повинна забезпечувати свободу діяльності ГС
Прозорість і підзвітність	Держава і ГС повинні бути прозорими і підзвітними один одному.	Держава повинна забезпечувати доступ ГС до інформації про свою діяльність.
Ефективність	Взаємодія держави і ГС повинна бути ефективною, тобто спрямованою на вирішення спільних проблем.	Держава і ГС повинні співпрацювати у розробці і реалізації ефективних рішень.
Науковість	Взаємодія держави і ГС повинна базуватися на наукових дослідженнях і прогнозах.	Держава і ГС повинні використовувати наукові методи для вирішення спільних проблем.
Правова упорядкованість	Взаємодія держави і ГС повинна регулюватися правом.	Держава і ГС повинні діяти в рамках чинного законодавства.
Законність	Взаємодія держави і ГС повинна відповідати законам.	Держава і ГС повинні уникати будь-яких дій, які є незаконними.
Гласність	Взаємодія держави і ГС повинна бути відкритою для громадськості.	Держава і ГС повинні інформувати громадськість про свою діяльність.
Плановірність	Взаємодія держави і ГС здійснюється на основі планів і програм.	Держава і ГС повинні розробляти плани і програми взаємодії.
Спільність інтересів	Держава і ГС повинні мати спільні інтереси у вирішенні певних проблем	Держава і ГС повинні співпрацювати в сферах, де їхні інтереси збігаються.
Безперервність	Взаємодія держави і ГС повинна бути безперервною	Держава ГС повинні співпрацювати на постійній основі.
Головної ланки	Взаємодія спирається на найбільш ефективний і дієвий суб'єкт.	Держава і ГС повинні співпрацювати, використовуючи свої сильні сторони.

Координованості дії	Взаємодія повинні бути координованими, тобто узгодженими.	Держава і ГС повинні періодично погоджувати свої дії
----------------------------	---	--

Джерело: складено автором на підставі [26; 184-186];

Громадянське суспільство як рухлива система завжди зазнає тиску з боку державної влади. Воно незалежне настільки, наскільки держава толерантна до такої незалежності. Однак, держава не може розвиватися без вільного функціонування громадянського суспільства, яке контролює дії політичної влади. Слабкість громадянського суспільства спонукає державу до загарбання його прав, через що відбувається перерозподіл функцій держави та громадянського суспільства. У такому разі держава, крім особистих функцій, перебирає на себе ще й функції громадянського суспільства, заставляючи його втілювати виключно державні рішення. Незалежність громадянського суспільства як правової структури, полягає у здатності протистояти свавіллю держави. Держава і суспільство існують у вигляді контрверсійної невпинної взаємодії та взаємовпливу, характер і напрямок яких значною мірою залежать від рівня розвиненості громадянського суспільства та його інститутів. Конфронтація інтересів держави та громадянського суспільства є показником неефективності державного управління та самого механізму держави. Оптимальною умовою їхнього компромісу слугує встановлення гармонійного поєднання приватних і публічних інтересів з метою забезпечення прав людини.

Підсумовую вище викладене констатуємо, що відповідно до означених вище принципів взаємодія громадянського суспільства і держави проявляється в наступному:

1. Громадянське суспільство впливає на формування та функціонування державних органів у своїх інтересах та може брати участь у виборах, щоб підтримати кандидатів, які розділяють їхні цінності; лобіювати свої інтереси в органах влади, через партії, вибори, представницькі органи влади; критикувати діяльність державних органів, якщо вважають, що вона не відповідає їхнім інтересам;

2. Громадянське суспільство вимагає від держави захисту своїх інтересів, включаючи життя, здоров'я і безпеку громадян може виступати за права

людини (право на життя, свободу, рівність); вимагати від держави забезпечити доступ до освіти, охорони здоров'я, житла тощо; виступати за захист навколишнього середовища.

3. Громадянське суспільство застосовує норми права, встановлені державою й може звертатися до суду за захистом своїх прав, якщо вважають, що їхні права порушуються; виступати за дотримання законності і справедливості в державі.

4. Громадське суспільство повинно мати незалежні від держави ЗМІ та засоби масової інформації, які здатні виражати та передавати погляди і настрої суспільства органам державної влади.

У свою чергу роль держави у розвитку громадянського суспільства полягає в тому, що держава:

1. Створює умови для розвитку громадянського суспільства, гарантуючи права людини і свободу діяльності громадських організацій – держава гарантує свободу слова, свободу зібрань, право на створення громадських організацій тощо.

2. Забезпечує виконання своїх функцій на основі законності та справедливості та забезпечує верховенство права, незалежність судів, рівність перед законом тощо.

3. Сприяє діалогу між державою і громадянським суспільством, оскільки саме держава створює механізми для участі громадських організацій у процесі прийняття рішень.

4. Організовує громадянське суспільство і створює умови для його розвитку є відносно самостійною щодо громадянського суспільства і здійснює солідарні публічні інтереси всіх членів суспільства.

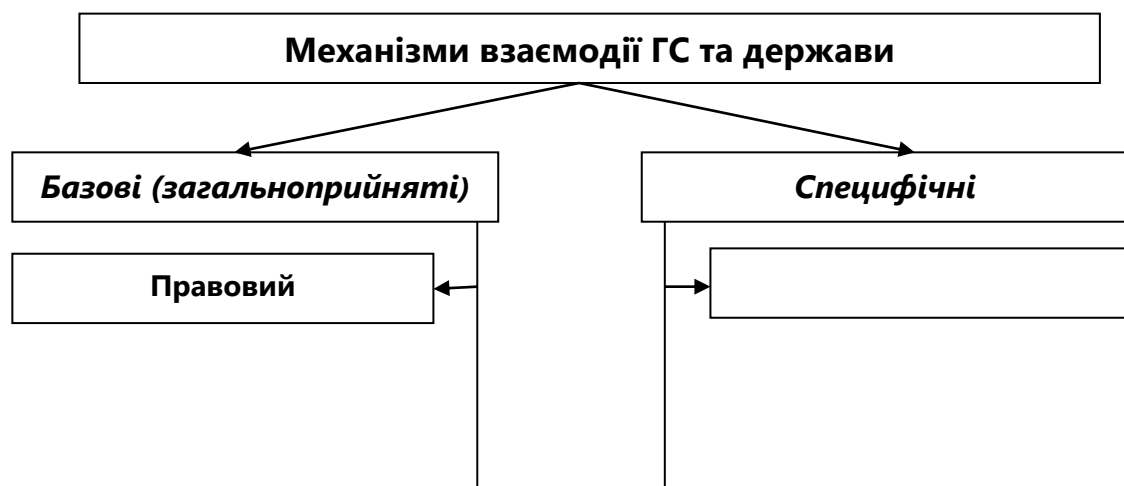
5. Виступає знаряддям соціального компромісу громадянського суспільства, пом'якшує соціальні суперечності між різними соціальними групами.

Досвід взаємовідносин між державними та громадянськими інститутами, як в минулому, так і в сучасності, свідчить, що між ними постійно існує певний

рівень напруги. Влада, яка розуміє важливість громадянського суспільства, повинна бути готовою не лише до співпраці з ним, але й до того, що воно може бути опозиційною силою, іноді створюючи критичні ситуації для владних структур та бюрократії.

Отже, взаємодія громадянського суспільства і держави є важливою умовою для розвитку демократичного суспільства. Вона має відбуватися з дотримання принципів такої взаємодії і врахувати інтереси різних соціальних груп і забезпечити ефективне управління. Тому в процесі такої взаємодії необхідно використовувати ті механізми й інструменти, що здатні забезпечити досягнення очікуваних усіма учасниками результатів.

На сьогодні в наукових колах [26; 32; 44; 53; 131; 135] визначається низка базових механізмів (правовий, організаційний, фінансовий, інформаційний, моніторинговий, аналітичний, контрольний тощо), що застосовуються у процесі державного управління практично у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Однак, досліджуючи проблеми у тій чи іншій сфері управління науковці вирізняють специфічні механізми, які притаманні й превалюють у сфері, що є предметом дослідження. У межах нашого дослідження варто розглянути як базові так специфічні механізми взаємодії громадянського суспільства та держави, які забезпечують стійке функціонування демократичних інститутів і підвищують ефективність управління цим процесом, а також підвищують рівень довіри громадян до державних органів. Тому вважаємо, що до базових механізмів варто додати соціально-економічний, комунікативний, просвітницький механізми, а також інституційний та інноваційний механізми, без яких сам процес взаємодії буде не ефективним (рис. 1.2).

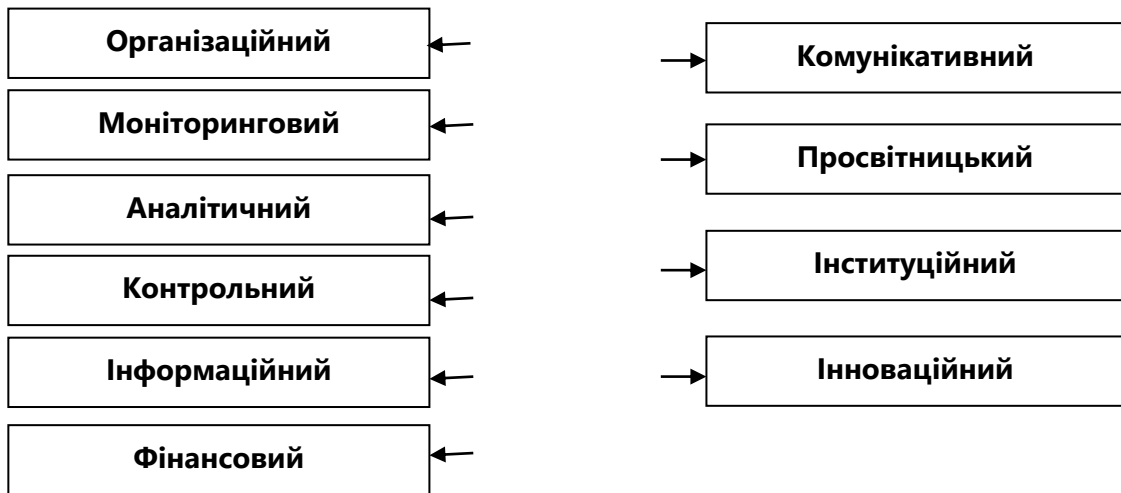

Рис.1. 2. Механізми взаємодії громадянського суспільства та держави

Джерело: складено автором

Загалом означені вище механізми взаємодії громадянського суспільства та держави дозволяють забезпечити стійке функціонування демократичних інститутів і підвищити ефективність управління, а також рівень довіри громадян до державних органів. Кожен цих механізмів має свої особливості, що сприяють взаємодії та співпраці між владою і суспільством. Тому зупинимось більш докладно на їх характеристиках.

Правовий механізм – є основою для регулювання відносин між державою і громадянським суспільством, забезпечуючи правові гарантії участі громадян в управлінні та контролі над діями органів влади. Цей механізм включає закони, нормативні акти, які регулюють права та обов'язки обох сторін, а також забезпечують дотримання законодавчих норм у сфері державного управління та захисту прав громадян.

Організаційний механізм – включає структури та інститути, що сприяють взаємодії між державою та громадянським суспільством. Це можуть бути громадські ради, комітети, наглядові органи, створені при органах влади для забезпечення інклюзивності і залучення представників громадськості до процесу прийняття рішень.

Моніторинговий механізм – передбачає спостереження за діяльністю державних структур для забезпечення прозорості їх роботи. Він включає інструменти, такі як незалежні розслідування, громадський аудит, моніторинг

фінансової діяльності та оцінка відповідності дій держави законодавчим нормам. Моніторинг дозволяє громадянам здійснювати контроль і вчасно виявляти порушення або зловживання.

Аналітичний механізм – спрямований на збір, аналіз та обробку інформації про діяльність органів влади. Він дозволяє проводити дослідження, робити прогнози і пропонувати альтернативні варіанти вирішення проблем. Цей механізм може включати роботу аналітичних центрів, дослідницьких інститутів і організацій, що розробляють рекомендації для держави на основі аналізу даних.

Контрольний механізм – передбачає систему перевірок і заходів, спрямованих на забезпечення дотримання законів і нормативних актів державними органами. До цього механізму входять органи контролю, такі як Рахункова палата, Антикорупційне бюро, а також механізми громадського контролю, які дозволяють громадянам впливати на забезпечення правопорядку і правомірності дій влади.

Інформаційний механізм – відповідає за доступ до інформації та відкритість діяльності державних органів. Він передбачає надання громадянам необхідних даних про діяльність уряду, плани та результати роботи. Це може включати публікацію звітів, відкриття доступу до публічної інформації, інформаційні кампанії тощо.

Фінансовий механізм – включає забезпечення ресурсами для реалізації проєктів громадянського суспільства, спрямованих на підтримку взаємодії з державою. Він може охоплювати державне фінансування, гранти для громадських організацій, співфінансування соціальних ініціатив і підтримку благодійних програм.

Соціально-економічний механізм – соціально-економічний механізм спрямований на створення сприятливих умов для сталого соціально-економічного розвитку, що включає співпрацю між державою і суспільством у сфері вирішення соціальних проблем, забезпечення добробуту громадян, зайнятості та розвитку підприємництва. Це включає розробку і реалізацію

програм соціальної підтримки, підтримку малих підприємств, боротьбу з бідністю і сприяння економічному зростанню.

Комунікативний механізм – комунікативний механізм забезпечує зворотний зв'язок між громадянським суспільством і державою. Він охоплює канали зв'язку та платформи, які дають громадянам можливість взаємодіяти з державою, висловлювати свою думку, подавати звернення або скарги. Сюди входять як традиційні методи комунікації, так і цифрові платформи для електронних звернень та петицій.

Просвітницький механізм – спрямований на підвищення рівня знань та правової обізнаності громадян щодо їхніх прав і можливостей у сфері управління державою. Держава та громадські організації можуть проводити інформаційно-освітні кампанії, семінари, тренінги для розвитку правової грамотності і формування активної громадянської позиції.

Загалом вище перераховані механізми взаємодії громадянського суспільства та держави працюють у комплексі, забезпечуючи стабільність демократичної системи та сталий розвиток країни. Кожен із них виконує важливу роль у створенні умов для прозорого та відповідального управління, залучення громадян до прийняття рішень і підтримки соціально-економічного добробуту населення.

Також у складі специфічних механізмів, які виконують, на наш погляд, особливу роль у забезпеченні взаємодії громадянського суспільства та держави ми виокремили інституційний та інноваційний механізми. Вони забезпечують сучасну, структуровану і результативну співпрацю, спрямовану на зміцнення демократичних принципів, інноваційного розвитку та сталості суспільства, а також відіграють ключову роль у побудові прозорої та інклюзивної моделі державного управління.

Інституційний механізм – спрямований на створення системи формальних структур і процедур, що регламентують взаємодію громадянського суспільства з державою. Він є основою для забезпечення стабільності та передбачуваності у відносинах держави і громадянського суспільства,

створюючи організаційну базу для їх співпраці. Його основними характеристиками є:

1. Наявність структур взаємодії – створення постійних та тимчасових органів (громадських рад, дорадчих комітетів, робочих груп), які включають представників громадськості для участі у процесі прийняття державних рішень.

2. Нормативна база – розробка та імплементація законодавчих і нормативних документів, що забезпечують чітке регулювання прав та обов'язків державних і громадських структур. Це можуть бути закони про громадські організації, акти щодо залучення громадян до державного управління, документи про взаємодію у форматі державно-громадських партнерств.

3. Інституційна підтримка громадських ініціатив – надання підтримки громадянським організаціям через консультаційні, інформаційні та матеріальні ресурси. Держава також сприяє розвитку інфраструктури для громадських ініціатив, таких як центри громадської підтримки чи платформи для консультацій.

4. Встановлення механізмів підзвітності – розробка та впровадження системи звітності та аудиту діяльності державних органів, яка дозволяє громадянському суспільству контролювати виконання владою своїх обов'язків.

Інноваційний механізм включає впровадження нових технологій та методів взаємодії, спрямованих на модернізацію процесів державного управління і залучення громадян до управління через інновації. Основні характеристики цього механізму наступні:

1. Цифровізація комунікацій – використання інтернет-платформ, мобільних додатків, соціальних мереж для інформування та залучення громадян до участі у вирішенні важливих державних питань. Електронне урядування (е-урядування) створює нові можливості для комунікації, подання звернень і петицій, участі у голосуваннях тощо.

2. Електронні сервіси для зворотного зв'язку – розвиток онлайн-платформ для зворотного зв'язку, що дозволяє громадянам оперативно

висловлювати свою думку, подавати пропозиції, а державі — швидко отримувати інформацію про потреби суспільства.

3. Інноваційні методи аналітики та прогнозування - використання великих даних (Big Data), штучного інтелекту та аналітичних інструментів для моніторингу суспільних настроїв, аналізу ефективності державних програм, прогнозування впливу рішень і корекції політики на основі даних.

4. Підтримка інноваційних громадських проєктів – державна підтримка та фінансування інноваційних громадських проєктів, стартапів, що сприяють вирішенню соціальних проблем та розвитку громадянського суспільства.

5. Платформи відкритих даних – забезпечення доступу до відкритих державних даних для громадян і громадських організацій. Це підвищує прозорість діяльності держави, сприяє дослідженням, аналізу і впровадженню інновацій у громадському секторі.

Інституційний і інноваційний механізми є взаємодоповнюючими: інституційний механізм закладає основу стабільності, передбачуваності та правової підтримки співпраці, а інноваційний додає динамічності та адаптивності у взаємодії держави і громадянського суспільства. Разом вони дозволяють досягти більшого залучення громадян до процесу управління, підвищити ефективність і прозорість державної діяльності та забезпечити соціальний розвиток.

Таким чином резюмуємо, що впровадження сучасних моделей, принципів та механізмів взаємодії громадянського суспільства та держави на тлі розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та цифровізації суспільства набуває особливої актуальності. Цифрові інструменти не лише розширюють можливості для взаємодії, а й змінюють саму природу цієї взаємодії, роблячи її більш прозорою, доступною та інтерактивною. Завдяки ІКТ, громадські організації можуть ефективніше доносити свої позиції до влади, а громадяни – брати активнішу участь у прийнятті рішень. Цифрові платформи дозволяють організовувати онлайн-петиції, громадські обговорення, збирати підписи та

кошти на соціальні проекти. Держава, в свою чергу, отримує можливість швидко та ефективно доносити інформацію до громадян, залучати їх до розробки політик та забезпечувати прозорість своєї діяльності, що підвищує довіру громадян до державних інститутів, сприяє розвитку демократії та вирішенню багатьох соціальних проблем.

Висновки до розділу 1

За результатами дослідження теоретичних засад розвитку механізмів взаємодії громадянського суспільства та держави розкрито концептуальні підходи дослідження генези громадянського суспільства в світовій та вітчизняній науці основи формування громадянського суспільства його сутність, структуру та інституційне забезпечення, а також основні моделі, принципи та механізми взаємодії громадянського суспільства та держави, що дозволило зробити наступні висновки.

1. Обґрунтовано багатоаспектний підхід різних науковців та наукових шкіл, що сформувало системне уявлення генези взаємодії громадянського суспільства й держави, яке дозволило означити історичні етапи розвитку громадянського суспільства в світі й на теренах України та враховує сучасні тенденції розвитку світового і вітчизняного наукового дискурсу. Сформована концептуальна модель розвитку взаємодії громадянського суспільства і держави, що дозволяє всебічно розкрити роль та значення громадянського суспільства для розвитку інститутів публічного управління. та базується на таких концептуальних наукових підходах як мережевий, інтерсекційний, інноваційно-технологічних, трансформаційний і кризовий. При цьому особлива увага приділяється розвитку такої взаємодії в напрямі забезпечення захисту національних інтересів в умовах війни.

2. Розкрито сутність поняття громадянське суспільство в контексті захисту національних інтересів громадянське суспільство – це сукупність самоорганізованих громадян, які діють в державі, але поза державними

інституціями та в межах закону, для задоволення своїх спільних інтересів та мають бути спрямовані на захист національних інтересів. Це мережа неурядових організацій, громадських ініціатив та рухів, що виражають різноманітні інтереси та цінності суспільства. Доведено, що сьогодні громадянське суспільство країни не монолітне, воно складається з груп (волонтери, ветерани, фанати, молодіжні субкультури тощо) кожна з яких має свої інтереси, свій досвід і своє бачення подальшого розвитку країни, тому саме держава має стати тією об'єднуючою силою, яка враховуючи те, що у межах однієї держави існують розрізнені ІГС має не тільки розробляти загальні правила гри під час взаємодії з ними, а й ураховувати специфіку кожного з них.

3. Обґрунтовано змістовне наповнення поняття «взаємодія громадянського суспільства та держави» взаємодія ІГС та держави, що представляє собою процес взаємного впливу та співпраці між державними органами та громадськими організаціями як діалог, в якому обидві сторони мають свої інтереси та прагнуть досягти спільних цілей та сприяє розвитку демократії, підвищенню якості життя громадян та вирішенню актуальних проблем суспільства. Розкрито трансформацію такої взаємодії в умовах військового стану коли така взаємодія перетворюється на стратегічно важливий елемент обороноздатності країни. Адже в кризовій ситуації громадянське суспільство стає джерелом мобілізації ресурсів, волонтерської допомоги, інформаційної підтримки та національної згуртованості, забезпечуючи значний внесок у захист національних інтересів та забезпечення стійкості держави.

4. Висвітлено моделі та принципи взаємодії громадянського суспільства та держави, означено критерії та форми такої взаємодії та її вплив на розвиток суспільства. Обґрунтовано, що ефективна взаємодія громадянського суспільства і держави забезпечується через використання низки механізмів, які розподілено на дві групи – базові (правовий, організаційний, фінансовий, інформаційний, моніторинговий, аналітичний, контрольний тощо) та специфічні (соціально-економічний, комунікативний, просвітницький, інституційний та інноваційний). Вони забезпечують сучасну, структуровану і

результативну співпрацю, спрямовану на зміцнення демократичних принципів, інноваційного розвитку та сталості суспільства, а також відіграють ключову роль у побудові прозорості та інклюзивної моделі державного управління. Також зазначено, що сучасні інноваційні технології, зокрема цифровізація, посилюють всі ці механізми, роблячи їх більш доступними і ефективними особливо в кризових ситуаціях, таких як війна, коли ці механізми можуть трансформуватися через спрощення процедур взаємодії та швидке впровадження цифрових технологій для забезпечення швидкого реагування на виклики та загрози сьогодення.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ З ОКРЕМИМИ ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ В УКРАЇНІ

2.1. Типізація молодіжних субкультур та їх взаємодія з державними інституціями

Дослідження молодіжних рухів та течій, інтересів та вподобань молодого покоління завжди були, є і будуть актуальними, оскільки майбутнє країни належить молоді. Від того, з якими цінностями молоде покоління увійде до нього, залежить добробут, розвиток та культура нашої держави. Протягом останніх десятиліть українське суспільство перебуває у стані трансформації, що супроводжується кардинальними змінами в усіх сферах суспільного життя. Молоде покоління є головним людським ресурсом та рушійною силою для розвитку, позитивних соціальних змін і технологічних інновацій. Від їхнього економічного, політичного та культурного вибору багато в чому залежить розвиток сучасного українського суспільства.

На жаль, на сьогодні дослідження, що пов'язані з молодіжною проблематикою та питання щодо активного залучення молоді до посилення громадських організацій та органів влади молодими людьми не входить до пріоритетів держави. Тому молодь, як найбільш динамічна та активна частина суспільства самоорганізовується у різні групи, що часто за допомогою сучасних інноваційно-інформаційних технологій перетворюються у масштабні молодіжні течії та рухи, які здатні суттєво впливати на розвиток громадянського суспільства й держави в цілому. У системі державного управління України існують численні проблеми у налагодженні ефективної взаємодії та роботи з молоддю та молодіжними організаціями різного типу, а окремі прояви молодіжної активності різного роду потрапляють у сферу державної турботи лише в разі загрози суспільній стабільності або ж безпеці країни, наприклад під час війни, що відбувається і сьогодні.

Загалом, як зазначено в Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року, утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян, зокрема молоді, є одним із визначальних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам, а отже, набуває особливого значення для сфери національної безпеки і оборони [187].

Історичний досвід боротьби за державність і територіальну цілісність, який вже має й сьогодні знову проживає Україна, є унікальним. При цьому, як ми зазначали в одній зі своїх статей [188, с. 25], питання формування української національної та громадянської ідентичності має стати головним серед пріоритетів державної підтримки громадянського суспільства й молодіжних організацій. Тому умовах героїчного протистояння народу України проти збройної агресії російської федерації, особливого змісту набуло ґрунтовне і всебічне дослідження генези громадянського суспільства, зокрема молоді, оптимізації функціонування його інституцій та визначення основних факторів, які його детермінують.

У межах даного дослідження ми хочемо зацентрувати увагу на декількох аспектах розвитку громадянського суспільства, що безпосередньо пов'язані з найбільш активною частиною громадянського суспільства – молодіжними організаціями різного типу, що сформовані в межах розвитку молодіжних субкультур. Звернемо увагу на те, що культура будь-якого суспільства неоднорідна. Вона складається з сукупності підкультур, підструктур культури, що отримали назву – субкультури. Поява молодіжних субкультур, які є невід'ємною частиною громадянського суспільства є результатом соціальних змін, і вони, у свою чергу, можуть впливати на ці зміни та на стан громадянського суспільства в державі. Тому вивчення еволюції молодіжних субкультур є важливою частиною дослідження як соціальних процесів, так розвитку взаємодії цієї частини громадянського суспільства з державою.

Зазначимо, що термін «субкультура» вперше ввів у науковий обіг американський соціолог Т. Роззак [189] у 30-ті роки XX століття. Однак, він не дав чіткого визначення даному поняттю і тому практично кожен науковець, який вивчав цей феномен, наповнював його власним змістом. Так, англійський соціолог М. Брейк [190] визначає субкультуру як норми, відокремлені від загальноприйнятої системи цінностей, які сприяють підтримці та розвитку колективного стилю життя, які відокремлені від традиційного стилю, прийнятого в даному суспільстві. Автор виділяє такі субкультурні типи молоді, як «нормальна» молодь, делінквентна молодь, культурні бунтарі, політично активна молодь. Разом з цим американський професор Н. Смелзер вважав, що «субкультурою є будь-яка система норм і цінностей, яка виділяє групу з великої спільноти» [191, с. 131].

У середині 40-х – початку 50-х років XX століття західні соціологи вперше звернули увагу на молодіжні субкультури як на значний соціальний феномен. На той час молодіжні субкультури в західному суспільстві розглядалися як соціальна проблема, оскільки вони ставили під сумнів цінності панівної культури. Одними з перших, хто зацікавився молодіжними субкультурами, були функціоналісти.

Починаючи з 60-70-х років XX ст. молодіжні субкультури стали об'єктом пильної уваги дослідників. Це пов'язано з тим, що вони стали важливим фактором еволюції суспільства та трансформації його у постмодерне. Молодіжні субкультури та контркультури є джерелом культурних інновацій, завдяки яким постмодерне суспільство стало більш плюралістичним, розкутим та інтелектуальним.

Д. Хебдідж [192], британський соціолог, провів ретельний аналіз явища і поняття субкультури і акцентував увагу на маргінальності характеру субкультури, а також пояснив механізм залучення людей у субкультуральне середовище через протест до суспільства, що зумовлений не задоволенням загальноприйнятими стандартами і цінностями. Оскільки субкультура як явище нерозривно пов'язана і є похідною від загальної культури. Сучасні науковці

акцентують особливу увагу на зв'язок субкультури з певною соціальною групою людей, наприклад, як зазначає Ю. Бусел субкультура – це соціальна, етнічна чи економічна група з особливим власним характером в межах загальної культури суспільства [194].

Генезис поняття субкультури, як предмет аналізу є об'єктом жвавих дискусій та суперечок українських науковців. Вони розглядають дане поняття у своїх працях та трактують термін «субкультура» як:

- сукупність специфічних соціально-психологічних ознак (норм, цінностей, стереотипів, смаків тощо) які впливають на стиль життя та мислення окремих груп людей і дозволяють їм усвідомити себе та ствердитися як не схожих на інших представників соціуму [194].

- похідну від родового «культура» й означає культурну спільність з деякими особливими рисами та ознаками, виділеними з тієї чи іншої культури [195, с. 73];

- особливу сферу культури, це утворення всередині культури, яке відрізняється власними цінностями та звичаями. Це культура певного покоління, яке володіє спільністю стиля життя, поведінки, групових норм ... кожна субкультура зберігає свою «таємницю», приховану, призначену виключно для обраних [196];

- поняття, що є похідним «від родового «культура» і означає культурну спільність з деякими особливими рисами та ознаками, виділеними з тієї чи іншої культури [197];

- частину правової культури суспільства і самостійний феномен, що є внутрішньо складною та динамічною системою правових нормативів і цінностей, правових орієнтацій і моделей правової поведінки [198].

Тобто, субкультура – заміник культури, яка виокремлюється на фоні традиційної, панівної у певному суспільстві. Вона має власні системи цінностей, традиції, лідерів та взірців, власну ідентифікацію, свої позиції, прагнення, особливості, погляди і готовність до їх активного відстоювання.

Субкультура тісно пов'язана з політикою держави, з економічної складової суспільства, з соціальної, культурної, духовної сферами життя суспільства. Науковців класифікують неформальні рухи, групи і об'єднання за типом групових цінностей, особливостями проведення дозвілля, характером соціальної спрямованості свідомості й поведінки, впливом на молодіжне середовище.

На сьогодні, поняття субкультури в українському суспільстві зустрічається в усіх сферах життя, воно стосується професійних, вікових, національних, релігійних та інших прошарків і верст населення. Науковці класифікують неформальні рухи, групи і об'єднання за типом групових цінностей, особливостями проведення дозвілля, характером соціальної спрямованості свідомості й поведінки, впливом на молодіжне середовище. Так, І. Возний зазначає, що за формами організації субкультури неоднакові: вони можуть бути формальними (діяти згідно статуту, правових норм), наприклад, політичні партії, професійні об'єднання тощо; напівформальними – громадські соціокультурні чи соціально-політичні рухи [195 с. 73]. А українські вчені В. Кулік, Т. Голобуцька, О. Голобуцький, виокремлюють таку систему субкультури хіпі: романтико-ескейпістські, релігійно-містичні, гедоністично-розважальні, епатажно-протестні, радикально-деструктивні групи, різправно-самосудні молодіжні угруповання, хакерів [199].

Український вчений П. Артьомов поділяє субкультури за місцем у соціальній системі та за юридичним статусом: 1) формальні – групи, структура і діяльність яких раціонально організовані та стандартизовані відповідно до чітко визначених групових правил, цілей і рольових функцій; 2) неформальні – самодіяльні об'єднання людей, статус, структура, функції яких юридично не оформлені [200, с. 34]. Тобто, формальні субкультури створені для певної соціальної діяльності, мають юридично визначений статус, нормативну базу існування, яка закріплює структуру, тип завдань, колективні й індивідуальні права та обов'язки, а неформальні такої регламентації позбавлені.

Натомість К. Петровська акцентує увагу на те, що всі субкультури мають свою ієрархічну структуру, у ній виокремлюється особа, яка користується найбільшим впливом (лідер), є також інші впливові члени, рядові та «низи». Розташування за ступенем впливу буває досить розгалуженим, залежно від того, як сильно відрізняються один від одного члени об'єднання за фізичним і розумовим розвитком, життєвою енергією та іншими показниками. Чим менше таких відмінностей, тим менш помітною є ця ієрархічна структура, тим важче виділити в ній «верхи» та «низи» [201, с. 43].

Ю. Лисенко зазначає, що існують складні взаємозв'язки у культурній системі суспільства, де субкультури виконують прогресивну функцію, сприяючи культурному розвитку» [202, с. 115], тобто, субкультура – це особлива сфера культури, це утворення всередині культури, яке відрізняється власними цінностями та звичаями. Це культура певного молодого покоління, яке володіє спільністю стиля життя, поведінки, групових норм.

На думку В. Кухар [203, с. 56] Кожна субкультура зберігає свою «таємницю», приховану, призначену виключно для обраних та автономне відносно цілісне утворення, котре включає декілька більше або менше виражених ознак: специфічну сукупність ціннісних орієнтацій; специфічні норми та правила поведінки, взаємодії, взаємин; статусну структуру; набір джерел інформації (міжособистісна комунікація, сайти в мережі Інтернет, телепередачі, спеціалізовані друковані видання); особливі захоплення, естетичні смаки, способи проведення вільного часу; наслідування моди, які впливають на стиль життя та мислення окремих груп людей і дозволяють їм усвідомити та утвердити себе як несхожих на інших представників соціуму.

Звернемо увагу на те, що на сьогоднішній день відомо про сотні субкультур, які поділяються на різні категорії: політичні, професійні, вікові, музичні, спортивні, корпоративні, етнічні, сексуальні, інтерактивні. Також науковці виділяють субкультуру тіньової економічної діяльності, субкультуру бідності, субкультуру протесту, субкультуру олігархів; класифікують субкультури за природоутворюючим механізмом, за механізмом організації, за

формою організації, за соціально-демографічним складом, за специфікою культурної активності, за ставленням до системи офіційних цінностей, за характером впливу на систему офіційних цінностей, за аспектами життя та за ступенем прояву. Загалом, молодіжні субкультури є складним і багатограним феноменом, який розглядається різними авторами [194, 196, 199-207] з різних перспектив та класифікаційних підходів. Тобто, на сьогодні, не має єдиної усталеної системи поглядів на феномен молодіжної субкультури. Основні наукові підходи, що зустрічаються в науковій літературі згруповані та проаналізовані нами в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Наукові підходи до вивчення молодіжних субкультур

Наукові підходів	Основні риси	Доповнення автора дисертації
структурно-функціональний підхід – пояснює роль молодіжних субкультур у соціальній адаптації молоді.	ґрунтується на ідеї про те, що суспільство є системою, яка складається з різних елементів, які взаємодіють між собою і виконують певні функції. Молодіжні субкультури розглядаються як один із елементів цієї системи.	Виконує функцій: Інтегративну, контролюючу, Адаптаційну – допомагає молодим людям інтегруватися та адаптуватися до змін у суспільстві, контролює нормативність їх поведінки
Конфліктний підхід – пояснює причини виникнення молодіжних субкультур	ґрунтується на ідеї про те, що суспільство є ареною конфлікту між різними соціальними групами. Молодіжні субкультури розглядаються як одна із груп, яка вступає в конфлікт з іншими групами, як форму протесту проти домінуючої культури.	Молоді люди, які не згодні з цінностями і нормами домінантної культури, створюють власні субкультури, які є альтернативою домінантній культурі.
Інтераціоналістський підхід – пояснює процес формування молодіжних субкультур	розглядає молодіжні субкультури як результат взаємодії молодих людей між собою, оскільки вони формуються в результаті спільної діяльності молодих людей, спільних інтересів та цінностей.	Вони створюють власні норми і правила поведінки, які регулюють їхню взаємодію між собою.
Феноменологічний підхід -- пояснює роль молодіжних субкультур у самовираженні молодих людей	ґрунтується на ідеї про те, що реальність існує лише в свідомості індивідів та розглядаються як продукт суб'єктивного досвіду молодих людей, бо молодіжні субкультури є способом для молодих людей зрозуміти і інтерпретувати світ навколо них. Ці субкультури створюють власні	згідно з цим підходом, молодіжні субкультури є способом самовираження молодих людей, а також способом створення власного світу. Вони самі визначають, що для них є важливим, і створюють молодіжні субкультури, які

	образи і символи, які допомагають молодим людям зрозуміти себе та своє місце в світі	відображають їхні цінності та орієнтації.
<i>Субкультурний підхід – пояснює самотійність молодіжних субкультур.</i>	розглядає молодіжну субкультуру як самодостатню систему, яка має свої власні цінності, норми поведінки, мову тощо. Субкультури не просто адаптуються до існуючого суспільства, а й можуть його трансформувати.	молодіжні субкультури є самодостатніми системами, які не залежать від домінантної культури. Вони мають власні цілі, завдання і значення, які не завжди зрозумілі представникам домінантної культури.

Джерело: складено автором за даними [194, 196, 199-207]

Вищезазначені, традиційні підходи до вивчення молодіжних субкультур не завжди можуть пояснити нові їх феномени. Вони часто є більш плюралістичними, менш стійкими, більш мобільними та менш пов'язаними з домінантною культурою. Вони часто виникають у результаті взаємодії різних культур, а також внаслідок розвитку нових технологій та засобів масової комунікації, отже, до їхнього дослідження, на нашу думку, застосовна методологія постмодернізму, яка заперечує загальні цінності, норми та ідеали. Постмодернізм стверджує, що світ є складним і різноманітним, а люди мають право на власні цінності та норми. Він включає в себе кілька напрямів: конструктивістський, який розглядає молодіжні субкультури як продукт конструювання молодих людей; гендерний - розглядає молодіжні субкультури з точки зору гендерної проблематики; медіа-напрямок розглядає молодіжні субкультури в контексті розвитку нових технологій та засобів масової комунікації.

Також, зазначимо, що за відношенням до модернізаційних процесів, молодіжні субкультури ми поділяємо на модернізаційні субкультури, які активно використовують досягнення сучасної цивілізації, такі як технології, мода, музика тощо та антимодернізаційні субкультури, що навпаки, часто відкидають ці досягнення і прагнуть до архаїки, традиції, альтернативних цінностей.

Зазначимо, що в світовій та вітчизняній науковій літературі [190, 192-194, 200, 203-207], на сьогодні, й досі не запропоновано єдиних науково – практичних підходів до класифікації субкультур, особливо у сфері молодіжної

субкультури. Тобто, жодна типологія субкультур не є взірцево-вичерпною, оскільки субкультури – це складне явище, яке постійно розвивається. Будь-яка типологія культури є спрощеним відображенням реальності, яке не враховує всіх нюансів життя. Виходячи з цього пропонуємо авторський підхід до класифікації субкультур, яка враховує і часові й сутнісні особливості та на наш погляд певною мірою, характеризує молодіжні субкультурні течії сучасності (табл. 2.2)

Таблиця 2.2

**Класифікація типів молодіжних субкультур за критеріями періоду
виникнення та схильностей та інтересів молоді**

Критерій типізації	Характеристика
субкультури минулого 1940 - 80-ті рр., які не що не існують нині	1940-ті роки Британські моди - молоді люди з робочого класу, які одягалися в яскраві костюми та носили довге волосся. Вони були відомі своєю любов'ю до музики рок-н-ролу та своїми протестами проти соціальних норм. Американські тедді-бойз - молоді люди з середнього класу, які одягалися в костюми в стилі 1920-х років. Вони були відомі своєю любов'ю до джазу та своїми розкішними автомобілями. 1950-ті роки Твідди - молоді люди, які виступали проти американського способу життя. Вони часто носили твідові костюми, краватки та капелюхи, а також слухали класичну музику. Поп-артисти - молоді люди, які виступали проти традиційного мистецтва. Вони часто використовували яскраві кольори, поп-культурні символи та комікси в своїх роботах. Американські емоджі - молоді люди, які одягалися в яскраві кольори та носили довге волосся. Вони були відомі своєю любов'ю до музики рок-н-ролу та своїми розмахами емоцій.
реанімовані субкультури, які відтворюють стилістику субкультур 1960-90-х рр.	хіпі - молоді люди, які протестували проти війн та закликали до миру та любові. Вони були відомі своїми довгим волоссям, яскравим одягом та своїми захопленнями наркотиками та психоделічною музикою. моди - молоді люди, які одягалися в яскраві костюми та носили довге волосся. Вони були відомі своєю любов'ю до моди та своєю пристрастю до музики. панк-рокери - молоді люди, які слухали панк-рок та носили рваний одяг, шипи та чорний макіяж. Вони були відомі своєю бунтарською поведінкою та своїми протестами проти соціальних норм. нюу-вейв - молоді люди, які слухали нюу-вейв та носили яскравий одяг, чорний макіяж та перуки. Вони були відомі своєю любов'ю до експериментальної музики та своєю пристрастю до моди. готичний - молоді люди, які слухали готику та носили чорний одяг, чорний макіяж та шипи. Вони були відомі своєю любов'ю до темної музики та своєю пристрастю до містики. Клубні субкультури різних музично-танцювальних напрямів: Культури- метал, рейв, габбер, панк, хіп-хоп; данс-музика; латиноамериканська танцювальна культура та ін.

Ретретистські або асоціальні	- це субкультури, які відокремлюються від домінуючої культури та створюють власний світ, де вони можуть уникнути проблем та труднощів реального життя. Ці субкультури часто пов'язані з певною формою залежності, наприклад, алкоголізмом, наркоманією або ігровою залежністю	
прямого політичного спрямування,	ціннісні орієнтації яких носять певний політичний та ідеологічний відтінок. До когорти входять: антиглобалісти; бітники; «зелених» ,green peace; дисиденти (правозахисники); субкультури пацифістів, субкультури різних політичних напрямів та ін. молодіжні об'єднання всередині політичних партій, фашики, скінхеди, хіпхопери, екстремістські організації. До них ми можемо віднести і «зайців», членів, які приєдналися до партії (як правило, під час сезонної активності на виборах) заради якоїсь вигоди (наприклад, плати за роботу). Їм не цікава ні ідеологія, ні моральне обличчя партії; багато «зайців» працюють на кількох господарів.	
сексуальні	групи, які поділяють спільні сексуальні інтереси, практики та цінності. Вони можуть бути засновані на сексуальній орієнтації, сексуальній активності, сексуальних фетишах або інших факторах: гомосексуальна; лесбійська; бісексуальна; трансгендерна; садо-мазохістська; свінгерівська; нудистська; асексуальна.	
релігійні	це групи людей, які об'єднані спільними релігійними переконаннями, цінностями та практикою. Вони можуть відрізнятися від більш широкої релігійної традиції, до якої вони належать, або навіть суперечити їй: радикальні християнські рухи; релігійні екстремістські групи; субкультури, пов'язані з певними релігійними традиціями, такими як юдаїзм, іслам і індуїзм, можуть мати свої власні унікальні звичаї та практики та ін.	
кримінально-анархістські	це групи людей, які об'єднані спільними цінностями, нормами та поведінкою, пов'язаними з кримінальною діяльністю. Вони можуть формуватися на основі таких факторів, як спільний досвід злочинної діяльності, спільне місце проживання або утримання, спільні інтереси та цінності.	
ігрові субкультури	<i>Віртуального комунікативного простору</i>	Субкультури:хакери, ігрових приставок, геймери-чатери, кібер-спортсмени (констрайкери, шутери, субкультури однокористувацьких ігор, субкультури невеликих мережових рольових ігор action RPG - рольових ігор із шутерною або слешерною бойовою системою тощо) -форумних рольових ігор FRPG (майстерень рольових ігор, вільних рольових ігор та ін.); - субкультури багатокористувацьких рольових онлайн ігор CRPG - рольових ігор з великою кількістю діалогів, глибокою рольовою системою, опрацьованим світом і сюжетом (багатокористувацьких текстових ігор MUD, масивних багатокористувацьких "клікових" рольових онлайн-ігор MMORPG та ін.);
	<i>реального комунікативного простору</i>	а) колективні рольові ігри живої дії: - павільйонні (живі квести, камерні рольові ігри, ситуаційні ігри, інформаційні ігри, іміджеві та ін.); - польові (толкієністи, історичні реконструктори: бали, фестивалі б) настільні колективні рольові ігри

Джерело: складено автором

Ми не беремо на себе сміливість заявити, що дана класифікація є універсальною, але вона, на наш погляд, охоплює всі напрями сучасних молодіжних субкультур.

Зупинимося більш докладно на характеристиках окремих типів молодіжної субкультури за певними ознаками наступним чином:

- за напрямами діяльності: суспільно-політичні групи (своєю метою вони ставлять пропаганду певних суспільно-політичних поглядів); радикали (на чолі стоять в основному представники старшого покоління, кримінальні молодіжні угруповання, скінхеди)); еколого-етичні групи; групи способу життя (власне неформально-молодіжні об'єднання: панки, хіпі); нетрадиційно-релігійні групи (наприклад, буддисти, культові групи, сатаністи); групи за інтересами (спортивні і музичні фанати значкісти, філателісти, тощо);

- за характером прояву в суспільстві: толерантні (субкультура, відсторонена від зовнішнього світу і не демонструючи свого відношення до нього: байкери, брейкери, репери); нігілістичні (субкультура, яка демонструє свій власний стиль і цінності, але не в якості протесту, а як альтернативу: мажори); негативно-налаштовані (що демонструють своє негативне відношення до пануючої культури, але не прагнучі її зруйнувати: хіпі, панки); агресивні (представляють активні форми протесту проти існуючої культури: скінхеди);

- за мірою «відкритості» для інших молодих людей: «закриті» молодіжні субкультури, членство в яких строго фіксується та є вибіркоким; «напівзакриті», що допускають появу деякої кількості молодих людей у своїх рядах, що не повністю розділяють ідеї і погляди цієї групи; «відкриті», що складаються з представників різних молодіжних течій і напрямів але що групуються навколо одного ідейного центру;

- за соціально-правовою ознакою: соціально-активні групи з позитивною спрямованістю діяльності (групи екологічного захисту, охорони пам'ятників, навколишнього середовища); соціально-пасивні, діяльність яких є нейтральною щодо соціальних процесів (музичні і спортивні фанати); асоціальні (злочинні угруповання, наркомани і т.п.);

- прямого політичного спрямування: антиглобалісти; бітники; green peace; дисиденти (правозахисники); молодіжні об'єднання всередині політичних партій, фашики, скінхеди, хіпхопери, екстремістські організації. До них також

ми можемо віднести і «зайців» - членів молодіжних груп, які приєдналися до партії (як правило, під час сезонної активності на виборах) заради якоїсь вигоди (наприклад, оплати за участь). Їм не цікава ні ідеологія, ні моральне обличчя партії; багато «зайців» працюють на кількох господарів;

- непрямого політичного спрямування: візіонери; інтели; кіберпанки; неприєднанці; панки; релігійні нонконформісти; сектанти; хакери; хіпі;

- конформісти - соціальні рухи, головне гасло яких яких: «ми проти того, щоб бути «проти», такі як, золоті дітки, мажори, моди, поппери, форца, хайлайфісти. екокультурні, хіпстери і ванільки.

Звернемо увагу на те, що «молодіжні субкультури» в теоретичному плані, на наш погляд, нічим не відрізняється від опису поняття субкультури. Вони сформувалися у процесі відчуження молоді як від багатьох форм і стереотипів, так й від самого способу життя «дорослих» і тому є одним із компонентів формування особистості.

Наше дослідження, на наш погляд, буде не вичерпним якщо ми не проаналізуємо головні ознаки та характерні риси молодіжних субкультур, що вирізняють їх у суспільстві (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Головні характеристики молодіжних субкультур

Характерні риси	Прояв у суспільстві
<i>Специфічний стиль життя і поведінки</i>	визначають свої власні норми і цінності, які часто відрізняються від загальноприйнятих. Це може проявлятися в одязі, музичних смаках, поведінці тощо.
<i>Наявність власних норм, цінностей, картини світу</i>	об'єднують людей з однаковими інтересами, цінностями, життєвими установками. Вони допомагають молодим людям знайти своє місце в суспільстві і відчувати себе частиною чогось більшого, ніж вони самі.
<i>Нонконформізм, протиставлення себе решті суспільства</i>	прагнуть виділитися з натовпу і відокремитися від загальноприйнятих норм і цінностей. Це може проявлятися в екстремальній поведінці, бунтівних настроях тощо.
<i>Зовнішня атрибутика, яка має символічне значення</i>	використовують певну атрибутику, яка є символом їхньої приналежності до тієї чи іншої субкультури. Це може бути одяг, прикраси, символи, тощо.
<i>Ідентифікація з певною групою або особистістю</i>	об'єднуються навколо певної групи або особистості, яка є для них кумиром. Наприклад, шанувальники певного музичного гурту часто вважають себе частиною субкультури цього гурту.
<i>Ініціативний центр,</i>	мають свій власний ініціативний центр, який генерує тексти,

який генерує тексти	музику, художні твори тощо. Ці тексти відображають їх цінності та ідеї, допомагають їм членам відчувати себе єдиною спільнотою. Цей центр допомагає субкультурі розвиватися і поширюватися. Наприклад, у хіпі таким центром був журнал «Есквайр», а у панків - журнал «Панк».
Традиції і ритуали	мають свої традиції і ритуали, які допомагають їм об'єднуватися і відчувати себе частиною чогось спільного.
Місце зустрічей	Використовують свої місця зустрічей, де вони можуть спілкуватися один з одним і обмінюватися ідеями. Наприклад, хіпі часто зустрічалися на фестивалях миру і любові, а панки - на концертах панк-рок гуртів, спортивні на стадіонах та спортивних залах.

Джерело: складено автором

На наш погляд, субкультурні спільноти, як правило, стають більш згуртованими й відмінними від панівної культури, чим жорсткіше та категоричніше вони нею відкидаються. Цей феномен можна пояснити кількома факторами:

- пошуком прийняття та ідентичності (молодь, яких не приймає панівна культура шукають своє місце в субкультурах, де їхні цінності та переконання поділяють й дають відчуття приналежності до спільноти);
- спільні цінності та переконання (субкультури формуються навколо спільних цінностей та переконань, які відрізняються від панівної культури, які їх згуртовують і дають їм відчуття спільності);
- опозиція до панівної культури (опозиція згуртовує молодь та дає їм відчуття мети);
- створення альтернативної реальності (молодь живе за своїми, а не нав'язаними правилами);
- протистояння дискримінації (призводить до формування сильних та стійких субкультурних спільнот).

Молодіжні субкультури можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на суспільство. До позитивного впливу ми можемо віднести сприяння в розвитку: культури і мистецтва (вони генерують нові ідеї, твори мистецтва, музику тощо); соціальної активності (спонукають молодих людей до участі в соціальних протестах, волонтерській діяльності тощо); толерантності і взаємної поваги між людьми (показують, що в суспільстві існують різні цінності і погляди, які мають право на існування). Негативний вплив: сприяння

поширенню негативних явищ, вплив на психічне здоров'я молодих людей, а також на відносини між молодими людьми і їхніми батьками.

Отже, вплив молодіжних субкультур на суспільство залежить від багатьох факторів, таких як конкретна субкультура, соціальні умови, в яких вона виникла і розвивається та реакцію суспільства на цю субкультуру. Молодь намагається ідентифікувати себе, незалежно від поглядів батьків, думки сім'ї, школи та оточуючих, не зважають на їх очікування - вони розвивають власну ідентифікацію, свої позиції, прагнення, особливості, погляди і готовність до їх активного відстоювання.

Тобто, молодіжна субкультура – це езотерична, ескапістська, урбаністична культура, створена молодими людьми для себе; це культура, націлена на включення молодих людей в суспільство; це – часткова культурна підсистема всередині системи «офіційної», базової культури суспільства, що визначає стиль життя, ціннісну ієрархію і менталітет її носіїв [208].

Звернемо увагу на те, що «кожна людина належить до якоїсь субкультури, хоч субкультури більшості людей, що не мають ані самоназви, ані системи символів, що визначають їхні межі. Можливе припущення полягає в тому, що самоідентифікація та символіка має вияв лише разом із необхідністю швидко та ефективно відрізнити своїх від чужих... тому є очевидний зв'язок між суб'єктивною важливістю субкультурної самоідентифікації і мірою, з якою група розпорошена в більшій за розмірами популяції» [209].

Зазначимо, що в процесі нашого дослідження виявлено нерозривний зв'язок субкультурних течій (їх соціальної, світоглядної спрямованості) з процесами, які відбуваються або назрівають у суспільстві. Субкультури є своєрідним дзеркалом суспільства, що відображає суспільний стан, ступінь впливу на нього тих чи інших соціально-політичних, соціально-економічних явищ. Так, у часи криз, переворотів, соціальних потрясінь, часто пов'язаних з процесом залучення великих мас населення до кримінальних сфер, пауперизацією мас, молодь збирається в групи, що пропагують цінності кримінального світу, відходу від реальності, відступлення від моральних норм.

У періоди соціально-економічного добробуту спостерігається розквіт субкультурних утворень творчого зразка, субкультурні течії вражають різноманітністю, як у сфері пропагованих цінностей, так і в сфері атрибутів, що їх представляють.

Насамкінець слід зазначити, що субкультура - це багатовимірне атрибутивно-аксіологічне явище суспільства, яке передбачає різні підходи до викладення змісту того чи іншого типу субкультури. Субкультура є результатом взаємодії різних соціальних умов та екзистенціальних потреб людини. Збільшення соціальної диференціації призводить до того, що люди з різними соціальними статусами, інтересами та цінностями мають більші можливості для взаємодії один з одним. Це створює умови для формування нових субкультур. Розвиток технологій дозволяє людям спілкуватися та координувати свої дії в глобальному масштабі. Це в свою чергу, сприяє поширенню субкультурних ідей та практик. Глобалізація призводить до того, що люди з різних культур стикаються один з одним. Це призводить до формування нових субкультур, які поєднують елементи різних культур.

У зв'язку з радикальними змінами в нашій державі молодіжна субкультура стала формою соціальної адаптації, особливим буфером між традиційною культурою, загальноприйнятими цінностями та елементами «опору» по відношенню до «старого» соціально-культурного порядку і пануючої системи молодіжної культури. Молодіжні групи перетворюються у самостійні функціонуючі під суспільства, де вони мають свою основну ідею (або систему ідей), яка визначає її характер, принципи залучення і які є тотожною меті її існування. Молодіжні субкультури, в наш час, характеризується специфічною нормотворчістю, протиставленням своїх норм і цінностей зовнішнім, набувають певних рис «мікро суспільства», в якому трансформуються традиційні погляди і формується «свій» образ світу і способу життя в ньому особистості.

2.2. Аналіз молодіжних субкультур соціально небезпечного типу в контексті реалізації регіональної молодіжної політики

Поняття «молодіжна субкультура» тісно пов'язане з поняттями «неформальні молодіжні об'єднання» та «неформали». «Неформали» - це загальна назва для представників різних молодіжних рухів у СРСР у 1980-1990-х роках. Термін «неформал» виник як протиставлення «формальним» молодіжним об'єднанням, таким як комсомол. У середині 1980-х років співробітники органів внутрішніх справ і місцеві організації КППС називали «неформалами» різні неофіційні, самодіяльні співтовариства молодих людей, включаючи групи соціальної ініціативи, клуби за інтересами та підліткові банди. Спочатку слово «неформал» мало негативне, презирливе забарвлення і не було самоназвою представників субкультур. Радянське суспільство було ідеологізованим, одночасно існував жорсткий, суворо обмежений дискурс. Це означало, що дослідження молоді було обмежено рамками радянської ідеології. Не допускалися дослідження, які могли б поставити під сумнів радянський режим або його цінності. В результаті цього, феномени молодіжних культур були представлені вкрай однобічно. Молодіжні субкультури, які не вписувалися в рамки радянської ідеології, розглядалися як девіантні або криміногенні.

Прямим продовженням цієї однобічності був розгляд груп молоді, що не вписуються в установлені рамки панівного уявлення (mainstream), у термінах «девіантності» і «криміногенності». Такі перспективи притаманні західних академічних традицій. Тому радянський мейнстрім був не просто панівним, а єдиним у науці. Розвитком цієї односторонності був і однобічний розвиток вітчизняної молоді, будь-які прояви альтернативних культурі моделей поведінки сприймалися в контексті наслідків наркоманії, проституції, алкоголізму і «згубного впливу Заходу». Це призвело до того, що вітчизняна наука була позбавлена можливості вивчати реальні молодіжні субкультури. Окрім того, відлуння такого підходу чується досі, і, незважаючи на активну

діяльність неформальних об'єднань та молодіжних субкультур, відомо про них не так багато. Це пов'язано з тим, що в сучасній Україні все ще існує певний вплив радянської ідеології на дослідження молоді.

Проаналізувавши топологію молодіжних субкультур, зважаючи на основну мету нашого дослідження, вважаємо за доцільне більш детально зупинитися на аналізі молодіжних спільнот деструктивного спрямування.

Англійський соціолог М. Брейк зазначає, що більшість субкультур молоді – це «колективні девіантності», причому характер та рівень відхилення від соціально-культурної та правової норми в них різний: це девіантна молодь, яка скоює злочини, політично девіантно-активна молодь, що схильна до політичних протистоянь, соціокультурні бунтівники з артистичних тусовок [210].

За ступенем суспільної небезпеки молодіжні субкультури умовно розділяють на радикальні (екстремістські), агресивні, соціально-небезпечні [211].

На думку Ю. Андрєєва, виникнення об'єднань молоді асоціальної спрямованості відбувається всупереч соціально корисним групам, у результаті деформацій, що нагромадилися в соціальних відносинах і спілкуванні на основі психологічних відносин між їх членами [207].

Характеризуючи неформальні антисоціальні молодіжні об'єднання, науковці підкреслюють, що вони відкрито протиставляють себе соціальній ідеології, нормам людського співжиття, проповідуючи свою мораль -створення екстремальних ситуацій, що викликають психічну напругу й емоційні збудження, своєрідний «театр військових дій», елементами якого є численні бійки, скандування, приниження суперників [204].

На нашу думку, до молодіжних субкультур соціально небезпечного типу ми можемо віднести групи молодих людей, які об'єднуються на основі спільного інтересу до «молодості» як періоду життя, які відчують, що їх не розуміють і не приймають суспільство, шукають спільноти, де вони зможуть відчувати себе «потрібними суспільству». Ця взаємодія з суспільством часто є конфліктною. Ми визначаємо асоціальну молодіжну субкультуру як групу

молодих людей, які об'єднуються навколо спільних асоціальних цінностей та норм. Це призводить до їх соціального конфлікту з панівними суспільними традиціями.

Виходячи з окресленого вище, нашу інтерпретацію неформальних молодіжних об'єднань можна сформулювати так. Це молоді люди, які є: - членами неформальних молодіжних об'єднань, часто відчують, що їх молодість є найважливішим періодом у житті. Вони цінують можливість досліджувати себе і свій світ, і вони часто використовують свою молодість як спосіб самовираження; - членами неформальних молодіжних об'єднань, часто вважають свою молодість своєю основною ідентичністю. Вони часто бачать себе як частину «молодіжної субкультури», і вони використовують свою молодість як спосіб протистояти суспільству; - членами неформальних молодіжних об'єднань, часто мають конфліктну взаємодію з суспільством. Вони часто відкидають цінності і норми суспільства, прагнуть до свободи і самовираження. Ця взаємодія є складним соціальним явищем. Вона часто супроводжується розвитком у молодих людей своєї власної філософії, яка відрізняється від філософії більшості суспільства, яка заснована на таких принципах, як:

- індивідуалізм - цінність індивідуальності і свободи особистості;
- антиавторитаризм - протест проти авторитету і влади;
- групова солідарність - почуття приналежності до групи і підтримки інших членів групи;
- екзистенціалізм - зосередження на особистому досвіді і відчуттях.

Важливо відзначити, що не всі молодіжні субкультури, які мають деструктивні ознаки, є однозначно шкідливими. Деякі з них можуть бути просто способом самовираження та самореалізації для молодих людей.

На нашу думку, на сьогодні, в нашій державі, до основних факторів породження субкультур соціально небезпечного типу виступають соціальні умови нашого суспільства негативний вплив яких доцільно розділити на групи, що представлені в таблиці 2.4.

**Групування чинників виникнення молодіжних субкультур
соціально небезпечного типу**

Групи	Чинники	Наслідки для суспільства
Соціально-політичні фактори	деформація політичних інститутів, амбіції лідерів політичних партій, які прагнуть використовувати національний або релігійний чинник для досягнення своїх цілей, а також почуття соціальної та особистої нереалізованості значної частини населення.	Деформація політичних інститутів призводить до втрати довіри громадян до влади, а також до посилення екстремізму та радикалізму. Амбіції лідерів політичних партій, які прагнуть використовувати політичний чинник для досягнення своїх цілей, можуть призвести до виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів. Почуття соціальної та особистої нереалізованості значної частини населення може призвести до пошуку альтернативних шляхів реалізації своїх потреб і інтересів, зокрема шляхом приєднання до субкультур соціально небезпечного типу.
Соціально-економічні	різке падіння життєвого рівня, безробіття, нерівність у суспільстві, погіршення соціальних перспектив значної частини населення.	Різке падіння життєвого рівня, безробіття, погіршення соціальних перспектив значної частини населення можуть призвести до зростання соціальної напруженості та протестних настроїв. У таких умовах молоді люди можуть бути більш схильними до приєднання до субкультур, які пропагують насильство та екстремізм.
Релігійно-культурні	релігійний вплив і дискримінація на релігійному підґрунті, вплив лідерів і чинників політичного процесу на екстремальні засоби діяльності.	Релігійна роль може бути використана для маніпуляції молодими людьми та їх залучення до екстремістських ідей. Дискримінація може призвести до відчуження молодих людей від суспільства та їх пошуку альтернативних форм самореалізації. Орієнтація лідерів і чинників політичного процесу на екстремальні засоби діяльності може призвести до посилення радикалізму в суспільстві та поширення ідей насильства та релігійного екстремізму.
Психологічні	інформаційно-психологічний тиск, зомбування, психологічне насилля	можуть призвести до таких проблем молодих людей, як відчуття: -соціальної незахищеності; -відірваності від суспільства; - низької самооцінки.

Джерело: складено автором

Також до зовнішніх чинників, що вибірково впливають на молодь ми можемо віднести:

- негативні умови сімейного виховання, такі як відсутність батьківської уваги, жорстоке поводження, алкоголізм або наркоманія батьків;
- порушення психологічної адаптації молодих людей до навколишнього світу, що пов'язані з труднощами в навчанні, спілкуванні з однолітками, дорослими, а також з травмами, пережитими в дитинстві;

- вплив негативних прикладів із сім'ї, оточення, засобів масової інформації та соціальних мереж, які пропагують насильство, екстремізм, наркоманію, що сприяє поширенню екстремістської ідеології та вербуванню молодих людей до радикальних груп;

- недоліки державної молодіжної політики, адже недосконала система молодіжної політики, що не здатна задовольнити потреби молоді може призвести до залучення до субкультур соціально небезпечного типу;

- особистісні якості молодої людини – вік та індивідуальні фізіологічні й психо-емоційні особливості особистості (залежність від думки інших, потреба в самоствердженні, можуть зробити молоду людину більш сприйнятливою до ідей соціально небезпечних субкультур.

Тобто, до молодіжних субкультур соціально небезпечного типу ми можемо віднести молодіжні об'єднання, які пропагують насильство, екстремізм, наркоманію, алкоголізм, суїцид або інші негативні явища. Вони можуть мати різні назви та займатися різними видами діяльності, але їх об'єднує спільна мета - нанесення шкоди суспільству або молодим людям. Дані субкультури ми їх можемо розділити на групи, які проаналізовані в Таблиці 2.5.

Зауважимо, що існування молодіжних субкультур довгими роками сприймалась описуватися та аналізуватися як патологія, або девіантна поведінка, що потребує корекції, в них вишукували присутність чужих та ворожих елементів, тому у вітчизняній науці термін «молодіжна субкультура» довгий час носив негативне забарвлення. Тому до кінця 80-х років минулого століття психологи, культурологи, політики не знали, як досліджувати і чи взагалі досліджувати молодь, яка своїми екстравагантними діями намагалася віднайти своє місце у суспільстві.

Сучасне розуміння субкультури, в цілому звільнилося від негативних оцінок і ми можемо її трактувати як особлива сфера культури, яка утворена усередині пануючої культури, що відрізняється власними цінностями, звичаями, нормами, способами самоідентифікації, простором для самовираження, реакцією на соціальні та культурні виклики.

Молодіжні субкультури соціально небезпечного типу

Назва	Цілі	Опис автора
Екстремістські	Пропагують насильство, війну, тероризм тощо.	залучаються до незаконної діяльності, наприклад, до організації терористичних актів, вчинення насильства або торгівлі людьми. До них входять: терористичні — це групи людей, які використовують насильство для досягнення політичних цілей, вони пропагують екстремістські ідеології, такі як ісламський фундаменталізм або лівий екстремізм; антисемітські — це групи людей, які ненавидять євреїв та пропагують насильство проти євреїв. (Додаток В)
Нацистські та неонацистські	Пропагують ідеологію нацизму, яка заснована на расовій та етнічній нетерпимості, насильстві та жорстокості.	носять нацистську символіку, проводять марші та інші публічні акції, а також можуть бути залучені до насильства проти представників інших рас та етнічних груп. (Додаток Г)
Сексуально небезпечні	Пропагують сексуальне насильство над жінками, дітьми та іншими людьми.	Представники цих субкультур часто збираються на вечірках, де вони можуть вчиняти сексуальні домагання або насильство. (Додаток Д)
Наркотичні та алкогольні	Залучають молодих людей до вживання наркотиків та алкоголю, які можуть призвести до руйнування здоров'я та особистості.	Представники цих субкультур часто проводять час у підвалах, нічних клубах, андерграунд хабах, закритих фестивалях або в інших місцях, де вони можуть вживати наркотики та алкоголь без перешкод.
Сектантські, суїцидальні	Пропагують самогубство як спосіб вирішення проблем.	Через спілкування в Інтернеті, вони обмінюються інформацією про способи самогубства та методи запобігання йому, використовуючи тиск та маніпуляцію для контролю над молодими людьми. (Додаток Е)
Бандитські, бригадні, гангстерські.	пропагують насильство та злочинність.	залучаються до незаконної діяльності, наприклад, до торгівлі наркотиками, зброєю або людьми. (Додаток Ж)
Тюремна	Формує духовні та матеріальні цінності, які регламентують і впорядковують спосіб життя, поведінку і діяльність кримінальних співтовариств.	Це сприяє згуртованості, організованості, кримінальної активності, а також наступності нових поколінь. В основі кримінальної субкультури лежать певні традиції, правила, норми і ритуали, які суперечать законослухняному суспільству

Джерело: складено автором

Це динамічне соціальне явище, яка існує на стику соціальних відносин і сфер, тому модернізаційні зміни у системі культури і перехід від одного типу культури до іншого спонукають до руху всю молодіжну субкультурну підсистему, все більше її диференціюючи. Джерело інновацій та змін, які

кинули виклик панівній культурі, сприяючи розвитку більш толерантного та інклюзивного суспільства.

Зазначимо, що вітчизняні та західні вчені розробили загальні напрямки у розвитку молодіжних течій, але свобода вибору стилю життя дає сучасній молоді небувалий злет кількості та різноманіття субкультурних проявів суспільного життя на всіх культурних рівнях і в різних сферах суспільства, тому проблема класифікації молодіжних субкультур на теперішній час не є повністю вирішеною.

Основною проблемою, на наш погляд, в класифікації є те, що молодіжні субкультури явище нестабільне і у її межах відбуваються процеси інтеграції з іншими субкультурами, у молоді йде зміна ціннісних орієнтирів, змінюється поведінка самих учасників. І, хоч молодь в субкультурних організаціях позиціонує себе «незалежними» і «локалізованими», але на неї здійснюють вплив масова культура, ЗМІ, телебачення, кіно, події в країні тощо.

Існування неформальних молодіжних груп з асоціальними нахилами є загальнопоширеним явищем у кожному суспільстві. Як зазначають зарубіжні вчені Згідно з теорією Беккера, «суспільство є джерелом девіації» [212]. Викликає занепокоєння той аспект, що такі субкультури часто знаходяться на межі законності і можуть перерости в злочинні утворення, частково чи повністю. Однак, попри визнання неможливості повного вирішення проблеми молодіжних субкультур, ми вважаємо, що є можливість розробити стратегії для регулювання та зменшення проявів асоціальної поведінки, щоб запобігти їх негативному впливу на руйнацію суспільства та розвиток особистостей у цих субкультурах.

Державна молодіжна політика в Україні є пріоритетом органів публічної влади. Вона спрямована на створення умов для всебічного розвитку молоді та реалізації її потенціалу. Молодь – це особлива група населення, яка перебуває в періоді становлення і розвитку. Тому державна молодіжна політика має свої особливості. Процес соціалізації молоді відбувається під впливом різних факторів, в тому числі публічної влади. Органи державної влади та місцевого

самоврядування розробляють та реалізують механізми та інструменти, спрямовані на сприяння соціалізації молоді.

Україна прийняла закони, спрямовані на вирішення проблем молодіжних субкультур, зокрема в рамках ширшої політики, пов'язаної з молоддю. Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27 квітня 2021 року, № 1414-IX [213], в якому визнав молодіжну субкультуру як частину молодіжної політики, відзначаючи, що вона відображає спосіб життя, захоплення та погляди молодих людей, об'єднаних спільними інтересами, цінностями, установками та формами поведінки, які відрізняються від традиційної культури суспільства, але пов'язані з нею. Цей закон свідчить про намагання уряду України розробити комплексний підхід до проблем молодіжних субкультур, включаючи їх інтеграцію в ширше суспільство, підтримку їхнього розвитку та врахування їхніх потреб та інтересів.

Закон України «Про громадські об'єднання» [214] встановлює правові основи для діяльності різних громадських організацій, включаючи ті, що можуть займатися питаннями молодіжних субкультур. Він визначає процедуру створення, реєстрації, функціонування та припинення діяльності громадських об'єднань. Закон також окреслює вимоги до назви організацій, їх статутів і процесу реєстрації. Цей законодавчий акт є важливим елементом у підтримці різноманітності громадських ініціатив, в тому числі тих, що стосуються молодіжних субкультур, сприяючи їх легальній діяльності та інтеграції у суспільство.

Звернемо увагу на те, що більшість законодавчих актів, які стосуються молодіжних питань, зазвичай зосереджуються на ширших аспектах молодіжної політики, освіти, соціального захисту та розвитку, а не специфічно на молодіжних субкультурах.

В Україні існують різні програми та ініціативи, спрямовані на підтримку молодіжних субкультур та молодіжного розвитку, які включені в більш широкі програми молодіжної політики, освіти та культури. Ці програми і ініціативи підкреслюють важливість залучення молоді до різноманітних аспектів

громадського, культурного та соціального життя, сприяючи та забезпечуючи підтримку молодіжного розвитку та молодіжної участі у військових та післявоєнних умовах, враховуючи специфічні потреби молодих людей та учасників молодіжної роботи.

П'ятирічна програма «Національна ідентичність України через молодь» (Ukraine National Identity through Youth (UNITY)), що фінансована USAID, підтримує лідерство молоді для розвитку цінностей, базованих на українській ідентичності. Вона передбачає залучення більш ніж мільйона різноманітної молоді України для лідерства в нормативних, поведінкових та інституційних змінах, що підтримують спільні цінності прав людини, демократичних принципів та рівності [215].

Ініціативи UNICEF та Європейського Союзу в Україні мають на меті зменшити вплив збройного конфлікту на молодь та підлітків, підвищуючи їхню стійкість, підтримуючи громадянську активність молодих людей та заохочуючи їх бути агентами змін у своїх громадах. Програма включає підтримку молоді та їхніх опікунів, освіти вчителів, батьків та опікунів, а також зміцнення громадянської участі молоді [216].

Наразі в Україні у сфері молодіжної політики реалізується Рамкова програма співпраці між Радою Європи та Україною «Молодіжна політика, заснована на підходах участі» головною метою якої є підтримка реформ молодіжної політики в Україні та реалізація відповідних стратегічних програм, зокрема, Національної молодіжної стратегії 2030 та Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021-2025 роки. Вона передбачає підтримку молодіжного розвитку та молодіжної участі у військових та післявоєнних умовах, враховуючи специфічні потреби молодих людей та учасників молодіжної роботи [217]

У зв'язку з радикальними змінами в нашій державі молодіжна субкультура стала формою соціальної адаптації, особливим буфером між традиційною культурою, загальноприйнятими цінностями та елементами «опору» відносно «старого» соціально-культурного порядку і пануючої системи

молодіжної культури. Молодіжні групи перетворюються у самостійні функціонуючі під суспільства, де вони мають свою основну ідею (або систему ідей), яка визначає її характер, принципи залучення і які є тотожною меті її існування. Молодіжні субкультури, в наш час, характеризується специфічною нормотворчістю, протиставленням своїх норм і цінностей зовнішнім, набувають певних рис «мікро суспільства», в якому трансформуються традиційні погляди і формується «свій» образ світу і способу життя в ньому особистості.

Існування неформальних молодіжних груп з асоціальними нахилами є загальнопоширеним явищем у кожному суспільстві. Оскільки згідно з теорією Беккера, «суспільство є джерелом девіації», то як зазначає Гесс Карен [212] викликає занепокоєння той аспект, що такі субкультури часто знаходяться на межі законності і можуть перерости в злочинні утворення, частково чи повністю. Однак, попри визнання неможливості повного вирішення проблеми молодіжних субкультур, ми вважаємо, що є можливість розробити стратегії для регулювання та зменшення проявів асоціальної поведінки, щоб запобігти їх негативному впливу на руйнацію суспільства та розвиток особистостей у цих субкультурах.

Таким чином можемо узагальнити, що державна молодіжна політика в Україні є пріоритетом органів публічної влади. Вона спрямована на створення умов для всебічного розвитку молоді та реалізації її потенціалу. Молодь – це особлива група населення, яка перебуває в періоді становлення і розвитку. Тому державна молодіжна політика має свої особливості. Процес соціалізації молоді відбувається під впливом різних факторів, в тому числі публічної влади. Органи державної влади та місцевого самоврядування розробляють та реалізують механізми та інструменти, спрямовані на сприяння соціалізації молоді. Це відкриває широкі і часто незвичайні можливості для людей виражати свої думки та переконання, реалізувати право на вільне самовизначення. Сьогоднішня війна з росією – це боротьба за домінуючі ідеї та світоглядні позиції, які визначатимуть майбутнє нашої країни, а не просто

питання територіального устрою. І у цьому контексті варто більш детально зупинитися на ролі фанатських організацій у контексті захисту національних інтересів держави. Саме це питання стало предметом нашого дослідження у наступному підрозділі.

2.3. Взаємодія держави та фанатських організацій у контексті формування іміджу та захисту національних інтересів держави

У процесі розвитку України як незалежної, суверенної, демократичної, соціальної та правової держави, відбувається формування нових основ взаємин між державою та її громадянами. Це відкриває широкі і часто незвичайні можливості для людей виражати свої думки та переконання, реалізувати право на вільне самовизначення. Теперішня війна з росією охоплює не просто питання територіального контролю, але значно більше – це боротьба за домінуючі ідеї та світоглядні позиції, які визначатимуть майбутнє нашої країни.

Відповідно до положень Закону України «Про національну безпеку України» національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [218, п. 10 ст. 1], а державна політика у сфері національної безпеки і оборони спрямована на захист:

- людини та громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав та свобод, безпечних умов життєдіяльності;
- суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку.
- держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій [218, ст. 3].

Тому, на наш погляд, аналіз фанатизму, який є складним і багатовимірним феноменом, вимагає використання різних методів з соціальних

та гуманітарних наук. Перед аналізом історичних форм фанатизму та їх класифікацією, необхідно встановити межі дослідження, визначивши критерії, за якими різні явища можна класифікувати як фанатичні.

В умовах сьогодення, важливо не просто давати чітке визначення фанатизму, але й правильно його використовувати - з дослідницької точки зору, а не просто навішувати ярлики.

Фанатизм у розумінні творчого горіння та захоплення можна зустріти як серед музичних фанатів та інтелектуалів, так і серед прихильників будь-якої ідеології. Він, на наш погляд, сьогодні, виконує свою історичну місію - об'єднує людей у нову соціальну структуру, формує нову суспільну ідеологію та громадянське суспільство.

Тому його не можна однозначно оцінювати негативно, адже це може призвести до «фанатизму» з боку тих, хто його оцінює.

Описи та методи визначення фанатизму у науковій та публіцистичній літературі значно варіюються. Зазвичай, фанатизм (від лат. *fanum* - жертovníк) - непохитна і така, що відкидає альтернативи, прихильність індивіда до певних переконань, що знаходить вираження в його діяльності та спілкуванні або від латинського «*fanaticus*», що перекладається як «натхненний богом чи богинею». Спочатку це слово застосовували для опису осіб з глибокою відданістю до конкретної релігії. Проте, у період Просвітництва, значення цього терміну розширилося, охоплюючи індивідів з високим рівнем ентузіазму або пристрасті до будь-якої ідеї чи справи. Розуміння історичного коріння походження даного терміну допомагає глибше усвідомити складний характер фанатизму та його еволюцію з часом.

Як зазначав у своєму «Заповіті» Ж. Мельє спираючись на твори римського письменника-сатирика, оратора Децим Юній Ювенала, що фанатизм це ярість масових протистоянь групою упередженістю і ненавистю до «культури чужинців», а також – безапеляційна впевненість у виключній своїй правоті [219, С.70-80].

Ніколло Макіавеллі зазначає, що фанатизм привчає народ до покори та самоприпинення і робить його безвільним знаряддям слабких, мерзенних політиків [129]

Гортаючи електронну версію Стендфорської енциклопедії за 2017 рік ми знаходимо визначення фанатизму, що їх надавали визначні мислителі світу. Зокрема, голландський теолог та мислитель епохи пізнього Відродження Еразм Роттердамський назвав засліпленість фанатиків гідною жалю, а жорстокість розбрату і насильств поміж людьми, що проголошують релігію любові, – ганебною, а Джордано Бруно спробував пояснити, як саме ідеологія поштовхує людей до фанатизму: вона породжує навіть у найменшій секти претензію на унікальність і впевненість у перевазі своєї мудрості над рештою і цим санкціонує непримиримість та всілякі безумства. Т.Гоббс трактує фанатизм, як «божевілля юрби», пристрасть, що різко виявилася під збурюючим впливом групи екзальтованих, харизматичних вожаків, чия претензія на божу благодать живиться церковними повчаннями про те, що для неї не потрібні людські зусилля, а тільки надприродне натхнення. Гегель зазначав, що фанатизм бачить у всьому наявному бутті межу і хоче знищити її, щоби бути вільним; отже, тим самим, свобода в цій негативній формі є руйнуванням усього. Макс Шелер, німецький філософ і соціолог, описав ситуацію очікування «сильної руки» при загальній прагматичності, конформності й маніпулятивності, містицизму та фанатизму, яка поширювалась в суспільствах [220].

Серед сучасників варто звернути увагу на працю Генрі Дженкінса, який у праці «Культура конвергенції: де стикаються старі та нові медіа» зазначає, що активна та емоційна прихильність до певного контенту, веде до формування фанатських спільнот та субкультур [221]

Д. Маглтон у своїй книзі «Всередині субкультури: Постмодерністське значення стилю» стверджує, що фанатизм не є суто негативним явищем. Він може бути джерелом сили для субкультури, допомагаючи їй згуртуватися та протистояти зовнішнім тискам [222].

Загалом тема фанатських організацій в останній час набула несподіваної гостроти, що пов'язано з факторами, які згруповані й проаналізовані нами в таблиці 2.6

Таблиця 2.6

Фактори та їх можливий вплив на активність фанатських організацій

Фактори	Вплив
<i>Соціально-економічні</i>	Зміни в економічній ситуації та соціальних стандартах можуть сприяти зростанню фанатських рухів.
<i>Технологічні</i>	Розвиток інтернету та соціальних мереж сприяє швидкому зростанню та поширенню фанатських спільнот.
<i>Політичні</i>	Політичні рішення та клімат можуть впливати на активність та спрямованість фанатських організацій.
<i>Культурні</i>	Культурні зміни, такі як нові тренди та зміни в цінностях, впливають на інтереси та поведінку фанатів.
<i>Психологічні</i>	Включають індивідуальні мотивації, потреби в приналежності до групи, пошук ідентичності, та емоційну прив'язаність до об'єкта фанатизму.
<i>Маркетингові та комерційні</i>	Охоплюють вплив реклами, брендингу, та маркетингових стратегій на популяризацію певних ідей чи продуктів, що можуть спонукати до створення фанатських груп.
<i>ЗМІ та інформаційні</i>	Вплив новин, телебачення, кіно та інших медіа на формування громадської думки та інтересів.
<i>Емоційні та соціальні</i>	Відносяться до способу, яким особисті переживання та соціальні взаємодії впливають на прихильність індивіда до певної групи або ідеї.
<i>Зміна цінностей молоді</i>	Молоді люди все частіше прагнуть до самовираження та індивідуальності. Фанатські організації можуть задовольнити цю потребу, надаючи молодим людям відчуття приналежності до певної групи та можливість виділитися з натовпу.

Джерело: складено автором

Класифікація фанатських організацій за різними критеріями дозволяє краще зрозуміти їхнє різноманіття та діяльність. Тому, ми вважаємо за доцільне проаналізувати фанатські організації за: видами (табл. 2.7), типом діяльності (табл. 2.8), розміром (табл. 2.9) та ступенем інтенсивності (табл. 2.10). Це надасть нам можливість краще зрозуміти їхні: практики та поведінку, цілі та мотивацію, різноманіття, проаналізувати діяльність та визначити їх особливості, оцінити вплив на суспільство. Результати такого аналізу дозволять зрозуміти особливості діяльності фанатських організацій та розробити відповідні стратегії взаємодії держави з ними.

Таблиця 2.7

Види фанатських організацій та направленість їх діяльності

Види	Направленість діяльності
<i>Спортивний</i>	мають екстремальний ентузіазм та відданість певному виду спорту або спортивній команді.
<i>Музичний</i>	зосередженість на конкретному музичному жанрі або артисті, часто з ігноруванням інших напрямів
<i>Політичний</i>	сильна ідентифікація з політичними ідеями або лідерами, часто з нетерпимістю до інших поглядів
<i>Ігровий</i>	підтримують певні відеоігри, ігрові жанри або ігрові спільноти, що може включати відмову від інших видів активностей та відносин
<i>Фільмографічний</i>	підтримують акторів, кінематографістів, кінострічки або жанри кіно
<i>Літературний</i>	підтримують певних письменників, літературні твори або жанри літератури
<i>Інтернет-спільноти</i>	підтримують певний сайт, форум, соціальну мережу або навіть певний вид контенту, наприклад, відеоігри, кіно, літературу тощо
<i>Фанатизм до знаменитостей</i>	надмірне захоплення знаменитостями, яке включає постійне слідкування за їхнім життям та ідеалізацію
<i>Фанатизм до хобі</i>	зосередженість на певному хобі до такого ступеня, що воно стає центральною частиною життя людини
<i>До здорового способу життя</i>	надмірне переймання здоров'ям та фітнесом, іноді до рівня, коли це може завдати шкоди фізичному чи психічному здоров'ю
<i>Фанатизм до краси</i>	захоплення зовнішньою красою, косметикою та естетичними процедурами, що призводить до негативного впливу на самооцінку
<i>Фанатизм до моди</i>	зосередженість на останніх тенденціях моди та брендах одягу, що може включати значні витрати на одяг та аксесуари
<i>Технологічний фанатизм</i>	зацікавленість у новітніх технологіях, гаджетах та інноваціях, часто з невпинним бажанням володіти останніми пристроями
<i>Фанатизм до наукових теорій</i>	захоплення певною науковою теорією або гіпотезою, часто з ігноруванням критики або альтернативних поглядів
<i>Екологічний фанатизм</i>	відданість екологічним ідеям та практикам, іноді до рівня відмови від сучасних технологій або радикальної екоактивності

Джерело: складено автором

Таблиця 2.8.

Класифікація фанатських організацій за типом діяльності

Тип	Ціль діяльності	Методи діяльності
<i>Підтримка кумирів</i>	основний фокус цих організацій - активна підтримка та виявлення лояльності до обраного об'єкту, будь то спортивна команда, музичний гурт або публічна особа	організують поїздки на заходи, створюють свою атрибутику та збирають кошти для підтримки своїх фаворитів. Ці організації часто характеризуються високим рівнем згуртованості та спільноти.
<i>Соціальні та благодійні ініціативи</i>	організації використовують свою платформу для вирішення соціальних питань, участі у благодійних та соціальних проектах, спрямованих для підтримки важливих суспільних ініціатив	збір коштів, організація волонтерських заходів, які спрямовані на сприяння позитивним змінам у суспільстві.
<i>Культурні та освітні ініціативи</i>	зосереджуються на культурному збагаченні та освітній діяльності, пов'язаній з об'єктом фанатизму	проведення лекцій, семінарів, кінопоказів, книжкових клубів або виставок, які сприяють глибшому розумінню культурних аспектів їхнього фанатизму.

Пропаганда ідей	Дані організації, орієнтовані на пропаганду ідей, зосереджуються на розповсюдженні певних вірувань, ідеологій або життєвих принципів до них ми можемо віднести: політичний активізм, підтримку прав людини, просування здорового способу життя або інших соціально значущих питань	використовують різні засоби комунікації, включаючи соціальні мережі, публічні заходи та кампанії для досягнення своїх цілей.
Онлайн-спільноти та форуми	існують в основному в цифровому просторі та об'єднують фанатів з усього світу	Займаються обміном інформацією, організацією онлайн-заходів, спільним переглядом заходів, та спілкуванням у соціальних мережах чи на форумах.
Фанатський мерчендайзинг та творчість	фокусуються на створенні та продажу фанатської атрибутики	включає виготовлення одягу, аксесуарів, мистецьких робіт, фан-арту та інших товарів, пов'язаних з об'єктом фанатизму

Джерело: складено автором

Таблиця 2.9

Класифікація фанатських організацій за розміром

Категорія	Опис	Переваги	Недоліки	Приклади
Міжнародні	Сприяють соціальній активності, розвитку культури і мистецтва, благодійництва. Мають свої офіційні сайти, соціальні мережі, власні фан-магазини	Глобальний вплив та доступ до ресурсів. Можливість співпраці з фанатами з інших країн. Обмін досвідом та знаннями	Складність організації та управління. Можливість мовних та культурних бар'єрів. Віддаленість від більшості членів	Міжнародне співтовариство фанатів певного серіалу Глобальна мережа шанувальників певного виду спорту Фан-клуб відомого актора
Національні	беруть участь у організації концертів, фестивалів, соціальних заходів. Мають офіційні сайти, соціальні мережі, фан-магазини.	Великий вплив та ресурси. Можливість організувати масштабні заходи. Об'єднання фанатів з різних регіонів	Складність координації та комунікації. Можливість розколу та конфліктів. Віддаленість членів	Всеукраїнська асоціація фанатів футболу Форум любителів фентезі-літератури Національні клуби шанувальників певного музичного гурту
Місцеві або локальні	відіграють важливу та активну роль у житті своїх членів своєї громади	Згуртованість та близькість членів; легкість організації заходів; глибоке знання локального контексту	Обмежений вплив; недостатність ресурсів; складність у залученні нових членів	Фан-клуб місцевої спортивної команди Клуб любителів настільних ігор Гуртки шанувальників

Джерело: складено автором

Зазначимо, що основною діяльністю різних типів фанатських організацій є: активістські (організують протести, бойкоти, кампанії з підтримки); дослідницькі (вивчають історію, культуру, творчість фандому); соціальні (організують зустрічі, вечірки, спільні поїздки); творчі (пишуть фанфіки, малюють фанарт, створюють музику та відео); колекціонерські (збирають та обмінюють предмети, пов'язані з фандомом); благодійні (збирають кошти, які спрямовані на сприяння позитивним змінам у суспільстві).

Також, розмір фанатської організації не завжди визначає її впливовість, часом невеликі локальні організації можуть бути більш активними та згуртованими, ніж великі міжнародні організації, які мають доступ до більших ресурсів, але їм складніше організувати та координувати свою діяльність.

Таблиця 2.1.0

Класифікація фанатських організацій за ступенем інтенсивності

Категорія	Характеристика
Низька	пасивне споживання контенту, час від часу відвідує події, має обмежену кількість атрибутики, спілкування з іншими фанатами не є пріоритетом
Середня	регулярно споживає контент, приймає участь у дискусіях, періодично відвідує подій, збирає атрибутику.
Висока	Високий рівень залученості та мотивації та згуртованості та єднання членів, які приймають активну участь у заходах та обговореннях, мають глибоке знання фандому, мають детальну атрибутику, косплей. Мають можливість організувати масштабні та складні заходи
Екстремальна	нав'язлива колективність, хворобливий потяг переробити всіх на свій лад, нав'язливе залучення, ігнорування інших інтересів, потенційна агресія до опонентів, радикальні дії на підтримку об'єкта фанатизму.
Аутоагресивна	спричинюється частковим і здебільшого тимчасовим «випадінням» із системи соціального контролю у нормально стратифікованому суспільстві
Вербальна	виявляється через словесну комунікацію, обговорення, коментарях, лайках
Невербальна	виражається через невербальні дії, як-то носіння атрибутики, татуювання
Поведінкова	Виражається в участі у заходах через конкретні дії, поведінку,
Обсесивна	зосереджується на об'єкті фанатизму до ступеня нав'язливої ідеї, часто із загубленням особистого балансу.

Джерело: складено автором

Зазначимо, що дана класифікація є узагальненою і не завжди чітко окреслена, в зв'язку з тим, що деякі фанатські організації можуть мати характеристики декількох категорій та змінювати свою активність з часом.

У таблиці 2.11, нами вперше проведений інтегрований аналіз різних аспектів фанатизму, що демонструє як різні види фанатизму можуть бути виражені через конкретні діяльності та поведінки на різних рівнях інтенсивності.

Таблиця 2.11.

**Аналіз видів фанатизму через види і типи діяльності,
цілі та способи вираження**

Вид фанатизму	Тип діяльності	Цілі	Спосіб вираження
Релігійний	Участь у релігійних обрядах	Духовне збагачення	Молитва, паломництво
Спортивний	Відвідування спортивних заходів	Соціальна ідентифікація	Вболівання, колекціонування
Музичний	Участь у музичних фестивалях	Емоційне задоволення	Слухання музики, відвідування концертів
Політичний	Активна політична діяльність	Політичний вплив	Участь у демонстраціях, кампаніях
Кінематографічний	Перегляд фільмів/серіалів	Культурний обмін	Обговорення, аналіз кінопродукції
Інтернет	Активне користування інтернетом	Інформаційне збагачення	Постійне перебування онлайн
Бренду	Відданість конкретному бренду	Лояльність до бренду	Купівля та використання продуктів бренду
Фанатизм до знаменитостей	Слідкування за життям знаменитостей	Соціальна ідентифікація зі знаменитістю	Перегляд новин про знаменитості
хобі	Глибоке захоплення інтересами	Особисте задоволення	Зосередженість хобі до такого ступеня, що воно стає основною ціллю його життя.
комп'ютерні ігри	Гра в комп'ютерні ігри	Розвага та відпочинок	Гра в комп'ютерні ігри на регулярній основі
здоровий спосіб життя	Дотримання здорового способу життя	Підтримка здоров'я	Ведення здорового способу життя
Фанатизм до краси	Захоплення красою та косметикою	Естетичне задоволення	Використання косметики та відвідування косметичних процедур
Технологічний	зацікавленість у новітніх технологіях, гаджетах та інноваціях,	Ідентифікація себе за гаджетом	Невпинне бажання володіти останніми моделями пристроїв

Джерело: складено автором

Дана таблиця надає детальний огляд різноманітних видів фанатизму, включаючи їх характерні активності, рівні захопленості, основні цілі та способи прояву.

Будь яка зміна в суспільстві передбачає певний зсув у свідомості людей, що складають це суспільство. Війна завжди зумовлює масштабні «тектонічні зсуви» у суспільстві, які за мирного часу могли б відбуватися (а часто – не відбуватися) впродовж десятиліть [223]. Ці зміни в Україні, які пов'язані з військовою агресією, призвели, з одного боку, до підвищення рівня соціальної суб'єктності різних спільнот, а з іншого – зростання суспільної значущості різноманітних форм неформальних об'єднань та субкультур. У результаті чого виникає питання: «Чи насправді суспільні перетворення в Україні дають поштовх до формування нових соціально-політичних суб'єктів при взаємодії влади та громадянського суспільства?».

На наше переконання, зараз відбувається не стільки поява нових, скільки переформатування існуючих молодіжних спільнот та об'єднань, зміна їх значущості та рівня соціальної активності. Особливо цікавим у цьому контексті є дослідження навколофутбольних субкультур, адже вони володіють значним потенціалом для розвитку громадянського суспільства.

Активна участь представників навколофутбольних субкультур має багаторічну історію. Українські футбольні фанати та футбольні хулігани були активними учасниками в акціях громадської непокори, мітингах, демонстраціях та сутичках з правоохоронцями, ще в рамках кампаній протестів «Україна без Кучми» у 2000-2001 роках, в «Помаранчевій революції» 2004 року, не лише на майдані Незалежності в Києві, а й в інших великих містах України.

У контексті громадсько-політичної активності представників Українських навколофутбольних субкультур необхідно зазначити й на події навколо, так званої «справи Павлюченків» [224]. Футбольні фанати, київського «Динамо», протягом 2011-2013 років організували масштабну кампанію на підтримку Дмитра та Сергія Павліченків, засуджених за вбивство судді Сергія Зубкова. Акції протесту та мітинги під гаслом «Свободу Павліченкам» відбулися в більш ніж 15 містах України та за її межами, а банери з цим текстом з'являлися на європейських стадіонах. Причиною активізації фанатів стало міліцейське свавілля та неправомірні, дії судової системи. Після Революції Гідності, 24

лютого 2014 року, в результаті масових протестів Павліченків визнали «політв'язнями» та звільнили.

Подальше зростання громадсько-політичної активності українських футбольних субкультур відбулося під час національної Революції гідності 2013 – 2014 рр. Зокрема, футбольні фанати практично всіх українських клубів висловилися на підтримку Майдану [225], долучилися до активних протистоянь у Києві та до охорони мирних акцій протесту в інших містах, а також оголосили про безстрокове перемир'я між собою [226]. На наш погляд, цей документ став свідченням патріотизму, високої національної свідомості та громадянської зрілості українських фанатів. Він продемонстрував їхнє адекватне розуміння ситуації в країні та неприпустимість будь-якого розбрату серед українців. І як зазначив П.Артюмов [227] саме під час «Євромайдану» було продемонстровано вже не потенціал, а високий рівень соціально-політичної суб'єктності цих субкультур.

В умовах сьогоденних українських реалій існування реальної загрози зникнення України з політичної карти світу спонукало владу й український народ згуртуватися, мобілізуватися, усвідомити свою ідентичність, національну історичну унікальність, самодостатність, законне й невід'ємне право бути господарем на власній землі. Війна згуртувала та об'єднала всіх, фанатів, розбудила в них такі патріотичні почуття, котрих не знала ні одна країна у світі. Українські фанатські угруповання об'єдналися навколо спільної мети – захисту української державності. З часів незалежності футбольний фанатський рух України виховав вже кілька поколінь патріотичних і свідомих громадян, які ніколи не стояли осторонь важливих суспільних і політичних змін у державі, вони були їхнім рушієм. Загартовані фізично і підковані знанням історії, футбольні ультрас одними з перших стали на захист України від російських загарбників. Так, станом на 1 лютого 2024 року на війні з Росією загинуло 227 футбольних фанатів, тільки у 2023 році футбольна родина втратила 73 вболівальники [228]. Станом на 2023 рік у Силах оборони України, за даними Міністерства молоді та спорту, служать понад три тисячі спортсменів і

тренерів, внаслідок бойових дій та ударів РФ по цивільних об'єктах загинуло понад 400 українських спортсменів і тренерів [229].

Фанатські рухи, маючи багатий досвід самоорганізації, чітку структуру та мобільність виявились готовими до активної участі в обороні країни, стали рушієм патріотичного виховання та єднання українців. Вони перетворилися на патріотів, які зуміли дати відсіч ворогу. З перших днів повномасштабної війни вони стали волонтерами та волонтерками по всій Україні. З власної ініціативи допомагають в евакуації, збору та наданням гуманітарної допомоги, облаштуванням притулків для вимушених переселенців.

Звернемо увагу на те, що термін «фанатський рух» може використовуватися у двох значеннях: по-перше, при позначенні громадського руху, що підтримує будь-який конкретний фанатський клуб, а по-друге, при позначенні загально українського фанатського руху, що об'єднує в собі всіх фанатів, незалежно від того, який клуб вони підтримують і в яких стосунках із фанатами інших клубів перебувають, тобто як так звану «субкультуру».

Поява фанатизму в суспільстві, на думку дисертанта, де існує чіткий (суворий) поділ (диференціація) на «своїх» і «чужих» за ознакою віри, національної приналежності, кольору шкіри тощо. соціально зумовлений і закономірний, а його роль далеко не завжди деструктивна. При появі «інших» (не схожих на всіх) людей, інакомислячих, інаковіруючих суспільство згуртовується, відстоюючи свою віру, свою єдність і цілісність. Таким чином, у суспільстві фанатизм може бути соціально виправданим, він консолідує суспільство і допомагає йому утримати єдність, цілісність і однорідність; вистояти в боротьбі з хаосом, яким загрожує йому поява «інших», «чужих» ідей. Фанатизм допомагає зберегти ідейну цілісність етнічної структури, дає змогу зберегти не тільки людей, як представників конкретного етносу (уникнути асиміляції або повного зникнення), а й традиції, звичаї, вірування як факт історії.

На наш погляд ідеологія, яка підкріплена жорсткою енергією невдоволення, може здатися ґрунтом для фанатизму, цього недостатньо.

Справжній фанатизм потребує фанатичної активності. Підтримувати таку активність протягом тривалого часу без організуючої, спрямовуючої сили та відповідної організаційної структури – церковної, партійної чи воєнно-патріотичної – неможливо.

Іншими словами, окрім ідеології та фрустрації, фанатизм потребує:

- системи, яка може бути релігійною, політичною або будь-якою іншою, що дає чітку структуру та правила;
- лідера, що мотивує та об'єднує фанатиків, чітко окреслюючи мету та ворога;
- відчуття спільності, члени відчують себе частиною чогось більшого, що дає їм відчуття приналежності та підтримки.

Тобто, на сьогодні, нашій державі необхідний фанатизм, як спосіб виживання в агресивному середовищі. Двояка роль фанатизму (соціально виправдана і негативна) – це характеристика одного й того самого феномена, в якому співіснують і взаємо пронизують один одного соціально значущі та соціально деструктивні компоненти.

2.4 Оцінювання впливу громадянського суспільства та молодіжних субкультур на захист національних інтересів України

Наша країна переживає одну з найдраматичніших сторінок своєї історії. Це зумовлено низкою суб'єктивних і об'єктивних чинників, а саме: військовою агресією росії, участю регулярних військ, радників, інструкторів і найманців у бойових діях на території України; тимчасовою окупацією частини нашої держави; розвідувально-підривна і диверсійна діяльність, дії, які спрямовані на розпалювання міжетнічної та міжконфесійної ненависті, сепаратизму і тероризму; інформаційно-психологічна війна, яка спрямована на приниження української мови і культури, фальшування української історії та формування російськими засобами масової інформації викривленої інформаційної картини світу.

У першому розділі ми визначили, що головним суб'єктом громадянського суспільства є незалежна особа, яка розглядає себе як вільного члена суспільства, який розуміє концепцію свободи, що приймається в цьому суспільстві, є ідеологічно та політично вільною, розуміє свою відповідальність перед суспільством.

Звернемо увагу на те, що соціологічні методи фіксують не саме соціальне явище, а його відображення в громадському суспільстві. Квантові фізики для вивчення мікросвіту використовують колайдер. Пришвидження досягається за допомогою електричного поля, здатного змінювати енергію частинок, котрі мають електричний заряд. Вони бачать не саму мікро частинку, а її слід. Однак, дані дослідження, дозволяють вченим давати точні характеристики елементарних частинок, ніби вони бачили їх на власні очі. Аналогічно – ми помістимо «інститути громадянського суспільства» в соціологічну «колайдерову» камеру громадської думки» й будемо її досліджувати очима пересічних громадян нашої держави. На цьому тлі ми зможемо глибше зрозуміти ступінь вивчення стану громадянського суспільства України в умовах війни. Звернемо увагу, що за останні роки було проведено багато досліджень, щодо громадянського суспільства в Україні, але не проводилось соціологічних досліджень щодо розуміння впливу громадянського суспільства та молодіжних субкультур на захист національних інтересів України.

У березні-квітні 2024 р. нами було проведено емпіричне дослідження включеності молодих людей у субкультури та як впливає громадянське суспільство на захист національних інтересів України.

Дослідження проводилося з використанням методу опитування на основі розробленої нами Анкети (*Додаток Л*). Анкетування проводиться з метою аналізу ступеня конструктивної взаємодії інститутів держави та недержавних організацій, дослідження громадянського суспільства, включеності молодих людей у субкультури та виявлення факторів, що сприяють або можуть сприяти його розвитку та можливості впливу на державне управління, на підставі чого

буде розроблено рекомендації щодо їх усунення та виявити ступінь конструктивної взаємодії інститутів держави та недержавних організацій.

Метод опитування широко застосовують для дослідження сфери суспільної свідомості, тому його необхідно використовувати у вивченні проблематики особливості функціонування молодіжних субкультур в нашій країні, адже він дає інформацію про суб'єктивне уявлення людей про субкультуру, проаналізувати вплив субкультур на формування особистості молоді та їхню соціалізацію, визначити основні особливості та тенденції функціонування молодіжних субкультур на сучасному етапі розвитку суспільства. Методологія дослідження представлена в Аплікаційній карті опитування:

Аплікаційна карта опитування

Мета дослідження – аналіз ступеня конструктивної взаємодії інститутів держави та недержавних організацій, дослідження громадянського суспільства, включеності молодих людей у субкультури та виявлення факторів, що сприяють або можуть сприяти його розвитку та можливості впливу на державне управління

Об'єкт дослідження – соціальні мережі, інститути громадянського суспільства (ІГС) - в особі членів громадських організацій, благодійних організацій, активістів, волонтерів і т.ін.;

Предметом дослідження було ставлення і залученість громадян України у субкультури та громадські організації.

Метод дослідження – Інтернет анкетування. *Спосіб заповнення анкети* – самозаповнення. Що значить, що нам невідомо ким саме (як особою з інституції громадянського суспільства) і яким чином та за яких обставин заповнювалося анкету. Тому, основною цінністю інформації, отриманої даним методом є можливість «зрозуміти» обсяг інтересу цільової аудиторії до проходження опитування, оцінки та погляди активної аудиторії.

Спосіб поширення анкети: соціальні мережі, розсилка електронною поштою,

Географія дослідження – всеукраїнська, з умовним розподілом на: Західний (Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська, Хмельницька, Чернівецька області); Центральний (Вінницька, Житомирська, Сумська, Чернігівська, Полтавська, Кіровоградська, Черкаська, Київська області, м. Київ); Південний (Миколаївська, Херсонська, Одеська області); Східний (Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Запорізька і Харківська області).

Принципи організації дослідження:

1. Охоплення широкої аудиторії населення в різних регіонах України.
2. Збереження достовірності відповідей, що досягалося завдяки використанню технічних засобів при фіксації результатів опитування та їх інтерпретації.
3. Публічне оприлюднення мети, завдань і результатів дослідження. Всі учасники дослідження були поінформовані щодо цілей дослідження.

Основні завдання опитування:

1. Визначити ступень конструктивної взаємодії інститутів держави та недержавних організацій
2. Зрозуміти особливості, роль і місце молодіжних субкультур у контексті розвитку громадянського суспільства в воєнний час.
3. Виявити фактори, що сприяють або можуть сприяти його розвитку громадянського суспільства та можливості впливу на державне управління.
4. Дослідити залежність становлення та функціонування молодіжних субкультур від конкретно-історичних змін, що відбуваються на сьогодні в нашій країні
5. З'ясування питання, хто (або що) саме є для людини основним джерелом інформації щодо громадянського суспільства і наскільки вона довіряє цим джерелам, що є надзвичайно важливим для планування та реалізації освітньої роботи серед населення, спрямованої на підвищення його обізнаності з питань захист національних інтересів України.
6. Проаналізувати ступень довіри до основних суб'єктів громадянського суспільства: сім'ї та родичів, співвітчизників, волонтерів, церкви та духовенства, ЗСУ, громадських організацій, політичних партій, засобів масової інформації (телебачення, радіо, газети) та представників фанатських об'єднань.

Гіпотеза дослідження: молодіжні субкультури та громадські організації виконують функції інтеграції, адаптації, компенсації, соціалізації молодих людей, які направлені на захист нашої держави. Сьогодні в сучасній Україні нині відбувається трансформація молодіжних субкультур, суть якої полягає у зміні змісту, форм прояву, характеру діяльності, вектора спрямованості розвитку субкультурних практик молодого покоління та зсув кордонів між культурним і контркультурним, соціальним і асоціальним.

Під час проведення дослідження територіальне походження респондента немає принципового значення, адже основне завдання опитування – формулювання обґрунтованої гіпотези стосовно передбачень та суджень самих організаторів дослідження. Отримана інформація надає уявлення щодо

загальних настроїв та оцінок окремих представників громадянського суспільства, які не проігнорували звернення щодо прохання пройти опитування і успішно його завершили. Отримані дані свідчать лише про думку незначного числа активних представників громад. Цінність анкетування полягає в тому, що вона презентує: число тих, хто відгукнувся та сприяє підставам формування обґрунтованих гіпотез щодо стану ситуації, яка досліджується.

Розроблення анкети для опитування і безпосередньо процес анкетування проходили в кілька етапів. На першому етапі для проведення дослідження було розроблено анкету, що має таку структуру, що представлена в *Додатку Л*. На початку анкети було представлено вступну частину, яка містила в собі звернення до респондента, інструкцію щодо заповнення анкети. Ознайомившись зі вступною частиною, респондент отримує інформацію про мету дослідження, у респондента формується поняття важливості досліджуваної теми. У вступній частині підкреслюється анонімність проведеного опитування та узагальненість одержуваних даних. В основній частині анкети використовувалася певним способом побудована сукупність різного типу запитань, як закритого типу, так і відкритих запитань. Відповідно до завдань дослідження і з проведеною операціоналізацією понять, значення молодіжних субкультур для суспільства загалом, розташовані в основній частині анкети запитання торкалися таких тем: обізнаність молодих людей щодо наявних молодіжних субкультур, канали отримання інформації про молодіжні субкультури, ставлення молодих людей до субкультур, наявність знайомих, які є представниками молодіжних субкультур, причини залучення до молодіжних субкультур, включеність молодих людей до субкультур, значення молодіжної субкультури для суспільства загалом.

На другому етапі Анкета за допомогою програмного забезпечення була розміщена в телеграм каналах. На персональній сторінці в соціальній мережі, "Фейсбук" було дано посилання на опитування. Респондент самостійно заповнював анкету через Інтернет, методом on-line інтерв'ю. Для дослідження було розроблено опитувальний лист із 32 питань, які респонденти заповнювали

самостійно через сайти. Усього надійшло 2150 заповнених анонімних анкет. За результатами опитування розроблено соціальний портрет респондентів, що визначався за такими показниками: вік, стать, рівень освіти та місце проживання.

Соціальний портрет респондентів

В нашому опитуванні прийняло участь 2150 респондентів (далі N=кількості респондентів які прийняли участь в опитуванні), з них 561 жінка.

За віковою категорією: до 18 р. – 3,2%, від 18 до 29 р. – 38,7%, від 30 до 39 р. – 33,8%, від 40 до 49 р. – 17,0%, старші за 50 р. – 24,3%. Розподіл за віком показує, що найбільш активні респонденти (75,7%) мають вік від 18 до 39 років. Тобто, згідно з законодавством України, ми можемо стверджувати, що до об'єктності анкетування в дослідженні переважно прийняла молодь віком від 14 до 35 років.

У заповнених анкетах 6,1% - представники населення Південного регіону країни, 55,1% – центрального, 16,6% – західного, 22,2% - східного. Результати дослідження показують, що географічно було охоплено різні регіони України, що обумовлено актуальністю проведення дослідження.

За родом занять найбільша кількість респондентів виявилася серед найманих працівників – 30,5% (N=655 респондентів), військовослужбовців – 28,5% (N=613), ФОПів – 16,9% (N=364), тимчасово не працюючих виявилось 10,8% (N=233), тих хто вказав інше – 8,1% (N=175) і зовсім мало тих хто навчається лише 5,1% (N=110). (рис.)

Повну вищу освіту (спеціаліст, магістр, аспірантура, вчений ступінь) мають 45,3% опитаних, базову вищу освіту мають 20,9 % респондентів, середньо спеціальну – 21,4%, середню освіту 10,5%.

На першому етапі дослідження з'ясовувалася думка експертної спільноти щодо громадянського суспільства. Своєрідністю даного етапу дослідження було те, що респонденти обирали визначення, ознаки, функції, цінності та норми громадських об'єднань з переліку запропонованих організаторами опитування, та мали можливість самостійно визначати хто і як позитивно впливає на зміни, які відбуваються у житті країни. Зазначимо, що на даному етапі дослідження, ми не ставили перед собою мету назвати всі потенційно значимі характеристики громадянського суспільства, ми зосередилися на найбільш найважливіших, на нашу думку, аспектах. Це нам дозволило зібрати широкий спектр актуальних означень та визначити коло проблем, які потребують втручання держави. Тому, щодо рівня згадуваності тих чи інших властивостей при комплексному аналізі результатів опитування, потрібно зважати, що експерти могли не ставити перед собою за мету назвати ті

потенційно значимі ознаки, які респонденти вважали важливими, з їхньої точки зору. Тобто, застосування розглянутого підходу опитування дозволило зібрати якомога більший перелік актуальних визначень та визначити якнайширше коло проблем, які потребують від держави уваги та вирішення.

Війна згуртувала та об'єднала всіх українців, розбудила в них такі патріотичні почуття, котрих не знала ні одна країна у світі. Патріотизм виявився невід'ємним атрибутом існування нації, народу, суспільства, держави, особистості. Він став найважливішою умовою існування, єдності, культурної цілісності, укорінення принципової суспільної і національної позиції вільного українця, утримання своєї суверенності та територіальної цілісності. Це підтверджується і відповідями респондентів на питання про участь у захисті держави. На дане питання відповіло 2150 опитуваних. З них 1071 (49,8%) учасників відповіла, що допомагає ЗСУ, проходять військову службу – 677 (31,5%), є волонтерами – 6,4% (138), а 264 (2,3%) допомагають іншими способами.

У той же час, основними суб'єктами, які взяли участь в опитуванні були: спостерігачі за процесами в державі – 55,3%, 33% – громадські активісти, військовослужбовці – 8,8%. Більш детально відповіді проаналізовані в таблиці

Таблиця 2.12.

Суб'єкти громадянського суспільства, які прийняли участь в опитуванні

Громадянська позиція	Кількість респондентів	Частка у загальній кількості, %
Керівник громадської організації	35	1,6
Член громадської організації	151	7
Ініціатор окремих акцій та заходів	73	3,4
Активний учасник заходів, що ініціюють громадські організації	451	21
Спостерігач за процесами в державі	1190	55,3
Військовослужбовець, воюю	188	8,8
Інше	62	2,9
Разом	2150	100

Джерело: складено автором за даними анкетування

У сучасному світі громадські організації відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні та реалізації соціальних, економічних та політичних змін.

Вони стають каталізаторами позитивних змін у суспільстві, які спрямовані на покращення якості життя громадян, захист їхніх прав та інтересів, а також на будівництво справедливого та демократичного суспільства. При проведенні анкетування нами було задане питання: «Чим, на Вашу думку, повинні займатися насамперед громадські організації?». У світлі цього питання, ми прагнули зрозуміти, як респонденти розглянути, які завдання, принципи та функції насамперед мають виконувати громадські організації.

Головними пріоритетами у діяльності громадських організацій в умовах війни експерти вважають: допомагати військовим та волонтерам у війні – 1764 (82%), контроль діяльності влади – 1757 (72,4%), організовувати акції протесту, якщо рішення влади завдаватимуть шкоди – 1389 (64,6%), об'єднувати людей зі спільними інтересами – 1239 (57,6%), захист соціально вразливих соціальних груп – 1221 (56,8%), надавати людям юридичну та іншу допомогу в обстоюванні своїх прав – 1106 (51,4%). Увага респондентів була також сфокусована на тому, щоб проводити незалежні аналітичні дослідження та пропонувати способи вирішення соціальних проблем – 1066 (49,6%), боротися з незаконними забудовами - 991 (46,1%), допомозі переселенцям – 971 (45,1%). (рис.2.1).

Примітка: Сума відповідей не дорівнює 100 %, оскільки респонденти/-ки могли обрати декілька відповідей.

Рис.2.1. Головні пріоритети в діяльності громадських організацій

Джерело: складено автором за даними анкетування

Основними видами діяльності, якими в першу чергу повинні займатися громадські організації мають зосередитися на допомозі військовим та волонтерам у війні, захисті громадянських прав та свобод, а також на контролі за владою та протидії корупції.

Водночас нас цікавило питання про участь респондентів у громадсько-політичних заходах, які відображали різні типи активізму. Серед варіантів відповідей нами був запропонований перелік громадсько-політичних заходів, які за змістом на момент опитування (2024 р.) були актуальними та відображали різні типи активізму. Послідовність варіантів у анкеті була представлена для респондента за мірою складності кожної дії.

Таблиця 2.13

Участь в громадсько-політичних заходах

Громадсько-політичні заходи	N	%
Брав участь у роботі громадських організацій, соціальних рухів, партій	413	19,2
Брав участь у громадських слуханнях, консультаціях з органами влади	190	8,8
Займався волонтерською роботою, лікуванням та забезпеченням воїнів, підтримкою переселенців	678	31,5
Збирав підписи під колективними зверненнями, зокрема в Інтернеті	410	19,1
Вступав у контакт з громадськими активістами, представниками політичних сил	299	13,9
Перераховував гроші волонтерам, армії, благодійним організаціям	1574	73,1
Не купував певні товари з політичних міркувань	1052	48,9
Брав участь у добродійних акціях	862	40,1
Переконував друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів	952	44,2
Обговорював громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	600	27,9
Брав участь у протестних акціях	759	35,3
Носив символіку політичного характеру	347	16,1
Звертався до офіційних представників влади зі скаргам	231	10,7
Перебуваю в ЗСУ	648	30,1

Примітка: Сума відповідей не дорівнює 100 %, оскільки респонденти/-ки могли обрати декілька відповідей.

Джерело: складено автором за даними анкетування

Найбільш поширеними були практики, пов'язані з економічними способами просування своєї позиції. Перерахування грошей волонтерам, армії, благодійним організаціям, бойкот певних товарів з політичних міркувань,

участь у добровільних акціях, виконання волонтерської роботи, щодо лікування та забезпечення воїнів, підтримка переселенців, переконання інших є доволі індивідуалізованими практиками, які не потребують якихось організаційних чи колективних зусиль. Значно менше респондентів залучено в заходах, які потребують організаційних або колективних зусиль: участь у протестних акціях, збір підписів, звернення до офіційних установ, контактування з громадськими активістами та органами влади, представниками політичних сил потребує організаційних навичок. Але на сьогодні громадяни можуть захищати свої інтереси шляхом взаємодії з політичними інститутами через використання різноманітних ресурсів, навичок та різними формами взаємодії з політичними інститутами.

До головних типів активізму наші респонденти віднесли і волонтерський рух, який завжди був популярним серед різних суспільних верств, особливо в молодіжному середовищі. Саме завдяки волонтерам наша країна зупинила російську агресію та відновила боєздатну армію з високим моральним духом. У кожного волонтера - своя мотивація, тому, на сьогодні, український волонтерський рух – тема неоднозначна і подекуди суперечлива. З 2014 року займатися волонтерською справою стало перспективно, адже волонтерів запрошують на телебачення, вони почали отримувати та використовувати великий об'єм грошей, а для багатьох така діяльність стала соціальним ліфтом: одним він приніс відомість, впізнаність та подекуди навіть великі провладні місця, такі як, наприклад, депутатство у Верховній Раді України. Деякі одержали високі посади, пішовши у політику, та зайняли високі посади в міністерствах. Другі конвертували посади у публічність та гроші. Частина створила власний бізнес, а особливо цинічні збирали гроші в довірливого населення і створили власні стартапи. Деякі, навіть, на «волонтерські гроші», купували продукцію у своїх підприємств, забезпечуючи себе доходом. Щоб зрозуміти, як громадяни відносяться до волонтерів у сучасному громадському суспільстві, нами було задане питання «Яка, на Вашу думку, роль волонтерів у суспільстві?». До позитивних відповідей ми можемо віднести - вони: - рятують

армію, країну, і не відомо, що було б, якби не вони - 80,5% (N=1734); - багато в чому замінили державні структури і працюють набагато ефективніше - 76,6% (N=1650); - справжні патріоти України і саме з них у майбутньому будуть лідери держави - 54,7% (N=1178); - проявляють себе не словами, а справами, тому з цих людей треба формувати новий Уряд і міністерства - 34,9% (N=751). До негативних – під виглядом волонтерів надто часто маскуються шахраї та обирають довірливих людей - 31,2% (N=671); волонтерам не варто було брати на себе обов'язки чиновників -14,1% (N=304); у цьому немає нічого особливого - 10,5% (N=226). Більш детально відповіді представлено на рис. 2.2.

Примітка: Сума відповідей не дорівнює 100 %, оскільки респонденти/-ки могли обрати декілька відповідей.

Рис.2.2. Роль волонтерів у громадянському суспільстві

Джерело: складено автором за даними анкетування

Довіра є однією з найважливіших складових розвитку демократії. У сучасному українському суспільстві відбуваються значні процеси соціальних трансформацій, зокрема у сфері цінностей та у формуванні державних та громадських інституцій. Тобто, на нашу думку, одним з найбільш важливих, маркерних показників стану суспільства та громадської думки – рівень довіри окремим інституціям. Тому, при проведенні анкетування, одним з наших

завдань, було проаналізувати ступень довіри респондентів до основних суб'єктів громадянського суспільства: сім'ї та родичів, співвітчизників, волонтерів, церкви та духовенства, ЗСУ, громадських організацій, політичних партій, засобів масової інформації (телебачення, радіо, газети) та представників фанатських об'єднань. У нашій державі протягом багатьох років ведуться соціологічні дослідження, які проводять ся Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова з ціллю визначення ступеня довіри/недовіри до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. В своїх дослідженнях вони користуються шкалою: зовсім не довіряю, скоріше не довіряю, скоріше довіряю, повністю довіряю. Але ми дане опитування провели за 10-ти бальною шкалою. Використовуючи шкалу від 1 до 10, де «1» означає «нульову» довіру до інституції, а «10» – «найбільша», тому в нашому анкетуванні «5» відповідає, що респондент ніяк не відноситься до інституції.

Згідно з нашим дослідженням абсолютну довіру в суспільстві мають: сім'ї та родичі наших респондентів, їм довіряють 93,3% (N=2007) (не довіряють – лише 2,8% (N=60)) респондентів, збройним силам України- 91,3% (N=1948) (не довіряють – лише 3,7% (N=78)), волонтерам – 81,9% (N=1750) (не довіряють – 5,9% (N=126)). Трохи нижча довіра до: співвітчизників їм довіряє – 58,4 % (N=1249) опитуваних (не довіряють – 15,6% (N=331)), громадським організаціям довіряє – 54% (N=1149) (не довіряють – 5,9% (N=479)), представникам фанатських об'єднань – 51,8% (N=1089) (не довіряють – 30,8% (N=648)), 41,1% (N=878) опитуваних довіряють сусідам (не довіряють – 33,9% (N=723)).

Більшість респондентів висловлюють недовіру політичним партіям (не довіряють 79,5% (N=1690), а довіряють тільки 6,6% (N=141)), засобам масової інформації (телебачення, радіо, газети) не довіряє 73,6% (N=1566) (довіряє тільки 10% (N=214)), церкві та духовенству - 60,6% (N=1289), довіряють тільки 6,3% (N=515), соціальним мережам не довіряє 46,6% (N=1003) опитуваних, а довіряє 28,5% (N=613) (рис.2.3).

Дане дослідження підтверджується питанням, «На Вашу думку, хто з названих нижче найбільш позитивно впливає на зміни, які відбуваються у житті країни».

Примітка: Сума відповідей не дорівнює 100 %, оскільки респонденти/-ки могли обрати декілька відповідей.

Рис.2.3. Рівень довіри державним і соціальним інституціям

Джерело: складено автором за даними анкетування

Дані нашого опитування засвідчують, що громадяни, втративши довіру до державних інституцій, саме громадським організаціям готові доручити реалізацію важливих суспільних реформ. Громадські організації користуються в суспільстві високою довірою, причому рівень довіри до ЗСУ, волонтерів та фанатських організацій навіть перевищує рівень довіри до президента, керівників ЗСУ, силових та антикорупційних органів, церкви. Отже, в умовах, коли більшість населення втратили довіру майже до усіх державних інституцій та політиків роль громадянського суспільства у процесах трансформації суспільства є особливо значимою, а питання взаємодії владних інституцій із громадським сектором набувають державного значення.

Такі дані можуть свідчити лише про те, в умовах сьогодення, сім'я, збройні сили України, волонтерський рух, співвітчизники, громадські організації та фанатські об'єднання стали невід'ємною частиною глибоких

соціальних змін в структурі українського суспільства. Варто підкреслити, що рівень довіри до них невинно зростає із кожним роком. Тобто, вище перелічені можна назвати головними суб'єктами забезпечення національної безпеки України.

Рівень розвитку громадянського суспільства визначається не лише кількістю громадських об'єднань, у яких люди мають членство. Він також відображається у різноманітності та активності цих об'єднань, їхній здатності мобілізувати громадян для вирішення соціальних, політичних та економічних проблем, а також у рівні довіри громадян до цих організацій та їхнього впливу на формування політики та суспільних процесів. Тому оцінка рівня розвитку громадянського суспільства вимагає комплексного підходу та врахування різних аспектів його функціонування і впливу на суспільство.

Хоч громадським організаціям довіряє – 54% респондентів, але лише 11,2% громадян залучені до активної громадської діяльності, а 44,8% – частково. Причому 57,1% громадян не є членами якихось громадських організацій, об'єднань та партій. Основними причинами своєї неучасті у діяльності громадських організацій громадяни називають: не знають, як це реально зробити, бо їм ніхто цього не пропонував (38,6%), брак часу на таку безоплатну роботу (17,3%), впевненість у тому, що їхня участь нічого не змінить (8,2%), не цікавить така діяльність (7,8%), бояться переслідувань з боку влади (6,2%). Тобто, незначне залучення громадян до соціальної активності, до участі в діяльності громадських організацій є однією з ключових проблем громадянського суспільства.

На другому етапі нашого дослідження ми спрямовували увагу на сучасні субкультури, проводячи аналіз їх запитів та потреб, вивчаючи ціннісні орієнтації та мовні особливості. Це пов'язано з тим, що молодь більш чутлива до історичних змін, швидше реагує на нові виклики та відкидає застарілі явища. Аналіз запитів, потреб, цінностей та мови молодіжних субкультур дає можливість зрозуміти їхню світоглядну позицію, особливості самоідентифікації та поведінки.

У результаті проведеного дослідження було з'ясовано, що молоді люди, які взяли участь в опитуванні, однаково добре обізнані про різноманіття різновидів молодіжних субкультур. До футбольних вболівальників належать 476 (22,1%) опитуваних, геймерів – 300 (13,9%), радикалів – 192 (8,9%), екокультурних – 132 (6,1%), металістів – 121 (5,6%), байкерів – 60 (2,8%), панків – 39 (1,8%), емо – 15 (0,7%). Також деякі респонденти (5 %) назвали (у запитанні анкети була можливість дописати ті назви субкультур, що не були запропоновані респондентам) інші види субкультур, серед яких опинилися: бойові мистецтва, брейкданс, естетичний монархізм, пласт, рибаки, екопоселення, рідновіри, «Сокіл» УНА УНСО, барди, хіппі, рокери, графіті ком'юніті, українського козацтва, рейвери, баскетбольний фанат, скейтбординг, аніме-гедоністів, рейверів. Щодо приналежності до молодіжних субкультур, то найчастіше молоді люди під час нашого опитування вказували на приналежність до футбольних фанатів (22,1% опитаних людей) до решти субкультур віднесли себе 39,8 % (рис. 2.4).

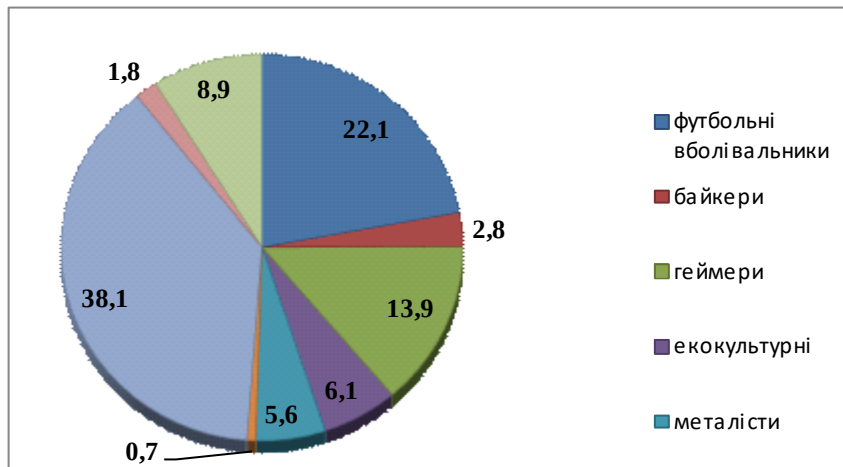

Рис.2.4. Належність опитуваних до субкультур

Джерело: складено автором за даними анкетування

Наше дослідження показало, що не всі молоді люди вважають себе членами певних молодіжних субкультур. В цілому до молодіжних субкультур себе відносить 17,8% (N=383) опитуваних людей, не відносить – 69% (N=1485), не змогли відповісти – 13,2% (N=284). Однак, у кожного респондента є певне стереотипне сприйняття молодіжних субкультур. На думку більшості

опитаних, молодіжні субкультури це: будь-яке об'єднання молоді, що має власні елементи культури, а саме: мову (сленг), символіку (зовнішня атрибутика), традиції, тексти, норми і цінності (48,7% (N=1048)) та – особлива форма організації людей (частіше всього молоді), автономне цілісне утворення усередині панівної культури, яке визначає стиль життя та мислення її носіїв та відрізняється своїми звичаями, нормами та комплексами цінностей (47,1% (N=1014)) і лише 2,5% (N=53) респондентів вважають, що молодіжна субкультура – сукупність деяких негативно інтерпретованих норм та цінностей традиційної культури, а 1,7% (N=37) відносять їх до організацій які пропагують насильство, екстремізм, наркоманію, алкоголізм, суїцид або інші негативні явища. Тобто, тільки 4,2% (90 опитуваних з 2152) схиляються до точки зору про те, що субкультури являють собою небезпечне або шкідливе для суспільства явище, які пропагують насильство, екстремізм, наркоманію, алкоголізм, суїцид або інші негативні явища.

До основних цінностей та ідей молодіжних субкультур опитувані віднесли: об'єднання спільним захопленням – 66,9% (N=1440); групову ідентичність, яка цінує приналежність до групи та спільних інтересів – 52,9% (N=1139); індивідуалізм – цінує свободу особистості та незалежність – 49,3% (N=1061). До основних цінностей 32,5% (N=699) опитуваних віднесли протест, який виступає проти існуючого порядку або цінностей. (рис.2.5)

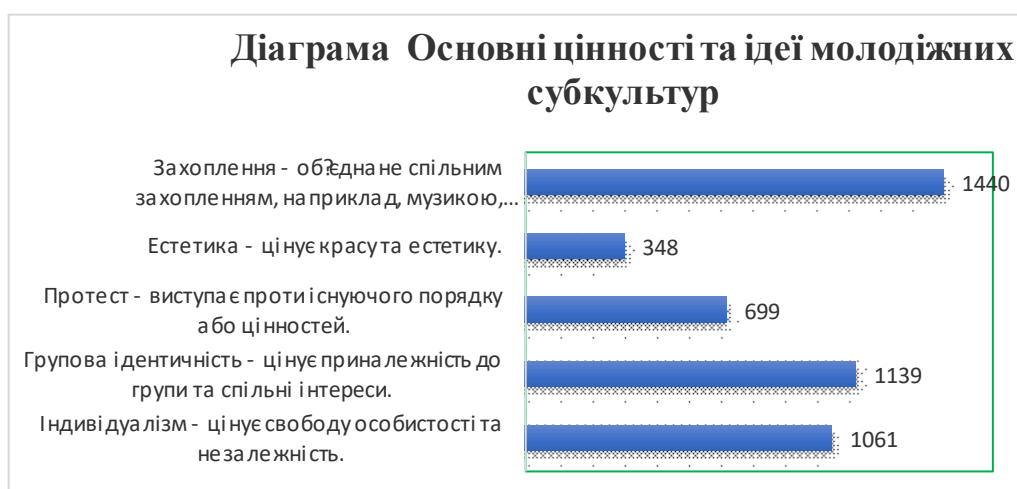

Рис.2.5. Основні цінності та ідеї молодіжних субкультур

Джерело: складено автором за даними анкетування

На запитання про те, чи є у респондентів знайомі, які є представниками молодіжних субкультур, відповіді розподілилися таким чином: 49,0% (N=1053) опитаних відповіли, що серед їхніх знайомих є представники молодіжних субкультур, 33, 4% (N=719) – не має, а 17,6% (N=379) не знають. Відповіді респондентів показують, що у більшості з них у найближчому оточенні є друзі або знайомі, які належать до різних субкультурних груп.

На запитання про те, чому люди стають членами молодіжних субкультур, респонденти відповіли, щоб: знайти однодумців 80,7% (N=1736), спілкуватися – 53,6% (N=1153), висловити своє ставлення до світу – 50,4% (N=1084), щоб не відчувати самотності – 41,7% (N=898), реалізувати творчі здібності – 34,9% (N=750), щоб розважитися – 34,9 (N=751), у зв'язку з непорозуміннями у родині, школі – 31,8% (N=685). Також респонденти писали відповіді самостійно, серед яких були такі варіанти: «бути серед своїх і не втратити себе. Знайти своє місце в соціумі. Отримати підтримку», «компенсація нереалізованих аспектів життя, підтримка, схожа з релігією», «фізична безпека завдяки групі», «висловити своє ставлення до світу», «презирство до будь якої влади». Отже, причин вступу до субкультур доволі багато і вони різноманітні, проте, практично всі опитані обирали такі дві основні причини долучення до субкультур: знайти однодумців, спілкуватися, висловити своє ставлення до світу, що інколи може суперечити цінностям домінантної культури. Дані відповіді респондентів свідчать про те, що молодіжна субкультура є невід'ємною частиною сучасного суспільства, в якому молодіжні субкультури виконують основні функції в суспільстві (компенсаторну, соціалізуючу, адаптаційну, інтеграційну).

Щоб з'ясувати, як на молодь впливають субкультури, ми запропонували відповісти на запитання: «З яким зазначеним нижче висловлюванням ти можеш погодитися? Належність до будь-якої субкультури сприяє розвитку особистості, шкодить чи заважає.» 71,5% (N=1540) відповіли, що досвід належності до субкультур сприяє розвитку людини, заважає - 8,5% (N=182), шкодить - 5,2% (N=112), інше - 8,3% (N=179) (рис. 2.6.)

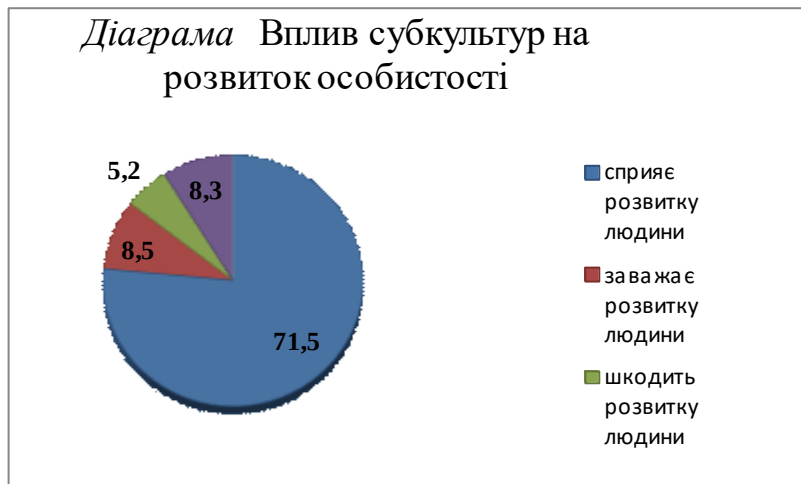

Рис.2.6. Вплив субкультур на розвиток особистості

Джерело: складено автором за даними анкетування

Респондентам давалась можливість висловити свою думку. Серед іншого вони зазначали, що вплив залежить від особистості, від субкультури. Але мені сподобалась відповідь респондента, який написав, що «приналежність до субкультури є частиною шляху людини по життю. Може: сприяти, заважати, шкодити, не впливати взагалі. Це інструмент (як молоток), їм можна: забити цвях, пробити голову комусь або влупити по пальцям собі, можна продати іншим чи ніколи з цим інструментом не стикатись.» Тобто, яким чином, позитивно чи негативно, впливає субкультура на молоду людину, залежить від вибору самої особистості та від рівня її моральної та психологічної зрілості.

Оскільки ми живемо в складний час війни, при проведенні дослідження нас цікавило які стосунки найбільш поширені між субкультурами. Голоси розділилися навпіл між партнерські 28,8% (N=642), тобто субкультури співпрацює з іншими субкультурами для досягнення спільних цілей та відсутні –28,8% (N=641) (не має жодних стосунків з іншими субкультурами). Також респонденти зазначили, що у 17,5% (N=377) відносини є конкурентними, тобто їхня субкультура змагається з іншими субкультурами за ресурси, увагу або вплив, 13,7% (N=294) відмітили, що у них ігноруючі відносини, тобто вони не звертають уваги на інші субкультури і тільки 9,2% (N=199) вказали, що вони перебуває у стані конфлікту з іншими субкультурами.

Молодіжні субкультури створюють свою культуру, яка допомагає молодим людям адаптуватися до життя, беруть на себе частину функцій соціалізації індивідів, з якими не справляється сім'я, школа, формальні молодіжні організації, держава. Цей пошук нового знаходить відображення в молодіжному мовленні, яке стає джерелом інформації про цінності та світогляд субкультур. Аналіз запитів, потреб, цінностей та мови молодіжних субкультур дає можливість зрозуміти їхню світоглядну позицію, особливості самоідентифікації та поведінки. Так, до головних характеристик молодіжних субкультур наші респонденти віднесли: символи та знаки, які використовуються для самоідентифікації - 72,6% (N=1563); певний стиль одягу - 71,1% (N=1530); прикраси та татуювання - 51,6% (N=1112) ; мова – певний сленг або жаргон - 48,2% (N=1036); ритуалізм – певні ритуали або практики – 36,5% (N=786). *(Сума відповідей не дорівнює 100 %, оскільки респонденти/-ки могли обрати декілька відповідей).*

На питання «Які мовні особливості та стиль спілкування вказують на приналежність до певної субкультури?». 75% (N=1614) респондентів відповіло, що мають свій власний сленг або жаргон, який використовується для спілкування між членами субкультури і в той же час 33,3% (N=718) використовують неформальну мову, яка відрізняється від стандартної літературної мови та 21,5% (N=462) - емоційну мову, яка відображає їхні почуття та переживання. Звернемо увагу на те, що тільки 12,1% (N=260) в своєму спілкуванні послуговуються вульгарною мовою, яка є неприйнятною в інших соціальних групах. *(Сума відповідей не дорівнює 100 %, оскільки респонденти/-ки могли обрати декілька відповідей).*

При проведенні другого етапу анкетування, одним з наших завдань, було проаналізувати ставлення громадян до представників молодіжних об'єднань. Оцінювання проводилося за 10 бальною шкалою, в якій оцінка 0 означала, що молодіжні об'єднання є негативними, деструктивними, злочинними, оцінка 10 оцінювала представників субкультур людьми, творчими і прогресивними, 5 – на даній шкалі свідчила про повну байдужість до будь-яких об'єднань та

байдужість до представника будь-якої субкультури. 11,2% (N=242) респондента оцінили молодіжні субкультури в 10 балів і тільки 1,9% (N=41) – в нуль балів, 61,0% (N=1313) опитуваних відноситься до них позитивно, 6,1% (N=131) – негативно. Тільки 41 людина (1,9%) з 2153 схилилися до точки зору про те, що субкультури являють собою небезпечне або шкідливе для суспільства явище.

На сьогодні представники субкультур, радикальні футбольні уболівальники, ультрас, учорашні футбольні хулігани, які вистояли на Майдані, стали першими на захист України. На запитання який вплив, на Вашу думку, продемонстрували представники фанатських організацій під час захисту нашої держави респонденти зазначили, що сприяли активній мобілізації та допомозі ЗСУ - 86,9% (N=1871), демонструють єдність та стійкість українського народу та його непохитне бажання захистити свою країну - 60,7% (N=1307), згуртували українське суспільство для боротьби з ворогом 51,2% (N=1103), організують протести проти російської агресії, збирають кошти для допомоги Україні - 48,5% (N=1044).

У зв'язку з радикальними змінами в нашій державі молодіжна субкультура стала формою соціальної адаптації, особливим буфером між традиційною культурою, загальноприйнятими цінностями та елементами «опору» по відношенню до «старого» соціально-культурного порядку і пануючої системи молодіжної культури. Молодіжні групи перетворюються у самостійні функціонуючі підсуспільства, де вони мають свою основну ідею (або систему ідей), яка визначає її характер, принципи залучення і які є тотожною метою її існування. Молодіжні субкультури, в наш час, характеризується специфічною нормотворчістю, протиставленням своїх норм і цінностей зовнішнім, набувають певних рис «мікросуспільства», в якому трансформуються традиційні погляди і формується «свій» образ світу і способу життя в ньому особистості.

Загалом, за результатами опитування правомірно зазначити наступне:

1. Від того, яким розвиненим є громадянське суспільство, залежить можливість громадян захищати свої інтереси матеріального і духовного

характеру, самореалізовуватися в різних сферах суспільного життя, а також можливість протистояти загрозам на суспільний сектор.

2. З початку повномасштабного вторгнення в Україну російських агресорів, незважаючи на війну та руйнівні наслідки, які вона принесла, громадянське суспільство в Україні продовжує працювати і відіграє важливу роль у захисті прав і свобод громадян, а також у підтримці населення. На сьогодні, воно показало свою здатність адаптуватися до нових умов та відіграє важливу роль у захисті прав і свобод громадян: надає гуманітарну допомогу постраждалим від війни, допомагає евакуювати людей з небезпечних зон, захищає людей, які стали жертвами порушень прав людини, а також сприяє розвитку громадянської активності.

3. Загалом слід констатувати, що ставлення громадян до громадянського суспільства досить суперечливе. З одного боку, вони довіряють громадським організаціям, особливо волонтерам. Більше того, можна сказати, що сформувався новий тип патерналізму: громадяни, втративши сподівання на владні інституції та політиків, покладають сподівання на громадські організації та активістів, які мають зробити все, що потрібно пересічним громадянам.

4. Сучасний соціокультурний український простір наповнений різноманіттям молодіжних субкультур, які впливають на молоду людину, змінюючи норми її поведінки, світогляд, життєві цінності та орієнтації.

5. Молодь намагається ідентифікувати себе, незалежно від поглядів батьків, думки сім'ї, школи та оточуючих, не зважаючи на їх очікування - вони розвивають власну ідентифікацію, свої позиції, прагнення, особливості, погляди і готовність до їх активного відстоювання.

6. Молодіжні субкультури в нашій державі виявляють властивість гнучкої адаптації та змін, які не залежать від їхнього етапу розвитку, встановлених цілей, завдань та взаємовідносин між їх учасниками.

7. Незважаючи на масштаб залучення молоді до молодіжних субкультурних груп і рухів, в Україні це питання ґрунтовно не досліджується й не визнається напрямом молодіжної роботи органів державної виконавчої

влади. Ураховуючи те, що вплив молодіжної субкультури на формування молоді людини може бути як позитивним, так і негативним, питання, що стосуються поширення та специфіки самоорганізації в Україні молоді та юнацтва, особливостей взаємодії з представниками різних молодіжних субкультур, потребують наукового вивчення та методичного обґрунтування під час розроблення й реалізації державної молодіжної політики, практичної діяльності органів влади.

8. До перспективних напрямків формування та реалізації державної молодіжної політики, яка включає систему виховання та роботи з молоддю, слід акцентувати увагу на сприянні позитивному іміджу молодіжних субкультурних груп та рухів. Проте, на шляху досягнення цієї мети важливим перешкоджаючим фактором є поширення серед науковців тези про те, що участь молоді особистості у певних молодіжних субкультурах повинна розглядатися лише як її девіаційна поведінка. Варто зазначити, що під час Революції Гідності та військової агресії українське суспільство пережило перехід від агресивних та хуліганських настроїв футбольних фанатів до духу примирення та об'єднання, коли всі фан-клуби об'єдналися заради спільної боротьби з російським агресором. Цей досвід позитивного спрямування неформальних молодіжних об'єднань для досягнення єдиної мети є важливим та вимагає детального вивчення та практичної реалізації у діяльності органів влади спільно з різними молодіжними організаціями та рухами.

9. Необхідно розробити окрему програму розвитку вуличних субкультур і неформальних спортивних рухів, яка сприятиме вихованню більш свідомої, здорової молоді, підвищенню культурного рівня населення та формуванню активного громадянського суспільства.

Висновки до розділу 2

За результатами дослідження особливостей взаємодії держави з окремими громадськими організаціями в Україні здійсненого аналізу молодіжних

субкультур соціально небезпечного типу в контексті реалізації регіональної молодіжної політики, взаємодії держави та фанатських організацій у контексті формування іміджу та захисту національних інтересів держави та проведення емпіричних досліджень щодо оцінювання впливу громадянського суспільства та молодіжних субкультур на захист національних інтересів України нами зроблено наступні висновки.

1. Обґрунтовано, що субкультури соціально небезпечного типу, такі як криміналізовані молодіжні групи, радикальні рухи чи групи з девіантною поведінкою, можуть негативно впливати на суспільство, сприяти збільшенню злочинності та поширенню антисоціальних настроїв. Показано, що кожен регіон України має свої особливості, що впливають на розвиток молодіжних субкультур: у східних регіонах, які зазнали впливу збройного конфлікту, спостерігається підвищена активність радикальних угруповань, у той час як у західних областях більше уваги приділяється розвитку культурних ініціатив; у регіонах з високим рівнем безробіття більша ймовірність розвитку криміналізованих молодіжних груп. Зазначено, що розвиток соціально небезпечних молодіжних субкультур є серйозним викликом для регіональної молодіжної політики України. Доведено, що ефективна протидія цьому явищу потребує комплексного підходу, який включає розвиток соціальних, культурних і економічних умов для самореалізації молоді, профілактику девіантної поведінки та залучення молодих людей до громадського життя. При цьому важливо, щоб регіональні програми активно залучали молодь, створювали для них можливості для саморозвитку та допомагали уникати негативних впливів з боку антисоціальних субкультур.

2. Обґрунтовано, що поява фанатизму в суспільстві де існує чіткий (суворий) поділ (диференціація) на «своїх» і «чужих» за ознакою віри, національної приналежності, кольору шкіри тощо. соціально зумовлена і закономірна, а його роль далеко не завжди деструктивна. При появі «інших» (не схожих на всіх) людей, інакомислячих, інаковіруючих суспільство згуртовується, відстоюючи свою віру, свою єдність і цілісність. Таким чином, у

суспільстві фанатизм може бути соціально виправданим, він консолідує суспільство і допомагає йому утримати єдність, цілісність і однорідність; вистояти в боротьбі з хаосом, яким загрожує йому поява «інших», «чужих» ідей. Доведено, що фанатизм допомагає зберегти ідейну цілісність етнічної структури, дає змогу зберегти не тільки людей, як представників конкретного етносу (уникнути асиміляції або повного зникнення), а й традиції, звичаї, вірування як факт історії. Обґрунтовано, що справжній фанатизм потребує: фанатичної активності, яка підтримується системою, що має чітку структуру та правила; лідера, що мотивує та об'єднує фанатиків, чітко окреслюючи мету та ворога; відчуття спільності, члени відчують себе частиною чогось більшого, що дає їм відчуття приналежності та підтримки. Узагальнено, що сьогодні, нашій державі необхідний фанатизм, як спосіб виживання в агресивному середовищі. Двояка роль фанатизму (соціально виправдана і негативна) – це характеристика одного й того самого феномена, в якому співіснують і взаємопронизують один одного соціально значущі та соціально деструктивні компоненти, але фанатські рухи, маючи багатий досвід самоорганізації, чітку структуру та мобільність виявились готовими до активної участі в обороні країни, стали рушієм патріотичного виховання та єднання українців.

3. За результатами опитування 2015 респондентів щодо розвитку взаємодії ГС та держави визначено наступне: від того, яким розвиненим є громадянське суспільство, залежить можливість громадян захищати свої інтереси матеріального і духовного характеру, самореалізовуватися в різних сферах суспільного життя, а також можливість протистояти загрозам на суспільний сектор; з початку повномасштабної війни ГС продовжує працювати і відіграє важливу роль у захисті прав і свобод громадян, а також у підтримці населення; ставлення громадян до ГС членами якого вони показав, що вони довіряють громадським організаціям, особливо волонтерам, а в країні сформувався новий тип патерналізму: громадяни, втративши сподівання на владні інституції та політиків, покладають сподівання на громадські організації та активістів, які мають зробити все, що потрібно пересічним громадянам;

сучасний соціокультурний український простір наповнений різноманіттям молодіжних субкультур, які впливають на молоду людину, змінюючи норми її поведінки, світогляд, життєві цінності та орієнтації; молодь намагається ідентифікувати себе, незалежно від поглядів батьків, думки сім'ї, школи та оточуючих, не зважають на їх очікування; молодіжні субкультури в нашій державі виявляють властивість гнучкої адаптації та змін, які не залежать від їхнього етапу розвитку, встановлених цілей, завдань та взаємовідносин між їх учасниками; незважаючи на масштаб залучення молоді до молодіжних субкультурних груп і рухів, в Україні це питання ґрунтовно не досліджується й не визнається напрямом молодіжної роботи органів державної виконавчої влади.

4. В Україні є досвід позитивного спрямування діяльності неформальних молодіжних об'єднань для досягнення єдиної мети, що вимагає детального вивчення та практичної реалізації у діяльності органів влади спільно з різними молодіжними організаціями та рухами та визначення перспективних напрямів формування і реалізації державної молодіжної політики, яка включає систему виховання та роботи з молоддю. У цьому контексті варто акцентувати увагу на сприянні позитивному іміджу молодіжних субкультурних груп та рухів. Однак в роботі показано, що на шляху досягнення цієї мети важливим перешкоджаючим фактором є поширення серед науковців тези про те, що участь молоді особистості у певних молодіжних субкультурах повинна розглядатися лише як її девіаційна поведінка. Як аргумент є той факт, що під час Революції Гідності та військової агресії українське суспільство пережило перехід від агресивних та хуліганських настроїв футбольних фанатів до духу примирення та об'єднання, коли всі фан-клуби об'єдналися заради спільної боротьби з російським агресором. Тому на державному рівні необхідно розробити окрему програму розвитку вуличних субкультур і неформальних спортивних рухів, яка сприятиме вихованню більш свідомої, здорової молоді, підвищенню культурного рівня населення та формуванню активного громадянського суспільства.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ

3.1. Удосконалення інституційного забезпечення та механізмів взаємодії громадянського суспільства і держави в умовах війни та післявоєнного відновлення України

Сьогодні, розвиток громадянського суспільства в Україні проходить через виклики, що робить важливим удосконалення інституційного забезпечення взаємодії громадянського суспільства і держави, через регулювання діяльності неурядових організацій. Напрями такого регулювання повинні базуватися на принципах невтручання та дерегуляції, а також на активному використанні потенціалу організацій громадянського суспільства (далі – ОГС) у державних процесах. Дослідження державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні передусім з точки зору її інституційного забезпечення, потребують виокремлення проблемних питань, які вимагають пошуку оптимальних шляхів їх розв’язання.

У соціологічному словнику поняття «інституціоналізація» тлумачиться у вузькому і широкому значенні цього слова. У вузькому розумінні інституціоналізація – це процес створення соціального інституту, заміна спонтанної й експериментальної поведінки передбачуваною, такою, яка очікується, моделюється, регулюється через визначення і закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, здатну діяти задля задоволення певної суспільної потреби. У широкому розумінні інституціоналізація – це процес надання соціальним зв’язкам нормативного, стандартизованого, формального характеру; шляхи регуляції людської діяльності, забезпечення організованості, впорядкованості, нормативності життя суспільства і підвищення його ефективності [230, с. 124–125].

Реформування публічного управління – справа не тільки держави, воно потребує широкої участі громадян, зокрема для визначення цілей і завдань реформ, а також тісного партнерства між державними і недержавними секторами. [231, с. 5].

Становлення ефективної взаємодії між організаціями громадянського суспільства та державними інституціями наряду залежить від якісних змін моделі державного управління в Україні, серед яких децентралізація, послаблення неефективних адміністративно-командних і суто регулятивних методів тощо [232, с.7].

Дослідник Ю. Шайгородський зазначає, що громадянське суспільство в Україні, попри всі труднощі його становлення, розвивається й набуває нових якісних і змістовних ознак. Однак подальше формування громадянського суспільства, політичної культури громадян і нової ціннісної системи, вироблення смислів і мотивів практичної діяльності неможливе без участі держави [233, с. 365].

У публікацій вітчизняних науковців новітній розвиток громадських організацій в Україні розділяють на два етапи: *перший* (1991–2003 рр.) – процес становлення національного законодавства про громадські організації (ухвалення Закону України “Про об’єднання громадян” й інших нормативно-правових актів) та конституційне закріплення права створювати громадські організації (стаття 36 Конституції України); *другий* – з моменту набуття чинності Цивільного кодексу України (1 січня 2004 р.), який визначив громадські організації невідповідними товариствами та зумовив їх якісно новий розвиток, що триває донині й визначається реформуванням національного законодавства у сфері створення та діяльності громадських організацій адекватно до європейських стандартів [234, с. 206]. А на думку авторів видання «Законодавчий вимір реформи децентралізації. Короткий огляд законопроектів та основних нормативно-правових актів», цей процес включає 6 фаз [235, с. 5].

Проаналізувавши наукові публікації, законодавчі акти, офіційні документи (Додатки II, I, K) ми виокремили етапи формування співпраці між владою та громадянським суспільством в Україні (1991-2024):

Перший етап (1991-1996) – формування основ або етап становлення. Він характеризувався становленням інститутів громадянського суспільства та пошуком шляхів співпраці з владою, але відсутність чіткої правової бази та досвіду ускладнювали процес налагодження ефективної взаємодії. Були прийняті закони: в 1991р «Про об'єднання громадян», який визначав правовий статус громадських організацій, в 1992р. Конституція України, де в ст.38, 39, 40, 54 гарантують свободу об'єднань, право на мирні зібрання, доступ до інформації та участь у управлінні державними справами та 1996р. – «Про інформацію» [237], який гарантує право громадян на доступ до інформації.

Другий етап (1996-2004) – розширення та інституціоналізація. На цьому етапі з'являються перші спроби налагодити співпрацю влади та громадянського суспільства. В ньому використовують два ключові підходи: новаторський - Україна, спираючись на власний досвід, шукає унікальні шляхи співпраці з громадянським суспільством та системний - аналізується досвід інших країн, що вже мають досвід співпраці влади та громадян. В результаті цього відбулося прийняття перших законів, що регулювали співпрацю влади та громадянського суспільства, що призвело до зростання активності громадських організацій, які брали участь у процесах прийняття рішень та контролю за діяльністю влади.

Третій етап (2004-2014) - тестування та вдосконалення. Помаранчева революція 2004–2005 рр. була важливим етапом становлення громадянського суспільства в різних його виявах, у т. ч. формування соціального капіталу та горизонтальних неформальних мереж, практик солідарності та мобілізації [236]. Цей етап характеризувався диверсифікацією форм співпраці влади та громадянського суспільства. З'явилися нові механізми, такі як публічні консультації, експертні оцінки, громадський контроль та інші механізми співпраці, які тестуються на практиці. Виявляються недоліки та вирішуються шляхи їх усунення.

Четвертий етап (2014 - до тепер) – виклики та перспективи. Після Революції Гідності 2014 року, російської агресії проти України та підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони відбулося оновлення законодавства про співпрацю влади та громадянського суспільства. Ці зміни уніфікували та стандартизували принципи співпраці ГС та держави, зробили їх більш чіткими та зрозумілими для всіх учасників. Проте, війна з Росією ускладнюють процес реалізації принципів цієї співпраці.

Діяльність інституцій громадянського суспільства (далі – ІГС) регулюється великою кількістю нормативно-правових актів. Основоположними нормативними актами в яких гарантовано та закріплено право громадян на свободу об'єднання є Загальна декларація прав людини [238], Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [239], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [240], Конвенція Міжнародної організації праці «Про свободу асоціацій і захист права на організацію» [241], Конституція України [242] та законодавство України (*Додатки II, I, K*).

Впродовж 33 років, громадянське суспільство в Україні демонструє позитивну динаміку, зокрема у підвищенні впливу громадянського суспільства на внутрішню та міжнародну політику держави, з опорою на розгалужену законодавчу базу. Звернемо увагу на те, що правове поле України не дає чіткого визначення терміну організації громадянського суспільства (далі – ОГС), натомість оперує поняттям інституту громадянського суспільства (далі ІГС) [243]. Так, відповідно до роз'яснення Міністерства юстиції до інститутів громадянського суспільства відносить: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства [244].

В Україні сприяння розвитку громадянського суспільства та його інститутів визначено одним із пріоритетних напрямів державної політики. Це

знаходить своє відображення у низці нормативно-правових актів: акти загального управління регулюють управлінські відносини в усіх сферах життєдіяльності суспільства та держави. До них відносять акти Конституції України та рішення Конституційного суду, Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, в деяких випадках відповідних міністерств та місцевих державних адміністрацій.

Акти галузевого управління пов'язані з якоюсь однією сферою публічного управління адміністрування, до яких належать акти відповідних міністерств (наприклад, міністерства оборони) та інших центральних органів виконавчої і їх територіальних органів, а також керівників галузей і служб місцевих державних адміністрацій та поширюють свою дію на всі громадські об'єднання. Акти функціонального управління, що встановлюють правовий статус певних категорій осіб, які можуть бути залучені у громадянське суспільство, нормативні акти, якими регулюється діяльність окремих видів громадських об'єднань. Детальний аналіз законодавчих актів проаналізований в *Додатку II* «Нормативно-правові акти, що регулюють діяльність громадських об'єднань в Україні».

До підзаконних адміністративно-правових актів відносяться: Укази Президента України, які носять спонукальний характер для органів виконавчої влади і покликані заповнити прогалини вітчизняного законодавства в царині забезпечення конституційних прав громадян (Додаток I, «Список указів Президента України щодо громадських об'єднань (2002-2023pp)»), постанови Кабінету Міністрів України («Список Постанов Кабінету Міністрів України щодо громадських об'єднань (1993- 2023 pp.)» проаналізований в Додатку К) та інших центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну політику в Україні, місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування.

Діяльність ІГС в державі забезпечується в процесі діяльності усіх гілок влади, передбачених Конституцією України, – Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Президентом України, органами державної

виконавчої влади, місцевого самоврядування всіх рівнів, юридичними та фізичними особами.

Загалом науковці поділяють реформи на загальні та часткові.

1. Загальні реформи – це спеціально організовані, законодавчо врегульовані вищими органами влади та стосуються перетворень широкого спектра суспільного життя, які безпосередньо змінюють одночасно кілька його сфер та передбачають зміни у політиці (економічній, соціальній, освітній тощо).

2. Часткові реформи - проводяться на тих же засадах, але в межах якоїсь однієї сфери, що має лише опосередкований вплив на інші процеси [245].

Проведемо короткий аналіз реформ здійснених в українській системі розвитку ІГС протягом років незалежності.

На початку 90-х рр. минулого сторіччя, одразу після здобуття Україною незалежності, питання розвитку громадянського суспільства та співпраці з його інститутами не були пріоритетом для українського уряду. На тлі масштабних соціально-економічних трансформацій вони здавалися другорядними. Про це свідчить практична відсутність у першій половині 90-х років урядових рішень, що стосувалися цієї сфери. Одним із винятків став Закон України «Про інформацію» (від 02 жовтня 1992 року № 2657-XII), який гарантує право громадян на інформацію. Статтями 5 і 6 цього закону встановлюються основні принципи інформаційних відносин, гарантованість права на інформацію (відкритість, доступність інформації та свободу її обміну; повноту і точність інформації; законність одержання, використання, поширення та зберігання інформації) [237].

У той час, його ухвалення здавалося революцією у сфері прозорості державного управління, проте практика його застосування показала, що через суттєві недоліки та прогалини він не встановлював дієвого механізму реалізації права на інформованість. Він швидко вичерпав свій потенціал і вже не відповідав потребам суспільно-політичного та громадського життя. Закон мав суттєві розбіжності з міжнародними і, зокрема, європейськими стандартами

забезпечення доступу населення до урядової та іншої офіційної інформації, не містив у собі відповідних юридичних і організаційних гарантій такого доступу. Отже, Закон «Про інформацію» вже не сприяв, а навпаки – гальмував реалізацію права на інформацію [246, с. 59].

Через десять років, на початку 2011 р. , був ухвалений Верховною Радою України Закон «Про доступ до публічної інформації» [247] та нової редакції Закону України «Про інформацію». Це стало великою подією, адже незалежні дослідження останніх років доводили, що однією із причин гальмування розвитку громадянського суспільства є фактична відсутність права на доступ до інформації [248].

У кінці 1990-х років тема розвитку громадянського суспільства хоч і не знайшла значного відображення у рішеннях уряду України, але на законодавчому рівні було прийнято Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [249], який визначає, зокрема, окремі форми участі громадян у місцевому самоврядуванні та особливості їх застосування:

- місцеві референдуми (стаття 7);
- загальні збори громадян (стаття 8);
- місцеві ініціативи (стаття 9);
- громадські слухання (стаття 13);
- органи самоорганізації населення (стаття 14).

Частина 3 статті 52 цього Закону передбачає (до складу виконавчого комітету можуть входити й інші громадяни) додаткову обмежену можливість безпосередньої участі громадян у місцевому самоврядуванні через повноваження виконавчого комітету місцевої ради.

Законом України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» від 23 вересня 1997 року № 539/97-ВР [250] визначено порядок акредитації представників ЗМІ, передбачено, що органи державної влади та місцевого самоврядування зобов'язані внести у своїх бюджетах витрати на

висвітлення своєї діяльності засобами масової інформації, визначено завдання та порядок роботи інформаційних служб та ЗМІ цих органів.

У 1998 році уряд, виконуючи розпорядження Президента, Постановою КМУ від 30 жовтня № 1715 вирішив створити спеціалізовані підрозділи у структурі місцевих виконавчих органів влади [251]. Їхньою основною метою було здійснення співпраці не тільки з політичними партіями, але й з громадськими організаціями, сприяючи розвитку громадянського суспільства. Цей крок, хоча й був частиною передвиборчих стратегій, але він заклав основи створення інституційної основи урядової політики з питань сприяння розвитку громадянського суспільства. У 2013 році ця постанова втратила чинність проте створені за нею підрозділи у тому чи іншому вигляді після чисельних реорганізацій функціонують.

Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (від 15 вересня 1999 року № 1045- XIV) [252] в якому було закладено механізми участі громадян в управлінні публічними справами, що регулюють професійні сфери зайняття судів, організацій роботодавців, аудиторську, бухгалтерську та рекламну діяльність. Слід зазначити, що механізми громадської участі у цих сферах були недостатньо зрозумілі.

На початку 2000-х років зростала увага уряду України до розвитку громадянського суспільства, частково завдяки успішному досвіду співпраці з громадськими організаціями під час виборів та бажанню показати відкритість влади. Цей час також характеризувався зміцненням ролі експертно-аналітичних об'єднань, які прагнули які починають активно лобіювати зміни в законодавстві для отримання можливостей отримання можливостей впливу на державну політику.

Розвиток державної політики щодо розвитку громадянського суспільства знаходить чітке відображення в програмних документах урядів цього часу. Так, в урядовій програмі «Реформи заради добробуту» (2000), розвиток громадянського суспільства виступав як пріоритет, з акцентом на залученні громадської думки у прийнятті рішень [253].

Суттєвим кроком щодо підвищення відкритості центральних та місцевих органів виконавчої влади став Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості діяльності органів державної влади» від 01 серпня 2002 року № 683 [254], Законами України «Про органи самоорганізації населення» [255] та «Про всеукраїнський референдум» [256], описані окремі форми участі громадян. Законом України «Про звернення громадян» (від 02 жовтня 1996 року № 393/96-ВР) [257] закріплене конституційне право громадян на звернення, окреслено форми звернень та вимоги до них, а також процедури реагування на звернення органів державної влади та місцевого самоврядування. Програма уряду «Відкритість, дієвість, результативність» (2003 р.) визначила одним із пріоритетів забезпечення прозорості прийняття рішень, яка мала досягатися шляхом залучення інститутів громадянського суспільства до їх підготовки та аналізу виконання [258].

2004 рік можна вважати поворотним моментом у розвитку взаємодії між урядом та інститутами громадянського суспільства. У програмі діяльності уряду «Послідовність. Ефективність. Відповідальність» уперше окреслено конкретні завдання стосовно співпраці з інститутами громадянського суспільства. Серед них: створення організаційно-правових умов для участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики та удосконалення механізму консультацій з громадськістю [259]. Створена система цих підрозділів стала організаційною основою для початку реалізації перших нормативно-правових актів у сфері взаємодії з інститутами громадянського суспільства, насамперед, щодо залучення їх до формування та реалізації державної політики (механізми консультацій з громадськістю, громадських рад, громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади). У жовтні, цього ж року, був ухвалений Указ президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у [260], який встановлює практичні напрями діяльності для Кабінету Міністрів України, а також центральних та місцевих виконавчих органів влади. Ці напрями включали наступне: створення умов для активної участі громадян у державному управлінні, забезпечуючи їх

конституційне право; забезпечення прозорості діяльності виконавчих органів; врахування думки громадськості при підготовці та виконанні рішень; підтримку безперервного діалогу з усіма соціальними групами; створення умов для вільного та неупередженого висвітлення процесів у медіа; рекомендації органам місцевого самоврядування залучити громадян та їх асоціацій «вжити додаткових заходів для розширення участі громадян та їх об'єднань в обговоренні та вирішенні важливих питань місцевого значення» [260]

У цьому ж році, була прийнята постанова Кабінету Міністрів України (далі КМУ) від 15 жовтня 2004 р. N 1378, яка затвердила Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики та Типове положення про громадську раду при центральному, місцевому органах виконавчої влади [261]. У цьому документі зафіксували офіційне визначення громадської ради — як консультативно-дорадчого органу, який утворюється при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевій державній адміністрації з метою здійснення координації заходів, пов'язаних із забезпеченням проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики.

Новий імпульс роботи громадських рад та оптимізації способу їх утворення був наданий Постановою КМУ від 03.11.2010 року №996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», яка суттєво розширила права та можливості громадських рад та дала право громадським радам (далі - ГР) подавати пропозиції щодо підготовки проектів нормативно-правових актів, розгляд яких є обов'язковим, а також здійснювати контроль за діяльністю органу влади. Постановою визначено Порядок проведення консультацій з громадськістю, що передбачає проведення громадських консультацій у формі публічного обговорення (громадські слухання, форуми, круглі столи, конференції, збори, зустрічі з громадськістю). Цією ж Постановою затверджено спеціальне Типове положення про громадські ради, що утворюються при органах виконавчої влади. [262]. Важливим

акцентом в цій постанові є те, що, формувати громадської ради повинна сама громадськість. Проте, цей документ не встановлював чітких рекомендацій про кількісний склад ГР, тож траплялися випадки, коли вони налічували до 150 членів [263]. Звернемо увагу на те, що у створенні нових громадських рад активну участь взяли різноманітні ІГС: не лише громадські організації (зокрема, правозахисні, екологічні, молодіжні, з надання послуг, неурядові аналітичні центри), а й бізнесові асоціації, релігійні організації, профспілки та недержавні пенсійні фонди.

У травні 2019 року Уряд вніс зміни до Постанови № 996, оновивши спосіб і принцип їх формування. Завдяки цьому рішенням з'явилася можливість: обирати склад громадської ради шляхом онлайн-голосування, що сприяло прозорістю даного процесу та визначати конкретні вимоги до осіб, які можуть входити до складу громадських рад (встановлено вимоги до організацій, які делегують представника до громадської ради та встановлена норма до самих кандидатів про подання мотиваційних листів з описом бачення своєї діяльності).

Утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави та одна з важливих засад внутрішньої політики України знайшло своє закріплення в нормах Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» Цим Законом держава взяла на себе зобов'язання щодо реформування правового середовища для ефективного інституціонального розвитку громадянського суспільства відповідно до євростандартів та міжнародних договорів [264].

Удосконаленню правового забезпечення спрямованих на активізацію діяльності ІГС у період з 2004 до 2014 рр. сприяли Закони України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» [265], «Про волонтерську діяльність» [266], а також спрощення реєстрації, скасування територіальних статутів благодійних організацій, запровадження порядку проведення конкурсів державного фінансування громадських об'єднань. У 2007 р. уряд України спільно з ІГС уперше ухвалив документ про взаємодію, у якому чітко визначив

основні напрями забезпечення з боку держави інструментів впливу громадських організацій на реалізацію публічної політики та вдосконалення законодавства з питань їх діяльності [267]. У цей період урядовими нормативно-правовими актами запроваджено громадську експертизу діяльності органів виконавчої влади та деталізовано порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування й реалізації державної політики. Були прийняті Закон «Про доступ до публічної інформації», який мав забезпечити прозорість і відкритість органів державної влади й місцевого самоврядування щодо розпоряджання публічними ресурсами, створив механізми для реалізації права кожного на доступ до публічної інформації та Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р., який Верховна Рада України ухвалила після тривалого експертного опрацювання та широкого громадського обговорення. Розробники цього документа спиралися на основні європейські стандарти щодо законодавчого регулювання діяльності неурядових організацій та кращі європейські практики.

Бюрократизм у застосуванні багатьох законодавчих положень призвів до того, що громадськість не оцінила їх як істинне бажання державних органів влади співпрацювати з громадянським суспільством. Особливо це стало помітно під час подій Євромайдану в 2013–2014 роках, коли влада виявила відверте небажання до пошуку компромісу з громадянським суспільством, що проявилось, зокрема, у прийнятті відповідних законодавчих актів. Яскравим прикладом є закон, ухвалений Верховною Радою України 16 січня 2014 року «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян, який не тільки поглибив суспільно-політичну кризу, але й значно обмежив можливості громадян у реалізації їхніх конституційних прав та свобод, зокрема свободи слова, права на мирні зібрання та об'єднання, свободи пересування, а також підірвав принцип рівності громадян перед законом.

Майдан в Україні став унікальним суспільним явищем, яке характеризувалося високим рівнем самоорганізації та підняло на новий рівень

роль громадянського суспільства в політичних процесах країни. Однією з ключових особливостей Майдану було те, що він не був організований чи контрольований жодною політичною партією чи лідером. Він відображав самоорганізацію і ініціативу громадян студентів, журналістів, митців та представників креативного класу. Це свідчило про зростання свідомості та волі громадянського суспільства до впливу на політичні процеси в Україні.

Після завершення Революції Гідності пріоритетним у виконанні вимог її учасників стало підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі Угода) яку Європейський парламент синхронно з Верховною Радою України ратифікував 16 вересня 2014 р. Важливими напрямками реалізації завдань цієї Угоди та імплементації її положень стало безпосереднє співробітництво між ІГС України та ЄС, участь незалежних громадських експертів та їх об'єднань у діяльності двосторонніх органів, утворених для інституціонального забезпечення дієвості Угоди, подальше наближення вітчизняного законодавства до відповідних європейських стандартів. Низка положень даної Угоди передбачала залучення ОГС до конкретних напрямів секторального співробітництва [268].

Отже, всі перелічені президентські укази та урядові документи в Україні наголошують на важливості створення ефективної взаємодії між органами виконавчої влади та інституціями громадянського суспільства. До ключових принципів такої взаємодії ми можемо віднести: партнерство, взаємна зацікавленість у досягненні спільних цілей, демократизацію управління державними справами та суспільного життя, а також всебічне забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина.

Важливе місце у формуванні законодавчого поля діяльності громадських об'єднань відіграє Кабінет Міністрів України (далі – КМУ), який в межах наданих йому повноважень створює необхідні умови для функціонування ОГС та забезпечує фінансування їх видатків у межах, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік. До них ми можемо віднести: постанови КМУ «Про затвердження Порядку сприяння проведенню

громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики».

У 2012 р. на загальнонаціональному та місцевому рівнях були створені нові інструменти для сприяння співпраці з ОГС. Для координації дій виконавчих органів та ключових громадських експертів, КМУ створив Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства, що відповідає за імплементацію цієї ініціативи. Ініціатива включає чотири основні принципи відкритого уряду: прозорість, участь громадян, підзвітність і використання технологій та інновацій для забезпечення прозорості та підзвітності. Важливо, що під час проведення електронних консультацій з громадськістю орган виконавчої влади оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті та на урядовому веб-сайті «Громадянське суспільство і влада» повідомлення про проведення електронних консультацій, текст проекту акту, винесеного на обговорення. Дана зміна сприяє відкритістю і прозорістю діяльності органів влади і готовністю співпрацювати з ІГС, а громадянам дає можливість захищати свої права та свободи.

Зі вступом в дію з 01.01.2016 р. змін до Законів України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» та «Про громадські об'єднання» процедура реєстрації громадських об'єднань значно спростила та зменшились можливості адміністративного тиску на такі організації. Це підтверджується збільшенням кількості зареєстрованих громадських організацій (табл. 3.1). Тенденція, щодо збільшення кількості зареєстрованих громадських об'єднань у 2014 р. змінилася: формальна кількість ОГС скоротилася до рівня 2009 р., причинами цього стали: втрата контролю над територіями Криму й частиною сходу України, що унеможливило точний облік кількісних та якісних показників ОГС; зміна методики обрахунку кількості суб'єктів господарювання за різними організаційно-правовими формами, яка була запроваджена Держстатом у 2015р.

Таблиця 3.1.

Динаміка кількості об'єднань громадян в Україні (станом на 1 січня)

Різновид громадського об'єднання	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*	2017*	2018*	2019*	2020*	2021*	2022*	2023*
<i>Громадські організації та їх осередки</i>	67696	71767	74500	77286	64526	70321	75988	80461	84608	88882	92470	96 534	99556
<i>Профспілки та їх об'єднання</i>	26340	27834	28852	29274	25900	26321	27070	27601	28026	28486	28713	28792	28757
<i>Благодійні організації</i>	12860	13475	14055	14999	13800	15384	16837	17726	18433	19112	19812	20498	26846
<i>релігійні організації</i>				25475	24957	23261	24072	25233	26075	26437	26651	26 915	27091
<i>Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків</i>	11956	13872	15018	16213	15786	17109	26080	27999	29916	32700	35353		38606
<i>Органи самоорганізації населення</i>	1210	1306	1426	1503	1358	1415	1497	1552	1572	1614	1649		1762
<i>громадська спілка</i>				***	526	753	990	1254**	1455	1718	1875	2071	2212

*Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання; без урахування територій тимчасово

окупованих районів Донецької і Луганської областей, анексованої АР Крим та міста Севастополя

** У 2018 р. позицію «громадська спілка» в ЄДРПОУ було замінено на позицію «спілка об'єднань громадян»

*** Відсутня позиція

Джерело: дані ЄДРПОУ Державної служби статистики України [269]

Починаючи з 2014 року змінюються й напрями діяльності громадських організацій, серед нових зареєстрованих громадських організацій основна діяльність, яких: орієнтована на розв'язання проблем військовослужбовців – допомогу українським військовим та учасникам і ветеранам війни; займаються правами і потребами внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) та громадян, які постраждали від конфлікту та окупації; поширюються практики волонтерської діяльності, яка направлена на надання допомоги цивільному населенню (ВПО, громадянам України, які мешкають у прифронтовій зоні – на підконтрольній Україні території Луганської і Донецької областей). Ці зміни в напрямках діяльності ОГС позначилися й на загальній структурі, чисельності, формах і методах їхньої діяльності.

У цей час починають активно формуватися і ставати дедалі більш значущими громадські ініціативи та мобілізаційні стратегії у сфері національної безпеки, зумовлені цим і нові механізми взаємодії між державними органами та неурядовими структурами. Особливо помітними стали форми громадської самоорганізації, такі як добровольчі та волонтерські рухи, які мають велике значення в контексті національної безпеки. В усіх регіонах України відбулося масові записи до військових комісаріатів добровольців, які бажали захищати Батьківщину зі зброєю в руках. Масова мобілізація добровольців відбулася не лише до лав Збройних Сил України, а й до Національної гвардії України, підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення (створені на базі обласних органів внутрішніх справ) і батальйонів територіальної оборони.

Аналіз динаміки кількості ГО та БО (рис. 3.1) спирався на кількість чинних організацій, зареєструвалися і формально не припинили своєї діяльності. Зробити картину більш детальною та виразною допоможе аналіз динаміки реєстрації нових організацій. За такого підходу видно, що період 2014-2017 рр. насправді був роками, коли кількість нових ГО кожного року ставала більшою, і в 2017 році було зареєстровано більш ніж в 2 рази більше нових ГО, ніж в 2014 (4 827 проти 2 322).

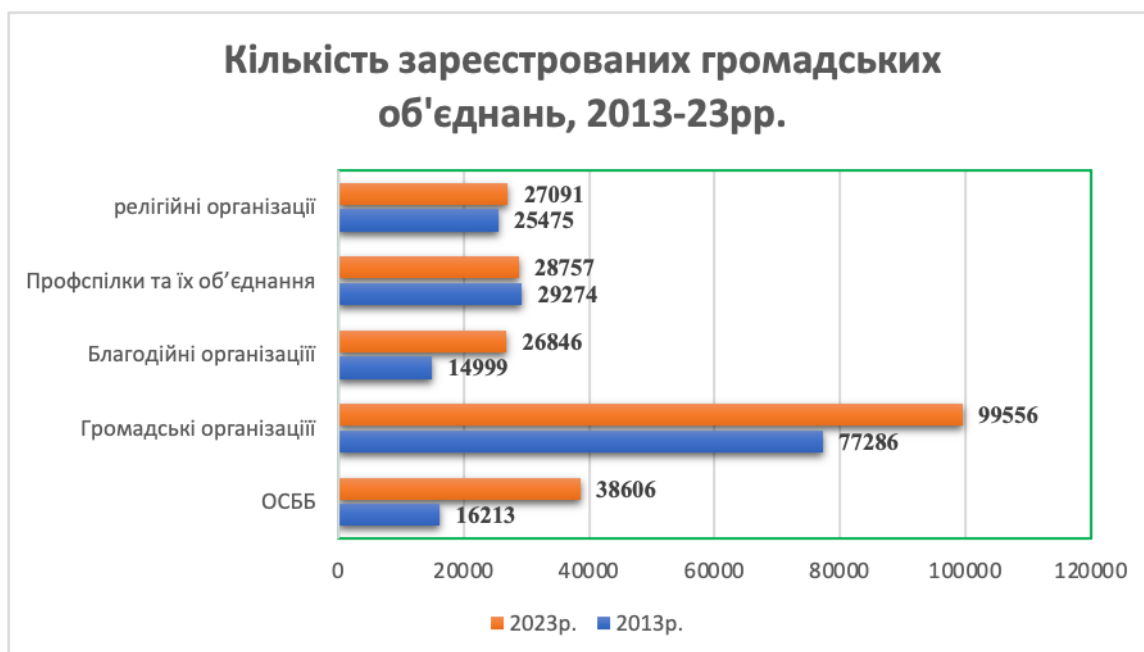

Рис.3.1. Динаміка кількості зареєстрованих громадських об'єднань

Проміжок 2018-2019 – це плато за кількістю реєстрації нових ГО. А в 2022 році було зареєстровано 2 760 ГО – менше було тільки в 2014 році. У той же час для благодійних організацій динаміка була іншою: з 2014 по 2019 роки кількість нових БО кожен рік ставала меншою, вона дещо зросла в 2020-21 рр, і в 2022 відбувся бум реєстрації нових БО – 6 367 нових організацій (830 нових БО було зареєстровано попереднього року, майже в 8 разів менше, хоча дані за 2022 рік, звісно, поки ще не повні). Тобто, повномасштабне вторгнення 2022 року зменшило кількість нових ГО, що з'являються в Україні, проте радикально збільшило число нових благодійних організацій.

Сприяння розвитку громадянського суспільства визначається однією з найважливіших умов становлення України як демократичної, правової і соціальної держави про що свідчить прийняття довгострокових концептуальних документів [270, 271]

Відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [271] до одних з першочергових реформ визначала розвиток ГС як один із пріоритетних напрямків державної політики, основною метою якої — створення сприятливих умов для самореалізації та самоорганізації громадян, підвищення рівня участі громадян у прийнятті рішень, зміцнення демократії та правової держави.

У контексті продовження розвитку України як демократичної, соціальної та правової держави, надзвичайно важливим постає питання удосконалення існуючих механізмів та створення нових інституційних підходів до участі громадян в розробці публічної політики та у прийнятті управлінських рішень. Ефективна взаємодія між громадськістю та органами державної влади та місцевого самоврядування в формуванні та реалізації публічної політики є ключовим завданням Національної стратегії розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки. Основною метою ухвалення Стратегії було створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади, органами місцевого самоврядування на засадах партнерства, забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації» [272].

У контексті глобальних тенденцій зміцнення громадянського суспільства ключову роль відіграє інституціоналізація механізмів сприяння його розвитку. Одним із важливих аспектів є формування консультативно-дорадчих органів, що слугують ефективним інструментом для забезпечення безпосередньої участі громадянства у процесах формування та імплементації державної політики, відповідальних за координацію роботи органів публічної влади з питань взаємодії зі структурами громадянського суспільства.

Разом із тим цілком зрозумілим є те, що Стратегію завдання можуть бути виконані лише за умови рівноправної та ефективної взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування та організаціями громадянського суспільства. Саме для цього згаданим Указом утворено Координаційну раду сприяння розвитку громадянського суспільства як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, в якому передбачено, що вона має складатися не менше як на 50 % відсотків з числа представників організацій громадянського суспільства. Крім того, до складу координаційної ради входять представники Адміністрації Президента, Кабінету Міністрів України та

окремих міністерств. Тобто, за допомогою Координаційної ради є можливість донести інформацію про проблеми громадянського суспільства безпосередньо до тих людей, які мають їх вирішувати. В Указі передбачається, створення Національного фонду сприяння розвитку громадянського суспільства як механізм цільової підтримки фінансування інституційного та організаційного розвитку ІГС та інфраструктурних проектів на конкурсних засадах, який буде інструментом для виконання зобов'язань держави щодо створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства в Україні [272, с. 5]. У Стратегії звернено увагу на те, що саме Революція Гідності відкрила новий етап в історії розвитку громадянського суспільства, продемонструвала вплив громадськості на суспільно-політичні перетворення, стала поштовхом для оновлення та переформатування влади.

Водночас протягом періоду реалізації Національної стратегії розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 не вирішено такі проблеми:

- 1) обтяжлива процедура ліквідації громадських об'єднань зі статусом юридичної особи;
- 2) відсутність можливості здійснювати діяльність на підставі модельного статуту;
- 3) недостатня регламентація захисту найменування та символіки громадських об'єднань і міжнародних організацій;
- 4) недосконалість законодавства щодо правового статусу, порядку створення, організації діяльності й припинення органів самоорганізації населення (ОСН), а також їхньої участі у вирішенні питань місцевого значення [273, с.45].
- 5) недосконалу систему моніторингу реалізації документу державної політики. Серед основних вад експерти вважають: недостатню врегульованість процедури моніторингу та координації органів виконавчої влади у процесі збору необхідних даних, подання пропозицій до планів заходів; відсутність індикаторів виконання Національної стратегії [274].

Новим поворотним моментом в розвитку громадянського суспільства можна вважати Указ Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки» [275]. Дана Стратегія скерована на встановлення обов'язку місцевих рад ухвалювати статuti, правову регламентацію мирних зібрань та загальних зборів. У ній детально прописані основні завдання та напрями державної політики, щодо сприяння розвитку соціального підприємництва, стимулювання волонтерської діяльності, диверсифікації джерел фінансової підтримки організацій громадянського суспільства; спрощення процедур реєстрації інститутів громадянського суспільства; посилення інституційної та ресурсної спроможності інститутів громадянського суспільства; розширення механізмів фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства, можливостей їх участі у соціально-економічному житті, зокрема через поширення практик міжсекторальної співпраці; провадження інститутами громадянського суспільства благодійної та волонтерської діяльності тощо [275].

В обох Указах Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 року» та «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки», серед основних напрямів роботи прослідковується важливість налагодження комунікації з ІГС та інформаційного забезпечення, зокрема отримання зворотного зв'язку.

Також у 2021р. Кабінет Міністрів України схвалив Національну стратегію із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року [276]. Однією із основних ліній, визначених у даній стратегії, є забезпечення рівних можливостей участі всіх людей, їх об'єднань та окремих суспільних груп у житті громад і держави, рівний доступ до суспільно-політичного та культурного життя, інклюзивного середовища як передумови для участі у всіх формах суспільного життя та громадської активності.

До основних завдань для запровадження принципу інклюзивності віднесено: інституційну підтримку молодіжних громадських об'єднань та

громадських об'єднань осіб з інвалідністю на державному та місцевому рівнях; формування публічної політики в різних сферах, стратегій розвитку на місцевому та національному рівнях на засадах інклюзивності та згуртованості, норм законодавства щодо забезпечення безбар'єрності; упровадження найкращих практик залучення осіб з маломобільних груп, людей з інвалідністю, молоді, осіб літнього віку до суспільно-політичного, культурного та громадського життя. У цей час поглиблюється співпраця з молодіжним сектором Ради Європи. Міністерство молоді та спорту у партнерстві з ЮНІСЕФ розробив проект Стратегії розвитку молодіжної політики до 2030 року [277].

Наприкінці 2019 — на початку 2020 року Кабмін запускає процес створення Державного агентства розвитку молоді та громадянського суспільства (ДАМС), яке мало б підпорядковуватися Міністерству культури, молоді та спорту (МКМС). Метою якого було створення єдиного органу для координації та підтримки молоді та громадянського суспільства до завдань якого належали: реалізація державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства; внесення на розгляд міністра культури, молоді та спорту пропозицій щодо формування державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства; співпраця з інститутами громадянського суспільства, стимулювання розвитку та ефективної взаємодії інститутів громадянського суспільства, сприяння їх участі у формуванні та реалізації державної політики на всіх рівнях. Урядом було запропоновано новий підхід до розвитку молодіжної політики, який враховував досвід деяких країн ЄС, де питаннями громадянського суспільства опікується відомство, відповідальне за молодіжну політику.

Так, наприклад, Естонська Республіка, як повноправний член Європейського союзу, ще на початку сторіччя зробила вагомі кроки в напрямі розвитку власного громадянського суспільства. Основними напрямками роботи держави в цьому напрямі є вироблення паритетної участі громадян в розбудові країни та реалізації інституційних реформ шляхом забезпечення прозорості політики вироблення, державних рішень, залучення неурядових організацій до

процесу їх розробки, співпраці з громадянським суспільством в процесі реалізації. Державною канцелярією Естонії для встановлення соціального діалогу, а також з метою залучення громадськості до реалізації державної політики та втілення у життя різноманітних реформ, були розроблені рекомендації із «належного залучення», якими мають керуватися усі державні органи та установи при здійсненні владних повноважень. Міністерство внутрішніх справ аналізує, планує та координує політику з питань громадянського суспільства (зокрема, в контексті виконання Концепції розвитку громадянського суспільства), а також підтримує розвиток його інститутів через спеціальний національний фонд. [278].

В Казахстані створений інститут уповноважених осіб по взаємодії з неурядовими організаціями, а також Національної ради громадської довіри. Функціонує республіканська державна установа Комітет у справах громадянського суспільства Міністерства інформації і суспільного розвитку Республіки Казахстан. Цей Комітет складається з: управління міжвідомчої координації, управління по взаємодії з інститутами громадянського суспільства, управління підтримки громадських ініціатив, управління аналізу і планування, управління суспільно-політичної роботи, управління з питань благодійності та волонтерства [279].

Зазначимо, що необхідною умовою реалізації державної політики, що до ІГС в країнах ЕС є моніторинг та оцінювання документів державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства, в якому обов'язково визначається орган, відповідальний за організацію процесу моніторингу, збору даних та комунікацію. Ці функції покладаються на спільні комітети або ради, до складу яких входять представники уряду та громадянського суспільства (Хорватія), або представники парламенту та громадянського суспільства (Естонії та Молдові). В деяких випадках ці завдання виконують окремі міністерства (наприклад, у Великобританії), або структурні підрозділи міністерств (як у Данії, Угорщині, Польщі). Хорватія слугує прикладом широкої міжсекторної взаємодії, де було створено спеціальний комітет для

координації моніторингу та оцінки виконання Національної стратегії створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства. До складу цього комітету входять представники Урядового Офісу співпраці з НУО, Національного Фонду розвитку громадянського суспільства, Ради з питань розвитку громадянського суспільства та інших дорадчих органів уряду. Також комітет визначає моделі співпраці з органами місцевого та регіонального самоврядування для реалізації заходів, відповідальність за виконання яких покладено на них [280].

У таблиці 3.2 представлено інституціональні механізми забезпечення розвитку громадянського суспільства (на прикладі країн Європи).

Таблиця 3.2

Досвід інституційного забезпечення розвитку ГС в країнах Європи

Країна	Інституційне забезпечення	Інструменти взаємодії
Естонія	Канцелярія Президента з питань громадянського суспільства	Координація з міністерствами, щодо співпраці з інститутами громадянського суспільства (ІГС)
Латвія	Національна рада з питань розвитку ІГС	Координація співпраці з ІГС
Нідерланди	Громадянські форуми	Незалежна платформа участі у прийнятті рішень державного рівня
Німеччина	Громадські журі	Громадська участь у прийнятті рішень на рівні федеральних земель і місцевих громад
Хорватія	Урядове бюро з питань моніторингу виконання програм сприяння розвитку громадянського суспільства	Проведення консультацій із зацікавленою громадськістю; прийняття рішення про внесення змін до Рішення про створення Ради з питань розвитку ГС; призначення нової Ради з питань розвитку ГС, створення робочих органів та інших структур для роботи Ради відповідно до нового рішення.
Чехія	Урядова рада в справах неурядових неприбуткових організацій (постійно діючий консультативний, ініціативний та координаційний орган)	Створення сприятливих умов для існування та діяльності неурядових організацій, підготовка рекомендацій для уряду, щодо субсидювання недержавного сектору
Франція	Економічна та соціальна рада	Консультативний орган, що складається з представників профспілок, організацій роботодавців та інших груп громадянського суспільства
Іспанія	Рада з питань співпраці з НДО	Координація співпраці між урядом та ІГС
Італія	Національна платформа для НДО	Форум для обміну інформацією та співпраці між ІГС
Фінляндія	Центр розвитку громадянського суспільства	Підтримка розвитку та збільшення потенціалу ІГС
Швеція	Шведська агенція з питань співпраці з міжнародними органами розвитку (Sida)	Фінансування та підтримка проектів з розвитку громадянського суспільства
Польща	Центр розвитку громадянського суспільства.	Підтримка розвитку громадянського суспільства шляхом зміцнення добровільної активності громадян в різних соціально значущих сферах.
Велика	Окреме міністерство з питань	Координація роботи міністерств щодо співпраці з

Виртанія	реалізації та моніторингу державних програмних документів щодо сприяння недержавному сектору	ІГС
Данія, Угорщина	Міністерські бюро з реалізації та моніторингу державних програмних документів щодо сприяння недержавному сектору	Координація роботи міністерств щодо співпраці з ІГС
Польща	Центр розвитку громадянського суспільства при канцелярії прем'єр міністра Національного інституту свободи	Управління програмами, що підтримують розвиток ІГС, а також збір та аналіз даних з усіх сфер співпраці між державною адміністрацією та ГС

Джерело: складено автором на підставі [282 – 284]

У країнах Європи структури громадянського суспільства вбудовані в систему наявних соціальних інститутів. Така спроба була і в нашій державі. Наприкінці 2019 – на початку 2020 року Кабмін запускає процес створення Державного агентства розвитку молоді та громадянського суспільства (ДАМС), яке мало б підпорядковуватися Міністерству культури, молоді та спорту (МКМС). Метою якого було створення єдиного органу для координації та підтримки молоді та громадянського суспільства до завдань якого належали: реалізація державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства; внесення на розгляд міністра культури, молоді та спорту пропозицій щодо формування державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства; співпраця з інститутами громадянського суспільства, стимулювання розвитку та ефективної взаємодії інститутів громадянського суспільства, сприяння їх участі у формуванні та реалізації державної політики на всіх рівнях. Але Постановою КМУ від 25 березня 2020 р. його було ліквідовано [285]. в результаті цього, значна частина міністерств, які входять до складу уряду України, почала брати на себе обов'язки, пов'язані з питаннями розвитку громадянського суспільства, так Міністерство юстиції забезпечує правову основу для діяльності громадських організацій, стежить за дотриманням ними законодавства; Міністерство соціальної політики - співпрацює з громадськими організаціями, які захищають права та інтереси соціально незахищених груп населення, займається питанням волонтерської діяльності, залучає інститути громадянського суспільства до надання

соціальних послуг внутрішньо переміщеними особами, забезпеченням прав дітей, гендерною рівністю, підтримує діяльність громадських організацій осіб з інвалідністю; Міністерство молоді та спорту підтримує молодіжні та спортивні організації, сприяє діяльності молодіжних громадських організацій та займається фінансовою підтримкою їхніх проєктів; Міністерство у справах ветеранів сприяє діяльності об'єднань ветеранів, займається фінансовою підтримкою їх проєктів та ін.; Міністерство економіки проводить загальні засади фінансової підтримки проєктів інститутів громадянського суспільства; Міністерство фінансів відповідає за діяльність неприбуткових організацій; Міністерство освіти і науки займається розвитком громадянської освіти; роль Міністерства розвитку громад та територій сприяє участі громадськості на місцевому рівні, співпрацює з органами самоорганізації населення та ін.; Міністерство культури та інформаційної політики підтримує культурні товариства та творчі спілки, релігійні організації тощо. Таке різноманіття підходів спричинило певну непогодженість і хаотичність у політиці розвитку громадянського суспільства.

Інституційний розвиток громадських організацій, розроблення стратегічних планів, вдосконалення правил та процедур роботи, впровадження демократичного урядування та підготовку щорічних звітів є пріоритетом для більшості міжнародних програм технічної допомоги та грантів, які фінансуються за рахунок інших країн та працюють в Україні.

Так, ЄС фінансує Проекти «Підтримка Української регіональної платформи громадських ініціатив», «Європейський інструмент з демократії та прав людини», «Інструмент стабільності», «Український фонд швидкого реагування» у відповідь на вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року, Еразмус+, яка надає можливості для обмінів на навчання та практики, стажування та викладання, у сферах освіти, професійного розвитку, молоді та спорту, USAID АГРО – надасть до 270 млн грн співфінансування на розвиток потужностей з доробки, сушіння та зберігання зерна.

США фінансує Проекти: «Зміцнення потенціалу громадянського суспільства України», де залучаються неурядові організації до надання соціальних послуг у регіонах; «Громадяни в дії», в якому передбачено створення сприятливого середовища для діяльності громадянського суспільства в Україні»; «Зміцнення потенціалу громадянського суспільства України» («Проект розвитку спроможності громадянського суспільства в Україні»); та Проект «RADA: підзвітність, відповідальність, демократичність». Проаналізувавши програми технічної допомоги, вивчивши структуру грандів, ми можемо звертаємо увагу на те, що практично всі кошти були призначені для підтримки конкретних видів діяльності та проектів, що іноді призводило до появи «проектно-залежного» підходу, а тому ІГС більше дотримуються пріоритетів і вимог донорів, аніж потреб і запитів своїх цільових груп.

Провівши аналіз інституційного забезпечення взаємодії громадянського суспільства і держави в сучасній Україні ми можемо стверджувати про наявність широкої бази нормативних документів, що сприяють ефективному втіленню концепції розвитку громадянського сектору та продовжується процес напрацювання інструментів та практик взаємодії в цій сфері, адаптації законодавства до європейських стандартів. Але, слід зазначити, що багато з запланованих заходів носили декларативний характер, не маючи матеріального підтвердження та необхідного кадрового забезпечення. Як зазначав свого часу С. Кириченко [286] і це актуально й сьогодні, низка конкретних заходів була здійснена без належного теоретичного підґрунтя та не підтверджена експериментальною перевіркою їх доцільності. Це підтверджується і результатами дослідження «Аналіз державних стратегічних документів щодо врахування адаптованих для України Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) до 2030 року» [287], де зазначається, що «...через недостатній розвиток інститутів, які могли б забезпечувати реалізацію ЦСР на основі активності мереж громадянського суспільства і бізнесу, основну роль у цій сфері в Україні відіграє уряд». Цей факт красномовно свідчить про рівень розвитку ІГС в Україні.

Також необхідно звернути увагу і на дослідження українських вчених, які у своїх роботах стверджують, що:

- інституції громадянського суспільства в Україні знаходяться в процесі активного розвитку, але ще не досягли необхідного рівня для ефективного впливу на суспільне життя. З одного боку, є незалежні неурядові організації, активні громадські діячі, а також сприятливі умови для розвитку громадянського суспільства. З іншого боку – значна частина населення є неактивною і влада не в змозі зрозуміти роль громадянського суспільства і вони не намагаються «уважно слухати» ОГС [288, с. 9];

- нестійкість організаційно-функціонального забезпечення не дозволяє системно впроваджувати орієнтовану на демократичні стандарти модель взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства. Образно кажучи, ситуація видається такою, що з точки зору декларацій і нормативно-правового забезпечення державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні робить значні кроки вперед, але слабкими інституційними «ногами» і на хиткому ціннісному ґрунті [289].

Відсутні чітка ієрархія і порядок ухвалення рішень, чіткі процедури ініціювання, розробки, ухвалення нормативно-правових актів і на рівні Кабінету Міністрів України, і на рівні міністерств: суб'єкти, підстави, порядок. Як результат, рішення в багатьох випадках не узгоджені між собою, не забезпечені фінансуванням, їх дуже довго ухвалюють, порушуючи вимоги до подання й оформлення. Із великої кількості зареєстрованих законопроектів затверджується лише 10–12%, а в середньому понад 70% законопроектів відхиляється [287].

На нашу думку, для активізації розвитку пріоритетних напрямів удосконалення взаємодії органів публічної влади і громадського суспільства у виробленні й реалізації публічної політики в Україні доцільно було б доопрацювати і прийняти як закони України або ж раніше зареєстровані законопроекти «Про громадські слухання» та «Про громадський контроль», що

за висновками експертних комісій були відхилені, або ж розробити принципово інші законопроекти з питань громадських слухань та громадського контролю.

На початок 2022 року на розгляді Верховної Ради України перебуває більше 10 законопроектів, що є загрозливими для громадянського суспільства, порушують Конституцію й міжнародні зобов'язання України у сфері прав людини, у змісті цих документів є положення, котрі спрямовані на непропорційне обмеження свободи асоціацій і мирних зібрань, можуть бути використані для дискримінації окремих категорій активістів, підтримки гомофобних ідей тощо. У моніторингу експерти вказують чотири законопроекти (№№ 5496, 6325, 6326, 6327), внесені на розгляд в 2021 р., та 9 законопроектів (№№ 3059, 3193-1, 3291, 3326, 3564, 3572, 3916, 3936, 4521), що були зареєстровані в 2020 р. [290].

Реалізація державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства передбачає, в першу чергу, реформування самої системи, що наразі знаходиться в активній фазі. Проте варто зазначити, що починаючи процес реформування політики та функціонери від держави, на жаль, не враховують досвід вже проведених попередніх реформ, їх результати та недоліки, що призводить до постійної модернізації певних державно-управлінських аспектів, які негативно впливають як на якість реформ, так і на якість життя суспільства взагалі.

Сучасна система ІГС сьогодні перебуває в постійному процесі реформування, інноваційних трансформацій, європеїзації та впровадження нових стандартів, що породжує низку різноманітних проблем: відсутність спільного та скоординованого планування пріоритетів по розподілу державних коштів на проекти та програми ОГС обмежений доступ більшості організацій громадянського суспільства до державної фінансової підтримки через, незастосування прозорих конкурсних процедур та надання необґрунтованих переваг окремим видам організацій громадянського суспільства; низька активність неурядових організацій і неспроможність реально впливати на ситуацію в країні; відсутність ефективного механізму громадянського

контролю за владними структурами; недостатня залученість громадськості в процеси розробки та впровадження державної політики; використання інститутів громадянського суспільства в інтересах певних політичних сил або для реалізації вузькоспрямованих цілей у політичному процесі; слабкість організаційного управління; невідповідний фаховий рівень членів організації, недоліки кадрових, організаційних можливостей громадських організацій; фінансові зловживання керівного складу цих об'єднань, їх залежність від одного джерела надходжень (держави, підприємства, спонсора, міжнародної донорської агенції); фіктивність деякої кількості організацій; нівелювання пропозицій організацій органами місцевого самоврядування під час прийняття рішень; відсутня єдина державна інформаційно-просвітницька політика у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства; органи влади не розуміють ролі і користі громадянського суспільства в державотворенні.

Для поліпшення державних стратегій у сфері розвитку громадянського суспільства, необхідно звернути увагу на те, що процес інституціоналізації взаємовідносин між державою та інституціями громадянського суспільства у рамках державного управління повинен базуватися на ефективному застосуванні таких ключових системних принципів: досягнення узгодження інтересів між державою та ІГС в процесі громадських обговорень для визначення основних напрямів державної економічної та соціальної стратегії; посилення впливу інститутів громадських рад для реалізації соціальних та благодійних програм; забезпечення прозорості відносин між державою та громадянським суспільством; демократизація процедур прийняття стратегічних рішень.

Взаємодія громадянського суспільства і держави є ключовим фактором успішного розвитку будь-якої країни. Для того, щоб ця взаємодія була ефективною, необхідне постійне удосконалення відповідних інституцій. Нижче викладено запропоновані нами напрями, важелі та інструменти удосконалення взаємодії громадянського суспільства та державних інституцій (табл. 3.3.).

Таблиця 3.3.

**Напрями удосконалення важелів та інструментів взаємодії
громадянського суспільства та державних інституцій**

Напрями	Важелі	Інструменти
Розширення простору для участі громадян	Спрощення процедур участі	Зменшення бюрократичних бар'єрів для ГО, спрощення процедур реєстрації та отримання дозволів на проведення заходів
	Гарантування доступу до інформації	Забезпечення прозорості діяльності органів державної влади, надання громадськості доступу до інформації про прийняття рішень
	Створення консультативних органів	Залучення представників ГО до розробки та обговорення державних політик
Підвищення рівня довіри між громадянським суспільством і державою	Посилення відповідальності державних органів	Впровадження механізмів громадського контролю за діяльністю державних органів, підвищення їхньої підзвітності
	Просування культури діалогу в межах морально-етичних та професійних норм	Створення платформ для діалогу між представниками влади та громадськими активістами, сприяння розвитку культури толерантності та взаєморозуміння
	Підтримка розвитку ГС	Надання фінансової та методичної допомоги ГО, сприяння їхньому розвитку.
Удосконалення законодавчої бази та організаційної структури	Оновлення законодавства	Перегляд та оновлення законодавства, що регулює відносини між державою і ГС, для забезпечення його відповідності сучасним вимогам
	Захист прав громадянських активістів	Забезпечення правового захисту громадянських активістів від переслідувань і дискримінації.
	Децентралізація влади	Передача частини повноважень від центральних органів влади до місцевих громад, для більшої залученості громадян до прийняття рішень
Розвиток інститутів громадянського суспільства	Підтримка мережування ГО	Сприяння об'єднанню зусиль громадських організацій для вирішення спільних проблем.
	Розвиток лідерства	Підготовка кваліфікованих лідерів ГО
	Створення інфраструктури для розвитку ГС	Створення центрів громадських ініціатив, надання офісних приміщень та іншої інфраструктури.
Розвиток народної дипломатії	Обмін досвідом	Вивчення досвіду інших країн у розвитку інституцій ГС
	Організація просвітницької діяльності	Навчання та перенавчання представницьких груп від громад у країнах, що мають ефективну взаємодію ГС та державних інституцій
	Залучення міжнародної технічної допомоги	Залучення міжнародних експертів, фінансових і матеріально-технічних ресурсів для розробки й реалізації ефективних реформ

Джерело; складено автором

На шляху з реалізації даних пропозицій не виключено зіткнутися з низкою різноманітних викликів та перепон, зокрема це: застосування маніпуляцій громадською думкою, адже на сьогодні існує реальний ризик використання психологічних, біопсихологічних та психотехнологічних

інструментів активізації громадянського суспільства для маніпуляції громадською думкою; конфлікт інтересів між державою і громадянським суспільством, який полягає у невизначеності єдиної мети – національної ідеї, що була б об'єднуючим чинником; недостатнє фінансування, адже відсутність достатніх фінансових ресурсів для розвитку громадянського суспільства часто виступає як деструктивний чинник його прогресивного розвитку.

Загалом впровадження визначених в таблиці 3.3. заходів вимагає комплексного підходу та тривалої роботи, у тому числі з нівелювання тих викликів та загроз, що означені вище. Однак, результатом стане більш відкрите, прозоре і демократичне суспільство, де громадяни активно беруть участь у прийнятті рішень, що їх стосуються.

У період військового часу особливо важливою стає роль громадянського суспільства, яке може мобілізувати ресурси, надавати гуманітарну допомогу, захищати права людини та сприяти відбудові країни. Однак, для ефективної роботи в умовах війни інститути громадянського суспільства потребують чіткого визначення своїх пріоритетів та напрямів координації зусиль. Саме тому в таблиці 3.4. виокремлено пріоритетні напрями діяльності інститутів громадянського суспільства та розкрито зміст такої діяльності у відповідь на виклики військового часу.

Взаємодія ІГС та держави за означеними напрямами дозволить громадським організаціям зосередити свої зусилля на найбільш нагальних проблемах, уникнути дублювання зусиль та максимально ефективно використовувати наявні ресурси. Крім того, чітко визначені напрями діяльності допоможуть інститутам громадянського суспільства більш ефективно взаємодіяти з державними органами, міжнародними організаціями та іншими стейкхолдерами. Нарешті, визначення пріоритетів дозволить мобілізувати додаткові ресурси та залучити нових партнерів для реалізації спільних проєктів. Таким чином, визначення напрямів діяльності інститутів громадянського суспільства у відповідь на виклики військового часу є необхідною умовою для їх ефективної роботи та сприяння подоланню наслідків війни.

**Основні напрями взаємодії інститутів громадянського суспільства
та держави у відповідь на виклики військового часу**

Напрями взаємодії	Зміст (завдання) діяльності
Інформаційна та правозахисна діяльність.	ІГС сприяють рівню обізнаність населення про наслідки війни та виступати за соціальні, економічні та політичні реформи; проводити дослідження, організовувати кампанії та брати участь у роботі з громадськістю, щоб привернути увагу до проблем, з якими стикаються соціально незахищені верстви населення та громади.; просувати політику, спрямовану сприяння соціальній справедливості
Надання базових послуг.	ІГС пропонують базові послуги тим, хто постраждав від війни, доповнюючи зусилля уряду і приватного сектору: створення притулків, громадських центрів та мереж підтримки, забезпечивши безкоштовний доступ до охорони здоров'я, освіти, правової допомоги та інших життєво важливих послуг, особливо для маргіналізованих груп населення.
Зміцнення демократичних процесів та врядування.	ІГС виступають за належне врядування, прозорість, підзвітність в процесах прийняття рішень, через створення інституційного середовища, яке здатне реагувати на виклики воєнного часу, на підтримку відбудови України через забезпечення справедливого розподілу ресурсів для їх подолання.
Забезпечення прозорості та ефективної системи розподілу державних коштів серед суспільно значущих проектів та програм, які реалізують ОГС	Регулювання принципів та процедур розподілу грантів з державних джерел на проекти та програми суспільного блага, що реалізуються ОГС, через заснування та використання спільної інформаційної системи та моніторинг реалізації проектів та програм ОГС. Підготувати та презентувати щорічні плани та розклад проведення тендерів на розподіл грантів на проекти, програми та інституційну діяльність організацій громадянського суспільства. Створити Міжвідомчу комісію з координації політики фінансування проектів та програм ОГС із державного бюджету
Встановити прозору процедуру розподілу приміщень, які знаходяться в комунальній власності ОМС серед ОГС для реалізації проектів і програм суспільного значення	Переглянути використання приміщень ОГС, які належать Україні, партійним осередкам та публічно оголосити список організацій громадянського суспільства, що отримали виділені приміщення. Запровадження критеріїв виділення приміщень, що належать державній власності, організаціям громадянського суспільства для реалізації програм та проектів в інтересах суспільного блага.
Законодавчо розмежувати громадські об'єднання, окремо виділивши ті, що у своїй діяльності орієнтуються на захист суспільних інтересів (аналог public-interest groups, що діють у США	Розвиток системи організацій, які представляють інтереси бізнесу як специфічної групи інтересів у трикутнику «влада – бізнес – громадянське суспільство»;
розробити якісні волонтерські програми в організаціях/інституціях, що надають соціальні послуги	Затвердити існування волонтерських центрів, як організацій, що можуть надавати підтримку закладам, через благодійну допомогу, соціальні проекти розвитку громадської активності молоді, волонтерського руху, національно-патріотичного виховання, підтримку молодіжного руху, освітніх заходів (тренінги, семінари, навчання)

Джерело: Складено автором

Узагальнюючи вище викладене зазначимо, що у післявоєнний період в Україні подальший ефективний розвиток процесу взаємодії громадянського суспільства та держави перспективними є такі напрями та механізми (табл. 3.5).

Таблиця 3.5.

Перспективні напрями та механізми взаємодії громадянського суспільства та держави у післявоєнний період

Напрями	Завдання	Механізми
Спільне визначення пріоритетів в відбудові	<i>Створення спільних платформ через організацію круглих столів, форумів, громадських слухань для обговорення пріоритетів відновлення країни.</i>	Партнерські програми: спільні проекти, що реалізуються державними органами та громадськими організаціями. Громадські слухання: платформи для обговорення актуальних питань та формування спільних рішень. Громадські ради: консультативні органи при органах державної влади, до складу яких входять представники громадських організацій. Електронні платформи: онлайн-платформи для взаємодії громадян і держави Публічна дипломатія: розробка та реалізація зовнішньої політики, підтримка міжнародних обмінів, програм, молодіжних проєктів тощо
	<i>Розробка спільних стратегій – створення спільних дорожніх карт для відбудови, з урахуванням думки експертів, громадських активістів та представників влади.</i>	
	<i>Моніторинг і контроль виконання рішень – спільний контроль за виконанням ухвалених рішень та проєктів.</i>	
Реалізація спільних проєктів	<i>Гуманітарна допомога - об'єднання зусиль для надання допомоги постраждалим від війни.</i>	
	<i>Відновлення інфраструктури – спільна участь у проєктах з відновлення житла, доріг, мостів та інших об'єктів інфраструктури.</i>	
	<i>Підтримка малого та середнього бізнесу – сприяння розвитку підприємництва та створенню нових робочих місць.</i>	
	<i>Впровадження соціальних проєктів – реалізація проєктів, спрямованих на соціальну адаптацію ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих груп населення.</i>	
Розширення участі громадян у прийнятті рішень	<i>Розвиток прямої демократії – залучення громадян до процесу прийняття рішень через електронні петиції, громадські обговорення, референдуми.</i>	
	<i>Бюджетування участі – залучення громадськості до розподілу бюджетних коштів.</i>	
	<i>Активізація діяльності громадських рад – посилення впливу консультативних органів при органах державної влади для обговорення актуальних питань на прийняття управлінських рішень.</i>	
Прозорість і підзвітність влади	<i>Відкритість даних – надання громадськості доступу до інформації про діяльність державних органів.</i>	
	<i>Розвиток е-урядування – розширення переліку е- послуг, що спрощують взаємодію громадян з державою.</i>	
	<i>Посилення громадського контролю – створення ефективних механізмів ГК за діяльністю ОВД</i>	
Розвиток ГС	<i>Підтримка громадських організацій: надання фінансової та методичної допомоги ГО.</i>	
	<i>Створення сприятливого правового середовища: розробка та впровадження законодавства, що сприяє розвитку ГС.</i>	
	<i>Міжнародне співробітництво та публічна дипломатія: співпраця з міжнародними ГО та інституціями щодо залучення міжнародної допомоги та обміну досвідом, популяризація України та підвищення її іміджу через механізми публічної дипломатії.</i>	

Джерело: складено автором

Резюмуючи зазначимо, що ефективна взаємодія громадянського суспільства і держави є ключовим фактором успішної відбудови країни після війни. Спільними зусиллями можна подолати наслідки конфлікту, відновити зруйноване і побудувати нову, більш справедливу і процвітаючу країну.

Окремо, хочемо підкреслити необхідність застосування механізмів публічної дипломатії та зростання їх значимості у розвитку ефективної взаємодії громадянського суспільства та держави. Адже публічна дипломатія є потужним інструментом для формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені та зміцнення її позицій. Вона також відіграє важливу роль у забезпеченні взаємодії держави та громадянського суспільства на внутрішньому рівні. Тому вважаємо, що основні механізми та інструменти публічної дипломатії для забезпечення взаємодії держави та громадянського суспільства доцільно представити таким чином (табл. 3.6).

Впровадження цих механізмів забезпечить такі переваги для України:

- збільшення довіри до держави, адже залучення громадськості до розробки та реалізації зовнішньої політики підвищує довіру громадян до державних інститутів;
- посилення національної єдності, бо спільна робота над реалізацією зовнішньополітичних цілей сприяє консолідації суспільства;
- покращення іміджу країни, оскільки активна участь громадянського суспільства у міжнародних відносинах сприяє формуванню позитивного іміджу країни за кордоном;
- підвищення ефективності зовнішньої політики, позаяк врахування думки громадськості дозволяє розробляти більш ефективні зовнішньополітичні стратегії, програми та проекти.

Таким чином впровадження механізмів публічної дипломатії дозволить створити більш прозору та ефективну систему взаємодії держави та громадянського суспільства у сфері зовнішньої політики, що сприятиме зміцненню позицій країни на міжнародній арені.

**Основні механізми та інструменти розвитку публічної дипломатії
у напрямі взаємодії громадянського суспільства та держави**

Механізми	Інструменти	Заходи
Залучення громадськості до розробки та реалізації зовнішньої політики	<i>Громадські слухання</i>	Організація форумів, круглих столів та інших заходів для обговорення актуальних питань зовнішньої політики з представниками громадських організацій, експертами та широкою громадськістю
	<i>Соціологічні опитування</i>	Проведення опитувань громадської думки для визначення пріоритетів та очікувань громадян щодо зовнішньої політики
	<i>Консультативні ради</i>	Створення консультативних рад при міністерствах закордонних справ з участю представників громадських організацій
Підтримка міжнародних культурних обмінів	<i>Стипендіальні програми</i>	Фінансування поїздок студентів, викладачів та дослідників за кордон для обміну досвідом та знаннями
	<i>Культурні заходи</i>	Організація культурних фестивалів і виставок для представлення національної культури за кордоном
	<i>Мовні програми</i>	Сприяння вивченню іноземних мов для покращення міжнародної комунікації
Розвиток міжнародних молодіжних проектів	<i>Обмін молоді</i>	Організація програм обміну молоді для зміцнення міжнародних зв'язків та взаєморозуміння.
	<i>Волонтерські програми</i>	Залучення молоді до міжнародних волонтерських проектів
	<i>Створення молодіжних об'єднань</i>	Підтримка молодіжних організацій, об'єднань та центрів які займаються міжнародним співробітництвом
Використання сучасних комунікаційних технологій	<i>Соціальні мережі</i>	Активне використання соціальних мереж для комунікації з громадськістю та поширення інформації про зовнішню політику
	<i>Блоги та веб-сайти</i>	Створення спеціальних веб-платформ для обговорення питань зовнішньої політики
	<i>Відеоконференції</i>	Організація онлайн-конференцій та вебінарів для залучення широкого кола учасників
Підтримка міжнародних медіа	<i>Співпраця з іноземними ЗМІ</i>	Надання інформації іноземним ЗМІ про події в країні, організація прес-турів
	<i>Створення міжнародних інформаційних агентств</i>	Створення власних інформаційних агентств для поширення інформації про країну, громадські та молодіжні організації України за кордоном
Залучення громадських організацій до міжнародних проектів	<i>Співфінансування проектів</i>	Співфінансування проектів громадських організацій, спрямованих на розвиток міжнародних відносин
	<i>Представництво інтересів ГС на міжнародних форумах</i>	Залучення представників громадських організацій до участі в міжнародних конференціях та форумах

Джерело: складено автором

Загалом, ефективна взаємодія між громадянським суспільством і державою є фундаментом для розвитку демократичного суспільства. Щоб забезпечити таку взаємодію, необхідно постійно вдосконалювати відповідні інституції. Це передбачає розширення можливостей громадян брати участь у прийнятті рішень, підвищення рівня довіри між державою і суспільством, удосконалення законодавчої бази, розвиток інститутів громадянського суспільства та міжнародне співробітництво. Однак, на цьому шляху існують певні виклики, такі як маніпуляція громадською думкою, конфлікт інтересів та недостатнє фінансування. Тому тільки комплексний підхід, який враховуватиме як позитивний досвід інших країн, так і специфіку кожної окремої держави, дозволить досягти бажаних результатів.

3.2. Удосконалення взаємодії громадянського суспільства з державою в умовах розвитку ІТК технологій та цифровізації з урахуванням безпекового чинника

Формування громадянського суспільства наразі розглядається як основна стратегічна мета розвитку нашої країни. Тому, саме зі становленням інститутів громадянського суспільства, пов'язують завдання поліпшення життя громадян держави в усіх аспектах. В умовах сьогоденних реалій розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій (далі ІТК-технологій) спостерігається виокремлення структури громадянського суспільства, що створює нові передумови для соціально-економічних, міжособистісних зв'язків та стрімкого розширення комунікацій з використанням можливостей цифровізації, Інтернету та соціальних мереж нового типу. Саме електронні та цифрові технології стають певною мірою інформаційним інструментом та відображенням громадянської активності, адже саме ці канали комунікації застосовуються для обміну думками, розповсюдження ідей, об'єднання однодумців у групи й спільноти (як віртуальні, так і реальні). Також, в умовах інноваційно-технологічного розвитку суспільства в активних громадян та громадських

організацій з'являється можливість більш ефективної комунікації з органами влади на різних рівнях. Тому питання посилення ролі і впливу громадянського суспільства на органи державного управління різного рівня в умовах швидкого розвитку цифрових технологій є актуальним і вимагає прискіпливої уваги. Саме питанням використання інновацій та їх впливу на розвиток громадянського суспільства і його взаємодії з державою, що використанням стали предметом даного дослідження результати якого відображені у цьому підрозділі.

За останні тридцять років відбувся стрімкий розвиток інтернет-технологій, в результаті цього мільярди користувачів по всьому світу стали ширше застосовувати ці технології. Дана ситуація привернула багатьох науковців до вивчення впливу інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на розвиток громадського суспільства погляду комунікаційної теорії. На сьогодні він став основним комунікативним майданчиком для усіх громадянських ініціатив, незалежно від сфери їх діяльності. Тільки-но, ЗМІ та журналісти почали використовувати інтернет-технології, які сприяли розширення можливостей взаємодії з читачами – почали з'являтися публікації про ІКТ як нове середовище. Дані дослідження активно проводили науковці С. Аллан (2006) [11], Я. Колодзі (2006) [12], П. Бочковський (2005) [13], М. Мак Адамс, (2005) [14].

Українські науковиці М. Мухіна, К. Трима [30] вважають, що трансформація громадянського суспільства внаслідок впливу на нього Інтернет-технологій дає можливість трактувати «електронне громадянське суспільство» – як сукупність і система недержавних та некомерційних громадських інститутів, об'єднань і окремих інтернет-користувачів, що діють у віртуальному просторі на принципах самоорганізації і самоврядування. Ознаки традиційного громадянського суспільства і «електронного» схожі, але відмінність полягає в тому, що в першому акторами є незалежні громадяни й їх об'єднання, а в «електронному» – інтернет-користувачі та «мережеві об'єднання» [30, с. 177].

Г. Рейнгольд [15], знавець інтернет технологій, звертає увагу на те, що спільність індивідумів виникає, коли люди спілкуються одне з одним за допомогою Мережі досить довго, щоб розвинути стійкі взаємини. При цьому Мережа звільняє цей процес громадського устрою від географічних обмежень. Саме це вивільнення громади з пут географічних кордонів, дозволяє розширити межі локальних громад до національного й інтернаціонального масштабу.

Нашу гіпотезу, ми можемо підтвердити даними, про те, що ланцюг «кольорових» революцій став можливим саме завдяки використанню Інтернет та соціальних мереж зокрема. У грудні 2010 р. Почалися заворушення в Алжирі та Тунісі. Переворот пройшов успішно у Тунісі, де кожен десятий житель країни є користувачем мережі. Журнал *Foreign Policy* назвав його «першою революцією WikiLeaks» (або революцією Facebook). Войовничий настрій натовпу підтримувався витоками інформації через WikiLeaks і соціальною мережу Facebook з приводу корумпованості правлячої родини, що призвело до падіння режиму Бен Алі [16, с. 6]. На думку автора, яку він розвиває у наступних працях [17] соціальні мережі та Інтернет стали «наріжним каменем» революцій, які сприяли усуненню низки диктаторських режимів у країнах Північної Африки та Близького Сходу.

Звернемо увагу на те, що основними передумовами розгортання протестів в Україні у 2013–2014-му стала невідповідність політичних кроків урядів суспільним очікуванням щодо питань, які стосувалися як стратегічного геополітичного вибору України [31]. До суспільно-політичних умов, які сприяли виникненню протестних настроїв у суспільстві, додалося також значне проникнення інтернету та поширення певних інформаційно-комунікаційних інструментів не лише в державноуправлінських інституціях різного рівня, але й серед населення нашої держави [32], що надало змогу згуртувати та активізувати громадянське суспільство. Тому безперечним є факт того, що Інтернет, проникаючи в соціальні, економічні та політичні простори безперервно набуває рис державного феномену. Принагідно ми вважаємо за доцільне ввести в обіг шосту підсистему громадянського суспільства –

електронно-цифрову та відобразимо структурні компоненти громадянського суспільства наступним чином (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Структура громадянського суспільства за основними компонентами

Джерело: Складено автором

Структурування сучасного громадянського суспільства за різними компонентами допомагає зрозуміти багатогранність його діяльності та ролі у розвитку суспільства. Врахування політичних, економічних, соціальних, духовно-культурних, інформаційних та електронно-цифрових чинників дозволяє створити ефективну та інтегровану систему, яка відповідає на сучасні виклики та сприяє сталому розвитку суспільства. Тут доцільно більш докладно розглянути електронно-цифрову компоненту і в межах даного підрозділу та

визначити поняття «електронне громадянське суспільство» та «цифрове громадянське суспільство» оскільки це взаємопов'язані, але різні за змістом поняття.

Вважаємо, що електронне громадянське суспільство (далі ЕГС) – це сукупність громадянських організацій, ініціатив та індивідуальних громадян, які активно використовують інформаційно-комунікаційні технології (далі ІКТ) для участі в суспільному житті, політичній діяльності та реалізації громадянських прав і свобод. Воно включає використання Інтернету, соціальних медіа, електронних платформ та інших цифрових інструментів для об'єднання людей, обміну інформацією, мобілізації громадськості та впливу на прийняття рішень у суспільстві. Основні риси ЕГС згрупуємо таким чином:

1) доступність та широке використання ІКТ – Інтернету, соціальних медіа, електронних платформ та інших цифрових інструментів для комунікації, організації та взаємодії громадян;

2) активізація громадських рухів та формування громадянська позиції населення – активна участь громадян у політичному, економічному та соціальному житті через електронні засоби.

3) підвищення прозорості й підзвітності, що передбачає використання технологій для моніторингу та контролю діяльності урядових та інших інститутів через платформи відкритих даних, онлайн-реєстри, антикорупційні додатки тощо;

4) забезпечення соціальної взаємодії та мобілізації шляхом використання сучасних комунікаційних технологій, що полегшують зв'язок між членами громадянського суспільства, незалежно від їх місцезнаходження, сприяючи об'єднанню та координації дій та дозволяють організовувати швидкі та масштабні акції, залучати людей до громадської діяльності та протестних рухів.

Передумовами розвитку електронного громадянського суспільства та посилення його впливу на зрілість (дорослішання) нації з урахуванням політичних, економічних, соціальних, інформаційних та духовно-культурних чинників є наступне (табл. 3.7).

Передумови та наслідки розвитку ЕГС для суспільства

Передумови формування ЕГС	Наслідки та вплив ЕГС на зрілість нації
1. Політичні. Демократичні реформи та політична воля - підтримка свободи слова та інформації створює умови для вільного обміну думками та інформацією в Інтернеті. - підтримка е-урядування й впровадження цифрових технологій в управлінні державою сприяє прозорості та підзвітності уряду.	Підвищення громадянської участі - залучення громадян до політичних процесів шляхом е-голосування, петиції та онлайн-консультації з урядом роблять політичну участь більш доступною. - мобілізація громадськості через полегшення організації та проведення акцій, мітингів та інших форм громадянської активності через Інтернет.
2. Економічні чинники. - інвестиції в технологічну інфраструктуру через фінансування розвитку Інтернету, мобільних мереж та інших технологій. - розвиток ІТ-індустрії шляхом зростання кількості компаній, що працюють у сфері інформаційних технологій, сприяє створенню інноваційних рішень для громадянського суспільства.	Економічний розвиток - підтримка інновацій та підприємництва: онлайн-платформи для краудфандингу, бізнес-інкубатори та інші інструменти з підтримки нових підприємств та інноваційних проєктів. - розвиток ІТ-індустрії, цифрової економіки та пов'язаних секторів сприяє створенню нових робочих місць і підвищенню економічного зростання.
3. Соціальна активність та участь громадян - зменшення цифрового розриву між різними соціальними групами, регіонами та віковими категоріями є важливим для забезпечення рівних можливостей участі в ЕГС. - волонтерство та поширеність волонтерських рухів і громадських організацій сприяє активному використанню електронних інструментів для координації та комунікації.	Стійкість та адаптивність - швидке реагування на кризи забезпечує можливість швидко організувати допомогу та координацію дій під час надзвичайних ситуацій завдяки електронним комунікаційним засобам. - підтримка соціальних зв'язків через онлайн-спільноти, що допомагають підтримувати соціальні зв'язки та надавати підтримку один одному в складних ситуаціях
4. Інформаційні. - широкосмуговий доступ до Інтернету забезпечує швидкий та надійний доступ до онлайн-ресурсів та комунікацій; - мобільні технології надають змогу широкого використання смартфонів та планшетів і робить Інтернет доступним для більшості людей; - соціальні мережі та платформи для спільної роботи сприяють комунікації, обміну інформацією та громадянській активності.	Розвиток інформаційних технологій задля забезпечення прозорості та підзвітності уряду - використання антикорупційних інструментів таких як онлайн-платформи для моніторингу державних витрат та діяльності посадових осіб. - відкритість даних забезпечує публічний доступ до урядових даних сприяє підвищенню прозорості та довіри до уряду. - зростає можливість громадського контролю за діями уряду та державних установ, що підвищує відповідальність і знижує рівень корупції.
5. Духовно-культурні чинники - підвищення цифрової грамотності, якщо освітні програми, спрямовані на навчання використання цифрових технологій, сприяють активній участі громадян в електронному громадянському суспільстві. - зміна культурних установок шляхом прийняття та підтримка технологічних інновацій у суспільстві створює сприятливе середовище для розвитку електронного громадянського суспільства.	Розвиток громадянської культури - освіта та інформування через доступ до великої кількості інформаційних ресурсів, що сприяє підвищенню рівня освіти та обізнаності громадян. - формування громадянської ідентичності шляхом активної участі в онлайн-спільнотах та обговореннях, що сприяє формуванню почуття спільності та відповідальності за розвиток країни.

Джерело: Складено автором

Таким чином формування електронного громадянського суспільства є важливим етапом на шляху до зрілості нації, оскільки сприяє активній участі громадян у суспільних процесах, підвищує прозорість та відповідальність уряду, зміцнює соціальні зв'язки та стимулює економічний розвиток. У свою чергу розвиток ЕГС вимагає розвитку інформаційних технологій, політичної волі, освітніх та культурних змін, а також економічних інвестицій. Електронне громадянське суспільство значно впливає на зрілість нації, підвищуючи рівень громадянської участі, прозорість та підзвітність уряду, розвиваючи громадянську культуру, сприяючи економічному розвитку та забезпечуючи стійкість та адаптивність суспільства до змін.

Електронне громадянське суспільство має низку характеристик, які відрізняють його від традиційних форм громадянської активності основні з яких:

- онлайн-доступність - електронний компонент громадянського суспільства доступний для всіх, хто має доступ до Інтернету, а це означає, що він може залучити більш широке коло людей, ніж традиційні форми громадянської активності, які часто обмежені фізичним доступом;

- низька вартість - створення та підтримка електронних громадських організацій, волонтерських організацій та ЗМІ є відносно недорогим, тобто вони можуть бути більш доступними для людей з обмеженими ресурсами;

- швидкість і масштабність - електронні технології дозволяють швидко і легко поширювати інформацію та ідеї, адже електронний компонент громадянського суспільства може бути більш ефективним у досягненні своїх цілей.

Загалом електронний компонент громадянського суспільства має значний вплив на розвиток громадянського суспільства, бо він сприяє: розширенню доступу до громадянської активності; зниженню витрат на громадянську активність; покращенню ефективності громадянської активності.

Варто зазначити, що ІТК технології є достатньо динамічними, вони знаходяться у постійному розвитку й сьогодні в межах електронного формату

все більше набувають ознак цифровізації. Тому хоча поняття «електронне громадянське суспільство» та «цифрове громадянське суспільство» часто вживаються як синоніми, вони мають певні відмінності.

Електронне громадянське суспільство зазвичай асоціюється з використанням електронних засобів комунікації для підтримки традиційних форм громадянської активності. Це означає, що інтернет та інші цифрові технології використовуються як інструмент для посилення вже існуючих соціальних зв'язків, організації громадських ініціатив та взаємодії з державними органами. Тобто, це радше про використання цифрових інструментів у межах вже існуючих соціальних структур.

Зазначимо, що цифрове громадянське суспільство є більш радикальним поняттям, яке передбачає трансформацію самого поняття «громадянське суспільство» під впливом цифрових технологій. Це новий тип суспільства, де соціальні взаємодії, економічні відносини та політичні процеси значною мірою опосередковані цифровими технологіями. Цифрове громадянське суспільство характеризується такими особливостями як:

- застосування нових форм громадської активності, таких як онлайн-петиції, флешмоби, соціальні мережі для організації протестів тощо.
- розмивання меж між публічним та приватним, адже приватне життя все більше інтегрується в публічний простір через соціальні мережі та інші онлайн-платформи.
- виникнення нових форм ідентичності, оскільки цифрові технології впливають на формування особистої та колективної ідентичності.
- поява нових викликів, таких як кібербулінг, дезінформація, залежність від цифрових технологій.

Основні відмінності між поняттями ЕГС та ЦГС базуються на тому, що електронне громадянське суспільство фокусується на використанні цифрових інструментів для посилення традиційних форм громадянської активності тоді як цифрове громадянське суспільство передбачає радикальну трансформацію самого поняття «громадянське суспільство» під впливом цифрових технологій.

Основні відмінності вище означених понять за основними характеристиками надано в таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

**Характерні риси понять «електронне громадянське суспільство»
та «цифрове громадянське суспільство»**

Характерні риси понять	ЕГС	ЦГС
Фокус дії	Використання цифрових інструментів для підтримки традиційних форм громадянської активності	Трансформація самого поняття "громадянське суспільство" під впливом цифрових технологій
Приклади застосування	Онлайн-петиції, електронне голосування, віртуальні громадські обговорення	Соціальні мережі як основний простір для соціальної взаємодії, криптовалюти, децентралізовані автономні організації
Виклики та загрози	Технічні проблеми, цифрова нерівність, захист персональних даних	Кібербулінг, дезінформація, залежність від цифрових технологій

Джерело: складено автором

Обидва поняття описують важливі процеси, що відбуваються в сучасному світі. Розуміння відмінностей між ними дозволяє краще зрозуміти сучасні тенденції розвитку громадянського суспільства та ефективніше використовувати можливості, які надають цифрові технології.

Таким чином ми бачимо, що цифрове громадянське суспільство (ЦГС) – це більш широке поняття, яке охоплює всі форми громадянської активності та організаційної діяльності, що здійснюються за допомогою цифрових технологій. Воно включає не тільки використання Інтернету та соціальних медіа, але й застосування інших цифрових інструментів, таких як великі дані (Big Data), штучний інтелект (AI), блокчейн та інші інноваційні технології для вирішення суспільних проблем, покращення комунікації та координації між громадянами та громадськими організаціями.

Ключовими особливостями ЦГС є:

1. Використання передових інноваційних технологій, зокрема цифрових технологій для реалізації громадянських ініціатив та проектів.

2. Застосування різних цифрових форматів мультимедійності (відео, аудіо, інтерактивні платформи) для забезпечення комунікації та взаємодії.

3. Використання великих даних та аналітичних інструментів для прийняття обґрунтованих рішень та моніторингу соціальних процесів.

4. Використання технологій, таких як блокчейн, для забезпечення прозорості, безпеки та децентралізації громадянських ініціатив.

Таким чином електронне громадянське суспільство фокусується на використанні Інтернету та ІКТ-технологій для громадянської участі, тоді як цифрове громадянське суспільство охоплює ширший спектр цифрових технологій та інновацій, спрямованих на розвиток та вдосконалення громадянських ініціатив. Обидва поняття відображають сучасні тенденції інтеграції технологій у суспільне життя, проте цифрове громадянське суспільство включає більш комплексні та передові технологічні рішення.

Отже констатуємо – Інтернет суттєво змінив і саме громадянське суспільство і комунікаційні механізми взаємодії у його середовищі – створив нову структуру, яка народилася мережевою активністю користувачів. Тому сучасне ГС постає вже не просто як сукупність громадянських ініціатив, відокремлене від держави, а як багатокомпонентна система інтернет-комунікацій горизонтального рівня – між громадянами та їх добровільними об'єднаннями та вертикального рівня – між громадянами та їх об'єднаннями, з одного боку й державними органами – з другого. Розвиток електронних комунікаційних проєктів, таких як «електронний уряд», «електронна держава», «електронна демократія», «електронне урядування» сприяв формуванню просторового громадянського суспільства, що посідає помітну роль у громадянському суспільстві, як усередині держави, так і на міжнародному рівні. Він став атрибутом політичної діяльності, набув значення не тільки інструменту, а й місця здійснення державних заходів. У зв'язку з цим впровадження нових інформаційних технологій у державне управління актуалізує пошук інноваційних механізмів взаємодії держави і громадянського суспільства, підвищення ефективності їх діяльності.

На нашу ж думку, структура громадянського суспільства в нашій державі має здатність до видозміни залежно від рівня свого розвитку, від цілей і

завдань, що стоять перед громадянським суспільством, від міжособистісних відносин, що складаються всередині такого суспільства й має всі ознаки як електронного так і цифрового формату.

Для ЕГС Інтернет та соціальні мережі стали місцем суспільно-політичних дискусій та вираження поглядів різних соціальних груп. Це дозволяє подолати ієрархізм суспільних структур. Більшість неформальних груп використовують ІКТ-технології для самовираження. Доступний простір Інтернету дозволяє проявити громадське суспільство, оскільки він базується на принципі відкритості. Будь-яка людина може стати свідком подій та дізнатися думку людей з усього світу. Це інструмент, якого раніше не було у громадянському суспільстві, і саме він має майбутнє. Інтернет-простір забезпечує функціонування соціальних мереж, свободу слова, збільшує громадянську активність загалом та створює необхідні умови для розвитку громадянського суспільства, адже воно потребує вільного обміну інформацією та доступу кожного громадянина до різних джерел інформації щоб мати вплив на владні структури та бути реальним господарем в країні. Однак цей простір має не лише переваги, але й певні негативні сторони, що найбільш яскраво проявилися під час війни.

Цифрова трансформація, незважаючи на численні переваги, несе в собі й певні ризики для громадянського суспільства. Широке впровадження цифрових технологій породжує нові виклики, які можуть підривати фундаментальні засади демократії та добробуту.

Одним із найпоширеніших негативних впливів є посилення соціальної нерівності. Доступ до цифрових технологій та інформації не є рівномірним. Це призводить до цифрового розриву, коли частина населення залишається поза межами цифрового світу, втрачаючи можливості для самореалізації та участі у громадському житті. Крім того, цифрові технології можуть підсилювати економічну нерівність, оскільки ті, хто володіє цифровими навичками та має доступ до інформації, мають більші шанси на успіх.

Іншою важливою проблемою є дезінформація та маніпуляція громадською думкою. Соціальні мережі та інші онлайн-платформи створюють сприятливе середовище для поширення фейкових новин, пропаганди та інших видів дезінформації. Це підриває довіру до традиційних ЗМІ та державних інститутів, ускладнює процес прийняття обґрунтованих рішень і може призводити до політичної поляризації.

Цифрові технології також можуть сприяти ізоляції індивідів, адже замінюючи реальні соціальні взаємодії віртуальними, вони можуть призводити до відчуження, самотності та депресії. Крім того, надмірна залежність від цифрових пристроїв може негативно впливати на фізичне та психічне здоров'я людей, особливо молоді.

Окрім того війна, як жахливе явище, несе з собою чимало негативних наслідків, особливо в сучасному світі, де технології відіграють все більшу роль. Одним з таких наслідків є посилення негативного впливу на громадянське суспільство.

По-перше, війна створює сприятливий ґрунт для маніпуляцій та дезінформації. У період нестабільності та підвищеної тривожності люди стають більш схильними довіряти неперевіреному джерелу інформації, що може призвести до розколу суспільства та підриву довіри до державних інституцій.

По-друге, війна посилює соціальну нерівність. Втрати, вимушена міграція, руйнування інфраструктури – все це негативно впливає на життя людей, особливо на найбільш вразливі групи населення. Це може призвести до зростання бідності, безробіття та соціальної напруженості.

Крім того, війна супроводжується обмеженням прав і свобод громадян. Введення воєнного стану, цензура, переслідування дисидентів – все це підриває основи демократії та громадянського суспільства.

І, нарешті, війна може призвести до радикалізації частини суспільства. У пошуках простих відповідей на складні питання люди можуть схилитися до радикальних ідеологій, що загрожує дестабілізацією ситуації в країні.

Таким чином війна – це не лише фізичне насильство, а й потужний інструмент для маніпуляцій свідомістю людей, підриву соціальних зв’язків та дестабілізації суспільства. Для того, щоб мінімізувати негативні наслідки війни, необхідно зміцнювати громадянське суспільство, розвивати критичне мислення, підтримувати довіру до державних інститутів та сприяти діалогу між різними соціальними групами. Лише спільними зусиллями можна подолати виклики, які несе війна, і побудувати мирне та процвітаюче майбутнє.

Вважаємо, що роль держави у мінімізації негативних впливів цифрової трансформації та подальшому розвитку цифровізації полягає у створенні сприятливого цифрового середовища, яке б забезпечувало баланс між інноваціями та захистом прав і свобод громадян. У цьому контексті, на наш погляд, держава повинна зробити наступні кроки (рис.3.3).

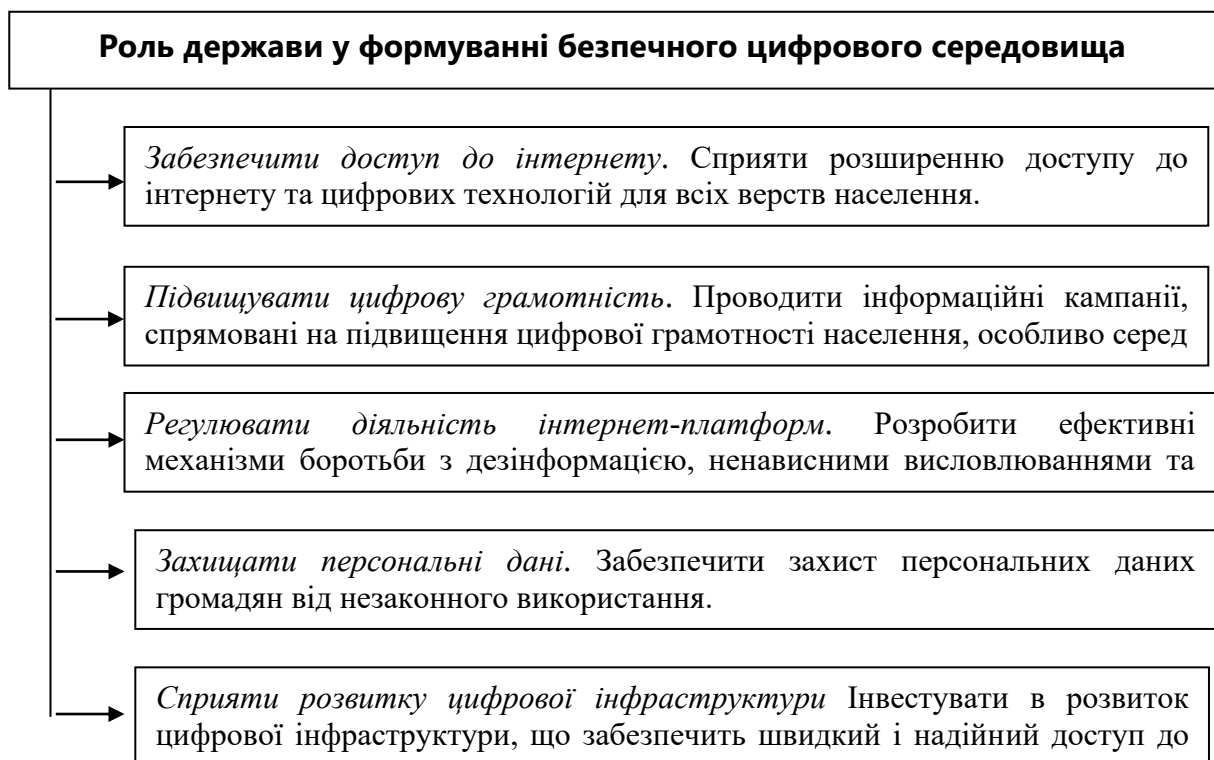

Рис.3.3. Основні кроки зі створення сприятливого цифрового середовища для забезпечення взаємодії ГС та держави

Думається, що лише спільними зусиллями держави, громадянського суспільства та бізнесу можна мінімізувати негативні наслідки цифрової трансформації та створити цифрове суспільство, яке буде надійно захищеним та служитиме інтересам всіх його членів.

Сьогодні як ніколи важливо розуміти, що розвиток цифрових технологій створює як нові можливості, так і нові виклики для суспільства. Взаємодія громадянського суспільства та держави в цій сфері за вище означеними кроками є критично актуальною для забезпечення збалансованого розвитку та мінімізації негативних наслідків. Вважаємо, що основними напрямками цієї взаємодії вже сьогодні має стати:

1. Спільне формування цифрової політики щодо:

- розробки стратегій розвитку цифрової економіки та суспільства, з урахуванням потреб громадянського суспільства;
- проведення громадських консультацій із залученням громадських організацій до обговорення законодавчих ініціатив у сфері цифрової трансформації.
- спільного моніторингу виконання державних програм у сфері цифрової трансформації та оцінка їх ефективності.

2. Просування цифрової грамотності, а саме:

- створення та реалізація програм цифрової грамотності для різних категорій населення;
- проведення інформаційних кампаній з метою підвищення обізнаності громадян щодо цифрових технологій та їхніх можливостей.
- створення цифрових хабів та: центрів доступу до інтернету та надання цифрових послуг у віддалених регіонах.

3. Захист персональних даних через:

- створення ефективного законодавства про захист персональних даних та його виконання;
- спільний контроль за дотриманням законодавства про захист персональних даних.
- розроблення та впровадження заходів для захисту від кібератак та інших загроз у цифровому просторі.

4. Створення цифрової інфраструктури шляхом:

- здійснення інвестиції в інтернет задля забезпечення доступного і якісного інтернет-зв'язку в усіх регіонах країни.

- розвиток системи зручних і доступних електронних послуг для громадян і бізнесу.

- стимулювання розвитку вітчизняних ІТ-компаній та стартапів.

5. Боротьба з дезінформацією через :

- проведення навчальних програм з медіаграмотності для різних верств населення;.

- співпрацю з соціальними мережами для боротьби з поширенням фейкових новин.

- підтримку незалежних ЗМІ та: створення сприятливих умов для їх розвитку.

6. Захист прав людини в цифровому просторі у напрямках::

- захисту права на свободу слова в цифровому середовищі.

- розробки ефективних заходів боротьби з кібербулінгом.

- захисту прав неповнолітніх користувачів інтернету.

При цьому важливо розуміти, що взаємодія громадянського суспільства та держави в сфері цифрової трансформації має бути постійною і базуватися на принципах партнерства та довіри. Громадянське суспільство має бути активним учасником у розробці та впровадженні цифрових політик, а держава, зі свого боку, повинна забезпечити прозорість і підзвітність у цій сфері.

Висновки до розділу 3

За результатами проведено дослідження напрямів удосконалення механізмів взаємодії громадянського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України щодо інституційного забезпечення та механізмів взаємодії громадянського суспільства і держави в умовах війни та післявоєнного відновлення України та визначення перспективних напрямів

взаємодії громадянського суспільства з державою в умовах цифровізації з урахуванням безпекового чинника зроблено наступні висновки.

1. На основі аналізу нормативно-правової бази та організаційних трансформацій виокремлено та охарактеризовано наступні етапи інституційного розвитку взаємодії ГС та держави: перший етап (1991-1996) – формування основ взаємодії або етап становлення; другий етап (1996-2004) – розширення та інституціоналізація; третій етап (2004-2014) – тестування та вдосконалення; четвертий етап (2014 – до тепер) – виклики та перспективи. Зазначено, що впродовж усіх років незалежності, громадянське суспільство в Україні має тенденцію до збільшення кількості своїх інститутів різного типу та демонструє позитивну динаміку розвитку. Визначено, що починаючи з 2014 року змінюються напрями діяльності громадських організацій, які: орієнтовані на розв’язання проблем військовослужбовців; займаються правами і потребами внутрішньо переміщених осіб та громадян; поширюються практики волонтерської діяльності, яка направлена на надання допомоги ВПО, громадянам України, які мешкають у прифронтовій зоні – на підконтрольній Україні території Луганської і Донецької областей. Ці зміни в напрямках діяльності ОГС позначилися й на загальній структурі, чисельності, формах і методах їхньої діяльності, зокрема у підвищенні впливу громадянського суспільства на внутрішню та міжнародну політику держави

2. Обґрунтовано, що у контексті глобальних тенденцій зміцнення громадянського суспільства ключову роль відіграє інституціоналізація механізмів сприяння його розвитку з урахуванням досвіду країн ЄС, та визначено, що інституційний розвиток ГО в цих країнах спрямований на розроблення стратегічних планів, вдосконалення правил та процедур роботи, впровадження демократичного урядування та підготовку щорічних звітів – саме це є пріоритетом для більшості міжнародних програм технічної допомоги та грантів, які фінансуються за рахунок інших країн, у т.ч. працюють в Україні. Визначено та обґрунтовано основні напрями удосконалення важелів та інструментів взаємодії громадянського суспільства та державних інституцій та

напрями й завдання взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави у відповідь на виклики військового часу й на період післявоєнної відбудови. Доведено, що одним із потужних інструментів для формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені та зміцнення її позицій в світі є механізм публічної дипломатії, яка також відіграє важливу роль у забезпеченні взаємодії держави та громадянського суспільства і на внутрішньому рівні. Запропоновано механізми та інструменти публічної дипломатії для забезпечення взаємодії держави та громадянського суспільства впровадження яких забезпечить такі переваги для України як: збільшення довіри до держави; посилення національної єдності; покращення іміджу країни підвищення ефективності зовнішньої політики.

3. Доведено, що розвиток ІТК-технологій суттєво впливає на стан громадянського суспільства та можливості його взаємовідносин з державними інституціями. При цьому розмежовано поняття «електронне громадянське суспільство» та «цифрове громадянське суспільство». Визначено, що електронне громадянське суспільство – це сукупність громадянських організацій, ініціатив та індивідуальних громадян, які активно використовують інформаційно-комунікаційні технології для участі в суспільному житті, політичній діяльності та реалізації громадянських прав і свобод, що включає в себе використання Інтернету, соціальних медіа, електронних платформ та інших цифрових інструментів для об'єднання людей, обміну інформацією, мобілізації громадськості та впливу на прийняття рішень у суспільстві. Тоді як цифрове громадянське суспільство – це більш широке поняття, яке охоплює всі форми громадянської активності та організаційної діяльності, що здійснюються за допомогою цифрових технологій та включає в себе не тільки використання Інтернету та соціальних медіа, але й застосування інших цифрових інструментів, таких як великі дані (Big Data), штучний інтелект (AI), блокчейн та інші інноваційні технології для вирішення суспільних проблем, покращення комунікації та координації між громадянами та громадськими організаціями

4. Зазначена роль держави у мінімізації негативних впливів цифрової трансформації, що полягає у створенні сприятливого цифрового середовища, яке б забезпечувало баланс між інноваціями та захистом прав і свобод громадян шляхом: забезпечення у всіх верств населення доступом до інтернету; підвищення цифрової грамотності; регулювання діяльності інтернет-платформ; захисту персональних даних; сприяння розвитку цифрової інфраструктури. Обґрунтовано, що цифрові технології створюють як нові можливості, так і нові виклики для суспільства, а взаємодія громадянського суспільства та держави в цій сфері є конче важливою та має відбуватися за такими перспективними напрямками як: спільне формування цифрової політики; просування цифрової грамотності; захист персональних даних; створення цифрової інфраструктури; боротьба з дезінформацією; захист прав людини в цифровому просторі.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дисертаційного дослідження вирішене наукове завдання щодо розкриття теоретичних основ та практичних аспектів розвитку механізмів взаємодії громадянського суспільства та держави, що дозволило зробити наступні висновки.

1. Системний підхід, що об'єднав різноманітні наукові погляди, дозволив сформулювати цілісне уявлення про еволюцію взаємодії громадянського суспільства і держави, як у світовому контексті, так і в Україні. Це дозволило означити історичні етапи розвитку громадянського з урахуванням сучасних тенденції розвитку світового і вітчизняного наукового дискурсу. Запропонована концептуальна модель враховує сучасні тренди, такі як мережеві взаємодії, переплетення різних соціальних факторів та інноваційні технології, що дозволяє всебічно розкрити роль та значення громадянського суспільства для розвитку інститутів публічного управління. та базується на таких концептуальних наукових підходах як мережевий, інтерсекційний, інноваційно-технологічних, трансформаційний і кризовий. Особлива увага приділяється розвитку такої взаємодії в напрямі забезпечення захисту національних інтересів в умовах війни.

2. Визначено, що громадянське суспільство в контексті захисту національних інтересів – це сукупність самоорганізованих громадян, які діють в державі, але поза державними інституціями та в межах закону, для задоволення своїх спільних інтересів та мають бути спрямовані на захист національних інтересів, яка представлена мережею неурядових організацій, громадських ініціатив та рухів, що виражають різноманітні інтереси та цінності суспільства. Доведено, що сьогодні громадянське суспільство країни не монолітне, воно складається з груп (волонтери, ветерани, фанати, молодіжні субкультури тощо) кожна з яких має свої інтереси, свій досвід і своє бачення подальшого розвитку країни, тому саме держава має стати тією об'єднуючою силою, яка враховуючи те, що у межах однієї держави існують розрізнені ІГС

має не тільки розробляти загальні правила гри під час взаємодії з ними, а й урахувати специфіку кожного з них.

3. Визначена сутність та обґрунтовано змістовне наповнення поняття «взаємодія громадянського суспільства та держави» як процес взаємного впливу та співпраці між державними органами та громадськими організаціями і як діалог, в якому обидві сторони мають свої інтереси та прагнуть досягти спільних цілей які сприяють розвитку демократії, підвищенню якості життя громадян та вирішенню актуальних проблем суспільства. Розкрито вектори зміни такої взаємодії в умовах військового стану коли вона перетворюється на стратегічно важливий елемент обороноздатності країни. Зазначено, що в кризовій ситуації громадянське суспільство стає джерелом мобілізації ресурсів, волонтерської допомоги, інформаційної підтримки та національної згуртованості, забезпечуючи значний внесок у захист національних інтересів та забезпечення стійкості держави.

4. Висвітлено моделі та принципи взаємодії громадянського суспільства та держави, означено критерії та форми такої взаємодії та її вплив на розвиток суспільства. Обґрунтовано, що ефективна взаємодія громадянського суспільства і держави забезпечується через використання низки механізмів, які розподілено на дві групи – базові (правовий, організаційний, фінансовий, інформаційний, моніторинговий, аналітичний, контрольний тощо) та специфічні (соціально-економічний, комунікативний, просвітницький, інституційний та інноваційний). Вони забезпечують сучасну, структуровану і результативну співпрацю, спрямовану на зміцнення демократичних принципів, інноваційного розвитку та сталості суспільства, а також відіграють ключову роль у побудові прозорої та інклюзивної моделі державного управління. Також зазначено, що сучасні інноваційні технології, зокрема цифровізація, посилюють всі ці механізми, роблячи їх більш доступними і ефективними особливо в кризових ситуаціях, таких як війна, коли ці механізми можуть трансформуватися через спрощення процедур взаємодії та швидке

впровадження цифрових технологій для забезпечення швидкого реагування на виклики та загрози сьогодення.

5. Здійснено класифікацію молодіжних субкультур за видами, типами та цілями їх діяльності. Охарактеризовано кожен з визначених груп та можливі напрями їх взаємодії з державними інституціями. Обґрунтовано, що субкультури соціально небезпечного типу, такі як криміналізовані молодіжні групи, радикальні рухи чи групи з девіантною поведінкою, можуть негативно впливати на суспільство, сприяти збільшенню злочинності та поширенню антисоціальних настроїв. Показано, що кожен регіон України має свої особливості, що впливають на розвиток молодіжних субкультур. Зазначено, що розвиток соціально небезпечних молодіжних субкультур є серйозним викликом для регіональної молодіжної політики України та доведено, що ефективна протидія цьому явищу потребує комплексного підходу, який включає розвиток соціальних, культурних і економічних умов для самореалізації молоді, профілактику девіантної поведінки та залучення молодих людей до громадського життя.

6. Обґрунтовано, що поява фанатизму в суспільстві де існує чітка диференціація на «своїх» і «чужих» за ознакою віри, національної приналежності, кольору шкіри тощо соціально зумовлена і закономірна, але роль фанатизму в суспільстві не завжди деструктивна. При появі «інших» людей, інакомислячих, інаковіруючих суспільство згуртовується, відстоюючи свою віру, свою єдність і цілісність. Тому фанатизм може бути соціально виправданим, адже він консолідує суспільство і допомагає йому утримати єдність, цілісність і однорідність; вистояти в боротьбі з хаосом, яким загрожує йому поява «інших», «чужих» ідей. Доведено, що фанатизм допомагає зберегти ідейну цілісність етнічної структури, дає змогу зберегти не тільки людей, як представників конкретного етносу (уникнути асиміляції або повного зникнення), а й традиції, звичаї, вірування як факт історії. Обґрунтовано, що справжній фанатизм потребує: фанатичної активності, яка підтримується системою, що має чітку структуру та правила; лідера, що мотивує та об'єднує

фанатиків, чітко окреслюючи мету та ворога; відчуття спільності, члени відчувають себе частиною чогось більшого, що дає їм відчуття приналежності та підтримки. Узагальнено, що сьогодні, нашій державі необхідний фанатизм, як спосіб виживання в агресивному середовищі. Двояка роль фанатизму (соціально виправдана і негативна) – це характеристика одного й того самого феномена, в якому співіснують і взаємо пронизують один одного соціально значущі та соціально деструктивні компоненти, але фанатські рухи, маючи багатий досвід самоорганізації, чітку структуру та мобільність виявились готовими до активної участі в обороні країни, стали рушієм патріотичного виховання та єднання українців.

7. За результатами опитування 2150 респондентів щодо розвитку взаємодії ГС та держави визначено наступне: від того, яким розвиненим є громадянське суспільство, залежить можливість громадян захищати свої інтереси матеріального і духовного характеру, самореалізовуватися в різних сферах суспільного життя, а також можливість протистояти загрозам на суспільний сектор; з початку повномасштабної війни ГС продовжує працювати і відіграє важливу роль у захисті прав і свобод громадян, а також у підтримці населення; ставлення громадян до ГС членами якого вони показав, що вони довіряють громадським організаціям, особливо волонтерам, а в країні сформувався новий тип патерналізму: громадяни, втративши сподівання на владні інституції та політиків, покладають сподівання на громадські організації та активістів, які мають зробити все, що потрібно пересічним громадянам; сучасний соціокультурний український простір наповнений різноманіттям молодіжних субкультур, які впливають на молоду людину, змінюючи норми її поведінки, світогляд, життєві цінності та орієнтації; молодь намагається ідентифікувати себе, незалежно від поглядів батьків, думки сім'ї, школи та оточуючих, не зважають на їх очікування; молодіжні субкультури в нашій державі виявляють властивість гнучкої адаптації та змін, які не залежать від їхнього етапу розвитку, встановлених цілей, завдань та взаємовідносин між їх учасниками; незважаючи на масштаб залучення молоді до молодіжних

субкультурних груп і рухів, в Україні це питання ґрунтовно не досліджується й не визнається напрямом молодіжної роботи органів державної виконавчої влади.

8. В Україні є досвід позитивного спрямування діяльності неформальних молодіжних об'єднань для досягнення єдиної мети, що вимагає детального вивчення та практичної реалізації у діяльності органів влади спільно з різними молодіжними організаціями та рухами та визначення перспективних напрямів формування і реалізації державної молодіжної політики, яка включає систему виховання та роботи з молоддю. У цьому контексті варто акцентувати увагу на сприянні позитивному іміджу молодіжних субкультурних груп та рухів. Однак в роботі показано, що на шляху досягнення цієї мети важливим перешкоджаючим фактором є поширення серед науковців тези про те, що участь молоді особистості у певних молодіжних субкультурах повинна розглядатися лише як її девіаційна поведінка. Як аргумент є той факт, що під час Революції Гідності та військової агресії українське суспільство пережило перехід від агресивних та хуліганських настроїв футбольних фанатів до духу примирення та об'єднання, коли всі фан-клуби об'єдналися заради спільної боротьби з російським агресором. Тому на державному рівні необхідно розробити окрему програму розвитку вуличних субкультур і неформальних спортивних рухів, яка сприятиме вихованню більш свідомої, здорової молоді, підвищенню культурного рівня населення та формуванню активного громадянського суспільства.

9. На основі аналізу нормативно-правової бази та організаційних трансформацій виокремлено та охарактеризовано наступні етапи інституційного розвитку взаємодії ГС та держави: перший етап (1991-1996) – формування основ взаємодії або етап становлення; другий етап (1996-2004) – розширення та інституціоналізація; третій етап (2004-2014) – тестування та вдосконалення; четвертий етап (2014 – до тепер) – виклики та перспективи. Зазначено, що впродовж усіх років незалежності, громадянське суспільство в Україні має тенденцію до збільшення кількості своїх інститутів різного типу та

демонструє позитивну динаміку розвитку. Визначено, що починаючи з 2014 року змінюються напрями діяльності громадських організацій, які: орієнтовані на розв'язання проблем військовослужбовців; займаються правами і потребами внутрішньо переміщених осіб та громадян; поширюються практики волонтерської діяльності, яка направлена на надання допомоги ВПО, громадянам України, які мешкають у прифронтовій зоні – на підконтрольній Україні території Луганської і Донецької областей. Ці зміни в напрямках діяльності ОГС позначилися й на загальній структурі, чисельності, формах і методах їхньої діяльності, зокрема у підвищенні впливу громадянського суспільства на внутрішню та міжнародну політику держави

10. Обґрунтовано, що у контексті глобальних тенденцій зміцнення громадянського суспільства ключову роль відіграє інституціоналізація з урахуванням досвіду країн ЄС. Визначено, що інституційний розвиток ГО в цих країнах спрямований на розроблення стратегічних планів, вдосконалення правил та процедур роботи, впровадження демократичного урядування та підготовку щорічних звітів – саме це є пріоритетом для більшості міжнародних програм технічної допомоги та грантів, які фінансуються за рахунок інших країн, у т.ч. працюють в Україні. Визначено та обґрунтовано основні напрями удосконалення важелів та інструментів взаємодії громадянського суспільства та державних інституцій та напрями й завдання взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави у відповідь на виклики військового часу й на період післявоєнної відбудови. Доведено, що одним із потужних інструментів для формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені та зміцнення її позицій в світі є механізм публічної дипломатії, яка також відіграє важливу роль у забезпеченні взаємодії держави та громадянського суспільства і на внутрішньому рівні. Запропоновано механізми та інструменти публічної дипломатії для забезпечення взаємодії держави та громадянського суспільства впровадження яких забезпечить такі переваги для України як: збільшення довіри до держави; посилення національної єдності; покращення іміджу країни підвищення ефективності зовнішньої політики.

11 Дрведено, що розвиток ІТК-технологій суттєво впливає на стан громадянського суспільства та можливості його взаємовідносин з державними інституціями. При цьому розмежовано поняття «електронне громадянське суспільство» та «цифрове громадянське суспільство». Визначено, що електронне громадянське суспільство – це сукупність громадянських організацій, ініціатив та індивідуальних громадян, які активно використовують інформаційно-комунікаційні технології для участі в суспільному житті, політичній діяльності та реалізації громадянських прав і свобод, що включає в себе використання Інтернету, соціальних медіа, електронних платформ та інших цифрових інструментів для об'єднання людей, обміну інформацією, мобілізації громадськості та впливу на прийняття рішень у суспільстві. Тоді як цифрове громадянське суспільство – це більш широке поняття, яке охоплює всі форми громадянської активності та організаційної діяльності, що здійснюються за допомогою цифрових технологій та включає в себе не тільки використання Інтернету та соціальних медіа, але й застосування інших цифрових інструментів, таких як великі дані (Big Data), штучний інтелект (AI), блокчейн та інші інноваційні технології для вирішення суспільних проблем, покращення комунікації та координації між громадянами та громадськими організаціями

12. Зазначена роль держави у мінімізації негативних впливів цифрової трансформації, що полягає у створенні сприятливого цифрового середовища, яке б забезпечувало баланс між інноваціями та захистом прав і свобод громадян шляхом: забезпечення у всіх верств населення доступом до інтернету; підвищення цифрової грамотності; регулювання діяльності інтернет-платформ; захисту персональних даних; сприяння розвитку цифрової інфраструктури. Обґрунтовано, що цифрові технології створюють як нові можливості, так і нові виклики для суспільства, а взаємодія громадянського суспільства та держави в цій сфері є конче важливою та має відбуватися за такими перспективними напрямками як: спільне формування цифрової політики; просування цифрової грамотності; захист персональних даних; створення цифрової інфраструктури; боротьба з дезінформацією; захист прав людини в цифровому просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Tocqueville Alexis de. Democracy in America / George Lawrence, trans.; J. P. Mayer, ed.; New York: Perennial Classics, 2000). 778 pp.
2. The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society / By Jürgen Habermas, Translated by Thomas Burger. Publisher: The MIT Press. 1991. 328 pp.,
3. Ernest Gellner Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals. [Hamish Hamilton](#). 1994. 225 pp.
4. Francis Fukuyama The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order. Paperback. 1999. 368 pp.
5. Dahrendorf Ralf. Reflections on the Revolution in Europe in a Letter Intended to have been Sent to a Gentleman in Warsaw. New York: Random House, Inc., 1990; 163 pp. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/nationalities-papers/article/abs/ralf-dahrendorf-reflections-on-the-revolution-in-europe-in-a-letter-intended-to-have-been-sent-to-a-gentleman-in-warsaw-new-york-random-house-inc-1990-163-pp-1795/E50441C7ADD2C8A276D4C4FBDF1773F6>
6. Putnam Robert D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. Simon and Schuster, 2000. 541 pp.
7. Manuel Castells Communication Power. Second Edition. Oxford University Press (OUP). 2013. 624 p. URL: <https://global.oup.com/academic/product/communication-power-9780199681938?cc=ua&lang=en&>
8. The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom" By Evgeny Morozov. New York: PublicAffairs, 2011. 432 p.
9. Code and Other Laws of Cyberspace / by Lawrence Lessig. New York: Basic Books, 1999. 297 pp. URL: <https://lessig.org/images/resources/1999-Code.pdf>.
10. Barry Wellman Networks in the Global Village. New York. Routledge. 408 pp. DOI <https://doi.org/10.4324/9780429498718>

11. Allan S. Online News: Journalism and the Internet. Buckingham: Open University Press. 2006. 208 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=sC6xoPqrrlwC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
12. Kolodzy J. Convergence Journalism: Writing and Reporting Across the News Media. Rowman & Littlefield. 2006. 267 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=oaM6ux8OT3QC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
13. Boczkowski P. Digitizing the News: Innovation in Online Newspapers. Cambridge: MIT Press. 2005. 243 p. URL: <https://doi.org/10.7551/mitpress/2435.001.0001>
14. McAdams M. Flash Journalism: How to Create Multimedia News. Focal Press. 2005. 518 p. URL: <https://www.routledge.com/Flash-Journalism-How-to-Create-Multimedia-News-Packages/McAdams/p/book/9780240806976>
15. The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier / ed. Rheingold Howard. The MIT Press edition. 2000. 480 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=fr8bdUDisqAC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
16. Olivier Cimelière «Tunisie-Egypte: Peut-on vraiment parler de revolution 2.0» // Le blog du communicant 2.0. URL: <https://www.leblogducommunicant2-0.com/2011/01/31/tunisie-egypte-peut-on-vraiment-parler-de-revolution-2-0/>
17. Olivier Cimelière Terrorisme & réseaux sociaux: N'abandonnons pas le terrain de l'influence aux intégristes! URL: <https://www.leblogducommunicant2-0.com/2014/09/27/terrorisme-reseaux-sociaux-nabandonnons-pas-le-terrain-de-linfluence-aux-integristes/>
18. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти : монографія. Х. : Юрайт, 2014. 208 с.
19. Громадянське суспільство // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.

20. Конституційне право України / за ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. К.: «Ін Юре», 2002. 542 с.
21. Крижанівський А.Ф. Громадянське суспільство в Україні: проблеми теорії і практики. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000, № 1. С. 13-19.
22. Розова, Т. В., Барков В. Ю. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні: монографія. Одеса: Юрид. л-ра, 2003. С. 205.
23. Влада і суспільство: діалог через громадські ради: монографія / Шайгородський Ю.Ж., Андрійчук Т.С., Дідух А.Я. та ін.; за заг. ред. Шайгородського Ю.Ж. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. 148 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/166093/1/Vlada_i_Susp_Dialog_Gromad_Rady.pdf
24. Рябчук М. Ю. Громадянське суспільство. Енциклопедія Сучасної України / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-31976>
25. Якименко Ю. Громадянське суспільство в Україні: основні характеристики. Центр Разумкова. URL: http://razumkov.org.ua/upload/yakymenko_civic_society_2004.pdf
26. Івашова Л. М., Антонова Л. В., Крушельницька Т. А. Комплексний механізм взаємодії громадянського суспільства з інститутами влади в контексті розвитку публічно-приватного партнерства. Публічне управління та митне адміністрування. 2023. №2(37). С. 31-42. <https://doi.org/10.32782/2310-9653-2023-2.4> URL: <http://www.customs-admin.umsf.in.ua/archive/2023/2/4.pdf>
27. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. Вид. допов. і перероб. Харків : Консум, 2001. 656 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-51.html>
28. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії / за заг. ред. проф. А. І. Кудряченка. К. : НІСД, 2007. 396 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kudriachenko_Andrii/Politychna_systema_i_hromadian

[ske_suspilstvo_ievropeiski_i_ukrainski_realii.pdf?PHPSESSID=ia6lee5kpo87iqu8pqnsmjrv43](https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_spryiannia/analit_zvit_2018.pdf)

29. Тимченко С.М. Громадянське суспільство і правова держава в Україні. Запоріжжя: Юридичний ін.-т МВС України, 2002. 193 с.

30. Мухіна М.О., Трима К.А. Концептуальні підходи до визначення поняття громадянського суспільства. *Молодий вчений*. № 2 (17). 2015. С. 176-178.

31. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку : аналіт. доповідь / В.М. Яблонський, Т.В. Андрійченко, І. Е. Бекешкіна та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко , В. М. Яблонського. К. : НІСД, 2018. 128 с. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_spryiannia/analit_zvit_2018.pdf.

32. Антонова Л.В., Антонов А.В., Івашова Л.М. Інформаційно-комунікаційні інструменти забезпечення ефективного врядування в Україні на держаному та регіональному рівнях. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2023. № 1 (36). С.10-17. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2023/1/2.pdf1>

33. Бондарчук Н.В. Взаємодія органів публічної влади та громадянського суспільства в умовах цифровізації. *Публічне управління та адміністрування в Україні*. 2022. Вип 28. URL: <http://surl.li/lhsgx>

34. Сидоренко Світлана Цифровізація як дієвий механізм взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічної влади *Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування* 2023, №1 URL: <http://buk-visnyk.cv.ua/naukova-dumka/2649/>

35. Антонова О., Серьогін С., Літвінов О., & Кривенкова, Р. (2023). Цифрова трансформація публічного сектора в забезпеченні регіонального партнерства . *Аспекти публічного управління*, 11(3), 91-101. (фахове, кат. Б). URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/1019/998>

36. Бекешкіна Ірина: Благодійність і волонтерство-2016: результати соціологічного дослідження. 2017. URL: <https://dif.org.ua/article/blagodiynist-i-volonterstvo-2016-rezultati-sotsiologichnogo-doslidzhennya>
37. Борисенко О. Напрями підвищення ефективності взаємодії органів державної влади й громадянського суспільства. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 10 (28). 2024. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/15470/15541>
38. Горелов Д. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп. К.: НІСД, 2015. 36 с. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/volonter-697e4.pdf>
39. Краснопольська Т.М. Взаємодія громадянського суспільства та правової держави: навч.-метод. Посібник. Одеса: Фенікс, 2015. 104 с. <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi72/0053382.pdf>
40. Інтеракція держави та громадянського суспільства: навч.- метод. посіб. для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти / уклад. Т. Краснопольська; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2023. 103 с. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7965405c-60a7-4730-90e5-8c1dbcc7104f/content>
41. Лях Т. Л. Генеза волонтерського руху у вітчизняній та зарубіжній практиці. Менеджмент волонтерських груп від А до Я : навч.-метод. посібник. К.: Версо-04, 2012. 288 с.
42. Редзюк В. Молодіжні організації України в контексті суспільно-політичного життя 2004-2014 рр. Дис. канд. іст. наук за спец.: 07.00.01 – Історія України. Переяслав, 2020. 227 с.
43. Савайда О. В., Черевко В. В. Природно-правовий феномен волонтерства в Україні в умовах війни. *Modern research in world science*. 2022. С. 730–733. SPC „Sci-conf. com.ua”. <https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiyamodern-research-in-world-science-10-12-07-2022-lviv-ukrayina-arhiv/>

44. Шаульська, Г.. Публічне управління та трансформації української моделі громадянського суспільства. *Аспекти публічного управління*, 9(1), 35-43. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/849>.

45. Юрченко І. В. Інституціоналізація волонтерського руху в Україні : дис ...канд. соціол. наук: 22.00.03. «Соціальна структура, соціальні інститути та процеси». Інститут соціології Національної академії наук України. Київ: Б.в., 2009. 219 с.

46. Соціальна робота в Україні : навч. посібник / І. Д. Зверєва, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; За заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. К. : Науковий світ, 2003. 233 с.

47. Шерр Джеймс. Для Путіна миротворча місія на Донбасі — це і гамбіт, і хитрий прийом водночас. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/dzheims-sherr-dlia-putina-myrotvorcha-misiia-na-donbasi-tse-i-hambit-i-khytryi-pryiom-vodnochas>

48. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І. Д. Зверєвої. Київ: Центр навч. літ-ри, 2006. 316 с.

49. Політологія: підручник / за заг. ред. О. І. Семківа. Львів: Світ, 1993. 576 с.

50. Аналіз українського законодавства, що впливає на розвиток третього сектору: Доповідь підготовлена для Світового Банку Міжнародним Центром Некомерційного Права [Текст] / Наталя Боржеллі, Анатолій Ткачук. – К. : Леста, 2002. – 116 с.;

51. Банчук М. Громадянське суспільство в Україні: поняття і реальність. *Людина і політика*. 2003. № 1 (25). С. 46–50.

52. Вінніков О. Ю. Неприбуткові організації: ресурси та оподаткування. К. : Центр інновацій та розвитку, 2002. 176 с.;

53. Вінніков О. Ю., Соф'янц Н. О Правові засади соціального партнерства в територіальних громадах України: громадські організації та органи влади; регіон. центр «Сприяння». Севастополь; Донецьк: Вебер, 2001. 95 с.;

54. Вінніков О. Організації громадянського суспільства в Україні: правда, брехня та державна статистика. Громадянське суспільство. 2011. № 2 (16). С. 25–27.

55. Захаров, Є. Недержавні організації в Україні та їх взаємостосунки з органами влади URL: <http://www.khpg.org/index.php?id=1084631241&r=20>;

56. Корені трави: Громадянське суспільство в Україні: стан та перспективи розвитку / упоряд.: І. Підлуська, Г. Усатенко, О. Боронь. К. : Фонд «Європа ХХІ», 2003. 288 с.;

57. Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: дослідження. К. : Центр дослідження пробл. громад. суспільства, 2000. 460 с.

58. Настільна книга неприбуткових організацій / за ред. А. Ткачук ; Ін-т громад. суспільства. К.: Ін-т громад. суспільства, 2000. 274 с.

59. Неурядові організації Європейського Союзу: порівняльний аналіз громадських організацій України. К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. 48 с.

60. Новохацький В. Д. Неурядові організації як інститут громадянського суспільства: методологія дослідження та стан в Україні: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2005;

61. Пащенко В. Неурядові організації як інститут громадянського суспільства: методологія дослідження та стан в Україні: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02; НАН України; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. К., 2005;

62. Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (30 трав. 2001 р., Київ) / Укр. акад. держ. управління при Президентіві України ; В. І. Луговий (голов. ред.). К. : Вид-во УАДУ, 2001. Т. 1. 423 с., Т. 2. 470 с., Т. 3. 380 с.

63. Тинкован О. Взаємодія органів державної влади та недержавних організацій в Україні: проблемні питання. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. Дн. : ДРІДУ УАДУ, 2002. Вип. 4 (10). С. 47–54;

64. Третій сектор в Україні: проблеми становлення / М. Ф. Шевченко (кер. авт. кол.), В. А. Головенько, Ю. М. Галустян та ін. К. : Укр. ін-т соц. досліджень, 2001. 173 с.;

65. Хуснутдінов О. Я. Громадський рух як рушійна сила формування громадянського суспільства (Третій сектор в Україні. Теоретично-правові та практичні аспекти розвитку). К. : ФПУ, 2000. 47 с.

66. Цвих В. Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: методологія, теорія, практика: монограф. К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. 376 с.

67. Базір А. Сучасні тенденції реформування місцевого самоврядування в Україні. *Нова політика*. 2000. № 6. С. 44–50.

68. Балабан Р. Політичні партії і місцеве самоврядування. *Людина і політика*. 2003. № 3. С. 136–144.

69. Борденюк В. Деякі аспекти співвідношення місцевого самоврядування, держави і громадянського суспільства. *Право України*. 2001. № 12. С. 24–27.

70. Борденюк В. Добровільне об'єднання територіальних громад у конституційно-правовому вимірі. *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 4. С. 58–66.

71. Криворучко Д. Українська модель місцевого самоврядування: проблеми становлення. Вісник Української Академія державного управління при Президентові України. 2001. № 2 (ч. 2). С. 41–43.

72. Куйбіда В. Становлення демократичних засад місцевого самоврядування. *Економіка України*. 2000. № 10. С. 14–21.

73. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства: монографія. Х: Одісей, 2006. 352 с.

74. Місцеве самоврядування в Україні: історія, сучасність, перспективи розвитку: навч. посіб. / В. В. Кравченко, Н. В. Кравченко, В. П. Лисюченко та ін.; Л. Є. Подобєд (відп. ред.). К.: Арарат-Центр, 2000. 312 с.

75. Некряч А. І. Місцеве самоврядування в Україні: етапи становлення та перспективи: монографія. К: Генеза, 2002. 401 с.
76. Онищук А. Конфліктні ситуації у форматі «центр-регіони». *Віче*. 2003. № 3. С. 50–58.
77. Пухтинський М. Проблеми поступу місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування: 10 років здобутків: монографія / за ред. М. Пухтинського. К.: Атіка, 2002. 368 с.
78. Громадянське суспільство: історія та сучасність: монографія / Т. В. Розова, О. С. Білоусов, Л. В. Вінокурова та ін. ; за заг. ред. Т. В. Розової. Одеса: Юрид. л-ра, 2010. 344 с.
79. Зеленько Г. І. Політична «матриця» громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та України. К. : Знання України, 2007. 336 с.
80. Івченко О. Г. Людина в структурі громадянського суспільства: філософія ідентичності; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К.: Знання України, 2011. 380 с.
81. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: монографія. Львів : Червона Калина, 2002. 272 с.
82. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. С. Власюк та ін. ; за ред. В. С. Крисаченка. К. : НІСД, 2003. 632 с.
83. Левенець Ю. А. Держава у просторі громадянського суспільства; НАН України ; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. К. : Освітня книга, 2006. 272 с.
84. Пасько І. Т., Пасько Я. І. Громадянське суспільство і національна ідея: Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси; НАН України. Центр гуманітарної освіти. Донецьк: Схід. вид. дім, 1999. 184 с.
85. Резнік О. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства / НАН України; Ін-т соціології. К., 2003. 183 с.

86. Розова Т. В., Барков В. Ю. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні: монографія. Одеса: Юрид. л-ра, 2003. 336 с.
87. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і «розбудова держави». К.: Критика, 2000. 272 с.;
88. Тимченко С. М. Громадянське суспільство і правова держава в Україні : монографія. Запоріжжя : Юрид. ін-т МВС України, 2002. 193 с.
89. Cicéron. La République. Tome I, Livre I. Texte établi et traduit par Esther Breguet, 1980. 279 p, p. 249.
90. Арато А. Концепція громадянського суспільства: сходження, занепад та відтворення. *Політичні дослідження*. 1995. № 3. С. 50-62.
91. Боднар К.А. Зміна парадигм у становленні та розвитку теорії громадянського суспільства (історико-філософський аспект) / автореф. дис. канд. філософ. наук зі спец. 09.00.05 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2010. 15 с.
92. Карась А.Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Київ; Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 519 с.
93. Августин Св. Сповідь. Київ: Основи, 1996. 319 с.
94. Малинка Ю. Г. Розвиток громадянського суспільства як філософської концепції в історії суспільно-політичної думки. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2011. № 47. С. 210–218.
95. Аквінський Т. Коментарі до Арістотелевої «Політики». К.: Основи, 2000. 309 с.
96. Узун Ю. В. Концепт “громадянське суспільство” в історії та теорії політичної думки: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. Одеса, 2002. 206 с.
97. Шоріна Т.Г. Технократизм як концепт соціальної теорії та тип мислення. *Вісник НАУ. Сер.: Філософія. Культурологія*. 2017. № 2 (26). С.76-80.
98. Онопрієнко В.І. Онопрієнко М.В. Техногенне суспільство та техногенна цивілізація: ознаки, еволюція, ризики, стратегія контролю. *Вісник*

Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: зб. наук. праць. № 2 (20). К.: НАУ, 2014. С. 22-26.

99. Філософія: навчальний посібник для студ. і аспірантів вищ. навч. закладів / В. А. Буслинський, В. Ю. Алексеев, П. І. Скрипка, Л. М. Кусок. К.: КСУ 2002. 315 с. URL: <http://ellib.org.ua/books/files/philosofy/fil1/p15.html>

100. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебн. Харьков: Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. 691 с.

101. Воронов І. Виклик «Левіафану»: еволюція і перспективи громадянського суспільства. К. : Генеза, 2007. С. 19.

102. Alexander, Jeffrey C. "Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations" / In the book: Real Civil societies. Dilemmas of Institutionalization. Ed. by Jeffrey C. Alexander. London etc.: Sage, 1998. P. 1-19

103. ПолішкарOVA О. О. Політична структуризація в умовах становлення громадянського суспільства в Україні: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. Чернівці, 2002. 18 с.

104. Роулз Дж. Політичний лібералізм // Сучасна політична філософія: антологія; [пер. з англ.]; упоряд. Я. Кіш. К.: Основи, 1998. С. 192-238.

105. Нозік Р. Розподільна справедливість // Сучасна політична філософія: антологія; [пер. з англ.]; упоряд. Я. Кіш. К.: Основи, 1998. С. 239-276.

106. Дворкін Р. Свобода, рівність, спільнота // Сучасна політична філософія: антологія; пер. з англ./ упоряд. Я. Кіш. К.: Основи, 1998. С. 313-343.

107. Макінтайр Е. Чи є патріотизм чеснотою? // Сучасна політична філософія: антологія; [пер. з англ.]; упоряд. Я. Кіш. К.: Основи, 1998. С. 524-543.

108. Волзер М. Безпека і добробут // Сучасна політична філософія: антологія; [пер. з англ.]; упоряд. Я. Кіш. К.: Основи, 1998. С. 486-523.

109. Тейлор Ч. Непорозуміння: дебати між лібералами та комунітаристами // Сучасна політична філософія: антологія; [пер. з англ.]; упоряд. Я. Кіш. К.: Основи, 1998. С. 544-575.

110. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник / за ред. Ф. М. Кирилюка. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 704 с.
111. Гегель, Георг Вільгельм Фрідріх. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. К.: Юніверс, 2000. 336 с.
112. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки. К., 1997. С. 653-692. URL: <http://litopys.org.ua/istpolit/ipd35.htm>
113. Речицкий В.В. Политическая активность. Конституционные аспекты. К. : «Сфера», 1999. 86 с.
114. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. С. 426-427.
115. Колодій А.Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Львів: Видавництво «Червона Калина». 2002. 272 с. С. 68-69.
116. Любченко П. Конституційно-правові проблеми визначення структури громадянського суспільства. *Вісник академії правових наук України*. 2004. № 3 (38). С. 44-52.
117. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства. Харків: Одиссей, 2006. 352 с.
118. Бойченко І. В. Суспільство. Соціальна філософія: короткий енциклопедичний словник / заг. ред. і уклад. : В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. Київ–Харків : ВМП “Рубікон”, 1997. С. 351–352.
119. Воловик В. І. Вступ до філософії: навчальний посібник. Запоріжжя : Просвіта, 2001. 160 с.
120. Кін Дж. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення / Дж. Кін : пер. з англ. О. Грищенко ; літ. ред. О. Грищенко. К.: К. І. С., 2000. 192 с.

121. Diamond L. *Developing Democracy: Toward Consolidation. The Global Resurgence of Democracy*. Baltimore: The John Hopkins University Press. 1999. 384 p.

122. Соляр С. Громадянське суспільство: загальнотеоретичні підходи до визначення. *Вісник*. 2013. № 1. С. 271-279.

123. Любченко П.М. Громадянське суспільство: аспекти нової парадигми. *Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. Вип. 78. С. 43-44.*

124. Gellner Ernest. *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals*. 1994. 225 p.

125. Громадянське суспільство URL: http://lib.mdpu.org.ua/e-book/politologiya/eBook/modul_1/tema9.htm.

126. Пасісниченко В. Громадянське суспільство: сучасні дебати та їх соціологічні імплікації. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2010. Вип. 16. С. 45 – 49.

127. Сміт Дж. Світове громадянське суспільство? Міжнародні громадські рухи та організації і соціальний капітал. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/smith.htm>.

128. Kastrati A. Civil Society from Historical to Contemporary Perspectives. *European Journal of Multidisciplinary Studies*. 2016. Vol. 1. Nr. 1. P. 1-26. URL: http://journals.euser.org/files/articles/ejms_jan_apr_16_nr1/Kastrati.pdf.

129. Маккиавели Николо. *Государь. Трактат* / пер. с итал. под ред. Н. Курочкина. К.: «Видавнична група КМ-БУКС», 2016, 176 с.

130. Колодій А. Ф. Концепція громадянського суспільства: проблема узгодженості теоретичних підходів та емпіричних моделей: Громадянське суспільство як здійснення свободи: Центрально-східноєвропейський досвід / за ред. А. Карася. Львів, 1999. С. 21-38,

131. Михальченко М. Методологічні проблеми дослідження взаємодії соціально-правової держави і громадянського суспільства. *Наукові записки.: збірник*. 2004. Вип. 25. С. 23- 35.

132. Rosenblum Nancy L. Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism . *Social Research*. Vol. 61, No 3 (Fall 1994). P. 553–554.

133. Колодій А. Розвиток громадянського суспільства URL: http://www.political-studies.com/?page_id=178

134. Рудич Ф. Відносини між державою і громадянським суспільством: Матеріали “круглого столу” 19 листопада 2003 року. К.: НІСД, 2003. 115 с.

135. Івашова Л.М. Механізми та інструменти функціонування громадянського суспільства та його взаємодії з органами місцевого самоврядування в контексті сталого розвитку територій // Потенціал розвитку територій: методологічні засади формування і нарощення: монографія / за заг. ред. О. Ю. Бобровської. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. С. 232–239.

136. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство та політична культура: теоретичний і прикладний аспекти : монографія. Луганськ : Вид-во Елтон-2, 2009. 308 с.

137. Основи правознавства: навчальний посібник / За ред. С.В. Ківалова, М.П. Орзіха. Одеса: «Юридична література», 2003. 326 с.

138. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методол. аспекти. К.: Вид. дім “Ін Юре”, 2002. 226 с.

139. Alexander J. Bringing Democracy Back In: Universalistic Solidarity and the Civil Sphere // *Intellectuals and Politics: Social Theory in a Changing World*. 1991. P. 168-182.

140. Герасіна Л.М. Держава правова. Харків: Право, 2015. 156 с.

141. Kuts S. Civil Society in Ukraine: “Driving Engine or Spare wheel for Change? Civil Society Index Report for Ukraine. Kyiv: CIVICUS: World Alliance for Citizen Participation, 2006. 132 p.,

142. Кресіна І. До питання визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року. Політичний менеджмент. 2005. № 6. С. 3–6.

143. Рубцов В. П. Кроки до громадянського суспільства : постмайданове громадянське суспільство України: уроки для країни та світу. Науковий

альманах. Київ: Українська Всесвітня Координаційна Рада, Інститут місцевої демократії, 2006. 300 с.

144. Формування та становлення громадянського суспільства в Україні: монографія / [авт. кол.: В. І. Цимбалюк, В. І. Гришко, І. В. Міщук та ін.]. Одеса: КУПРІЄНКО СВ, 2019. 158 с.

145. Рудич Ф. Громадянське суспільство та народовладдя: методологічний контекст. *Наукові записки: збірник*. 2004. Вип. 25. С. 11-23.

146. Великий енциклопедичний юридичний словник / За редакцією акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 992 с.

147. Громадянське суспільство. Енциклопедія сучасної України: багатотомне науково-енциклопедичне видання Інституту енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-31976>.

148. Цокур Є. Г. Особливості реалізації ідеї громадянського суспільства та її вплив на легітимаційні процеси в сучасній Україні. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. № 22 «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін». 2009. Вип. 1. С. 106-110.

149. Арато А. Концепция гражданского общества: восхождение, упадок и воссоздание – и направления для дальнейших исследований. *Полис*. 1995. № 3. С. 48 – 57.

150. Джин, Л. Коэн. Гражданское общество и политическая теория / пер. с англ., общ. ред. И.И. Мюрберг. 2003. 784 с.

151. Hall J. A. In Search of Civil Society. *Civil Society: Theory, History, Comparison*. Cambridge: Polity Press, 1995. P. 1–31.

152. Трима К. А. Глобалізація як фактор трансформації українського громадянського суспільства (на прикладі громадських організацій): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». Маріуполь, 2011. 217 с.

153. Політико-правові інститути сучасності: структура, функції, ефективність: [монографія / за заг. ред. М.І. Панова, Л.М. Герасіної]. К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2005. 424 с.

154. Salamon L. M. (2010). "Putting the civil society sector on the economic map of the world." *Ciriec International* vol 81. URL: http://www.augurproject.eu/IMG/pdf/WP3_WP_Hunya_role_of_business_organization-2.pdf.

155. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики Постанова КМУ від 3 листопада 2010 р. № 996. URL: <https://dsns.gov.ua/upload/1/2/3/9/7/2014-7-7-pam-cl-prav-gr.pdf>.

156. Петренко К. М. Інституціоналізація громадських об'єднань: вітчизняні практики та світовий контекст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Сер. № 22 «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін». К.: Видавництво національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2013. Вип. 12. С. 83-90.

157. Карась А. Розвиток демократії як здійснення громадянського суспільства. *Універсум*. Ч. 3-4. 2000, С 56-67.

158. Лук'янов Д. Держава і політичні партії в політичній системі суспільства. *Актуальні проблеми історії та культури України*. Ч. II. Миколаїв: Тетра, 2000. С. 32-38.

159. Кириченко С. О. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. К.: Логос, 1999. 88 с

160. Колодій А. Перешкоди на шляху інституціалізації громадянського суспільства в Україні. *Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю*. (30 травня 2001 р., Київ). Т. 1. К. Українська Академія державного управління при Президентіві України, 2001. 276 с.

161. Місцеве самоврядування в Україні в умовах становлення правової Держави: монографія / за ред. Ю. М. Тодики і В. А. Шумілкина. Х., 2004. С. 48.

162. Зимогляд В. Громадянське суспільство в Україні: політико-правовий дискурс і практичний вимір у контексті часу. *Вісник Академії правових наук України*. №3(54). Х.: Право, 2008. С. 120-125.

163. Тодика О. Ю. Проблеми реалізації органами місцевого самоврядування своїх повноважень в аспекті здійснення народовладдя. Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. Х.: Право, 2004. Вип. 7. С. 49–61.

164. Європейське врядування. Біла книга, 25.7.2001 (2001) 428 с. http://www.pravo.org/ua/files/konstutyc/WHITE_BOOK_UKR_REV.pdf.

165. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії / за заг. ред. проф. А. І. Кудряченка. К. : НІСД, 2007. 346 с.

166. Мухіна М.О., Трима К.А. Концептуальні підходи до визначення поняття громадянського суспільства. *Молодий вчений*. № 2 (17). 2015. С. 176-178.

167. Основи демократії: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / за заг. ред. Антоніни Колодій. К.: Ай-Бі, 2002. 684 с.

168. Дацій Н.В. Світовий досвід становлення і розвитку громадянського суспільства і соціальної держави. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*: зб. наук. пр. Х.: Міськдрук, 2015. Вип. 4 (1). С. 25-34.

169. Захаров Є. Громадський контроль і права людини. URL: <http://www.opora.org.ua/analicity.php?id=404>

170. Тимченко С.М. Громадянське суспільство і правова держава в Україні. Запоріжжя: Юридичний ін.-т МВС України, 2002. С. 66.

171. Політологія. Друге видання, перероблене та доповнене за науковою редакцією А. Колодій. К.: ЦУЛ, 2003. 664 с.

172. Кравчук, М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти): навч. посіб.. Тернопіль : ТНЕУ, 2012. 269 с.

173. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії [. К.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі».— 207 с.

174. Rosenblum N. Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism. *Social Research*. Vol. 61. 1994. P. 540–557.

175. Корнієнко В. О. Інститути громадянського суспільства та української держави: правові витoki. Актуальні проблеми держави і права. 2006. (29). С. 210 – 213.

176. Соляр С. Громадянське суспільство: загальнотеоретичні підходи до визначення. Вісник Академії правових наук України. 2013. (1). С. 271-279.

177. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; за науковою ред. В. П. Бежа ; редкол. : В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 680 с.

178. Рабінович П. Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування). *Українське право*. 1996. Число 3. С. 25-33.

179. Денисюк М.В. Взаємозв'язок та взаємодія громадського суспільства та держави (теоретико- правові аспекти) URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64

180. Civil Society and the State. New European Perspectives / ed. by John Keane. London; New York, 1988. 368 p.

181. Онищенко О. Громадянське суспільство: тенденції становлення // *Наука і суспільство*. 2002. № 1-2 . С.12-15.

182. Hannah Arendt. The Human Condition. Licensed by The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, U.S.A / переклала з англійської Марія Зубрицька. Львів: Центр гуманітарних досліджень, 1999, 255 с. https://shron1.chtyvo.org.ua/Arendt_Hanna/Stanovysche_liudyny.pdf

183. Михайловська О. Держава і розвиток інститутів громадянського суспільства. *Політичний менеджмент*. 2005. № 3. С. 108–114.

184. Ващук О. М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.02. «Конституційне право» / Ващук Оксана. Київ, 2004. 207 с.

185. Заброда Д. Г. Колпаков В. К. Адміністративно-правові проблеми взаємодії суб'єктів боротьби з корупцією. Д. Г. Заброда. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2007. 324 с.

186. Музичук О. М. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями: дис. ...кандидата юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. 217 с.

187. Концепція Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2024 р. № 141-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-2024-%D1%80#Text>.

188. Івашова Л. М., Кудряшов Р. О. Неформальні течії як відзеркалення стану громадянського суспільства та їх вплив на державну молодіжну політику: від давнини до сьогодення. Публічне управління та митне адміністрування. 2024. №1 (40). С. 24-31. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2024/1/6.pdf>.

189. Rozzak Th. The Making in Counter-Culture. Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition. University of California Press. 1995. 352 p.

190. Brake M. Comparative youth culture: the sociology of youth subcultures in Britain and Canada. London; New. York: Routledge, 1993. 228 p.

191. Смелзер Н. Дж. Соціологія. *Соціологічне дослідження*. 1990. № 12. С. 116-137.

192. Hebdige D. Subculture: The meaning of the style. London and New York: Taylor & Francis e-Library, 2002. 206 p.

193. Frith S. The Sociology of Youth / S. Frith. London : Open University Press, 1984. 265 p.

194. Бусел Ю. Молодіжні субкультури в Україні. *Психолог*. 2009. № 31-32. С. 3-16.

195. Возний І.П. Вступ до спеціальності культурологія. Конспект лекцій. Частина 2. Теорія культури. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2016. 280 с.

196. Кухар В. Теоретико-методологічні аспекти вивчення поняття «субкультура» і його складової «молодіжна субкультура» в українознавчому вимірі. *Освіта і управління*. 2012. №1. С. 52-57.
197. Зязюн І. Динаміка культурного поступу (культура і субкультура з точки зору теорії). *Трибуна*. 1994. № 9 – 10. С. 20-21.
198. Кантор Н. Молодіжна правова субкультура: експлікація поняття. Актуальні питання гуманітарних наук. 2018. Вип. 20. Том 2. С. 12-14. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/20_2018/part_2/4.pdf
199. Кулик В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива. Київ: Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. 460 с.
200. Артёмов П. М. Типологізації молодіжних субкультур: аналіз основних напрямків та нових засад. *Соціологія майбутнього : науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства*. 2011. № 2. С. 32–37.
201. Петровська К. В. Формування суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді в творчих неформальних об'єднаннях: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Бердянський державний педагогічний університет. Бердянськ, 2013. 347 с.
202. Лисенко Ю. О. Взаємодія субкультур у культурі суспільства. *Педагогіка та психологія: зб. наук. праць*. Харків, 2015. № 48. С. 109–118.
203. Кухар В., Теоретико-методологічні аспекти вивчення поняття «субкультура» і його складової «молодіжна субкультура» в українознавчому вимірі». *Освіта і управління*. Т.15. 2012. №1 С. 52-60.
204. Богомолова М. Ю. Делінквентна поведінка підлітків у координатах асоціальних впливів неформальних молодіжних об'єднань. *Педагогічний альманах : зб. наук. пр.* Херсон: РПО, 2011. Вип. 12, ч. 3. С. 257–261.
205. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: монографія. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. 340 с.
206. Бусел Ю. Молодіжні субкультури: пофігізм чи протест. *Соціальний педагог*. 2010. № 10 (спецвип.). С. 95.

207. Андреев Ю. С. Агресивна поведінка підлітків : сутність, причини та види. *Вісник Львівського національного університету імені Тараса Шевченка*. Львів, 2014. № 5 (288), ч. I. С. 148–157.

208. Молодіжна субкультура. *Молодіжні субкультури: блог*. 2012. 24 грудня. URL: <https://subcultures1.blogspot.com/2012/12/blog-post.html#more>

209. Sokolov, M. Subcultural Dimension of Social Movements: A Cognitive Approach. URL: <http://subculture.narod.ru/text/book2/sokolov.htm>.

210. Brake M. The Sociology of Youth Culture and Youth Subcultures (Routledge Revivals): Sex and Drugs and Rock 'n' Roll? / M. Brake. London: Routledge, 2014. 216 p.

211. Павелків В.Р. Конструктивно-деструктивний потенціал молодіжних субкультур. Особистість у контексті морального та професійного зростання: колективна монографія; за ред. Р. В. Павелківа. Київ: «Центр учбової літератури», 2019. С. 56-72.

212. Hess Karen. M. Juvenile Justice. Wadsworth Cengage Learning, 2009. P. 214-216.

213. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27 квітня 2021 року № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>

214. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>

215. Програма «Національна ідентичність України через молодь» (Ukraine National Identity through Youth (UNITY)) URL: <https://www.irex.org/project/ukraine-national-identity-through-youth-unity>

216. ЮНІСЕФ та ЄС розширюють можливості для молоді на сході України. Веб-сайт UNICEF Україна. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/unicef-and-eu-empower-youth-conflict-affected-ukraine>

217. Рада Європи розпочала нову програму «Молодіжна політика, заснована на підходах участі» Веб-сайт Council Of Europe. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/the-council-of-europe-launched-a-new-programme-participatory-youth-policy->

218. Про національну безпеку України: Закон України від 04.03.2020, № 522-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19>

219. Кирилюк Ф.М. Історія зарубіжних політичних вчень. Нової доби: Навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008 414 с. (Мельє Ж. Завещание: в 3-х томах. М.: Изд-во АН СССР, 1954., Т.1. С.12-123).

220. Stanford Encyclopedia of Philosophy (27.09.2017). URL: <https://plato.stanford.edu/entries/>

221. Jenkins H. (2006). Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. New York: New York University Press. 318 p.

222. Muggleton D. Inside Subculture : The Postmodern Meaning of Style (Dress, Body,. Culture Series). N.Y. : New York University Press, 2000. 224 p

223. Нові люди – нова країна. *Український інтерес*. URL: <https://uain.press/articles/novi-lyudi-novakrayina-1565052>

224. Аврамчук К. “Чорна пляма” українського правосуддя: справа Павліченків. *Українська правда*. 21 січня 2013. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2013/01/21/6981873/>

225. Шуклінов П. Ультрас против титушек. Почему фанаты выходят на Майдан. *LIGA.net*. 25 січня 2014. URL: https://news.liga.net/politics/articles/ultras_protiv_titushek_pochemu_fanaty_vykhodyat_na_maydan

226. Офіційна заява всіх ультрас України з приводу останніх подій у країні URL: <https://surl.li/fjvhqz>

227. Артёмов П.М. Громадянська непоко́ра як контекст для навколофутбольних субкультур. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія теорія методи»*. 2015. №1148. С.100-103.

228. «Трибуна героїв» порахувала, скільки ультрас загинули у війні за Україну. *Новинарня: новини країни що воює*. 6 лютого 2024. URL: <https://novynarnia.com/2024/02/06/trybuna-geroyiv-porahuvala-skilky-ultras-zagynuly-u-vijni-za-ukrayinu/>

229. Макаревська К. Масове повернення Росії, втрати у війні та "червона картка" домаганням: головні соціальні події 2023 року в спорті. *Суспільне спорт*. 31 грудня 2023. URL: <https://suspilne.media/sport/648042-masove-povernenna-rosii-vtrati-u-vijni-ta-cervona-kartka-domagannam-golovni-socialni-podii-2023-roku-v-sporti/>

230. Соціологія : словник термінів і понять / за ред. Є. А. Біленького, М. А. Козловця. Київ : Кондор, 2006. 370 с,

231. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України: конспект лекції до короткотермінового семінару в системі підвищення кваліфікації кадрів / уклад : Е. А. Афонін, О. В. Суший ; Нац. акад. держ. Упр. при Президентові України. Київ, 2010. 48 с. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/transparentnist.pdf>

232. Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016-2020. – Київ: Ваіте, 2016. 280 с.

233. Шайгородський Ю. Розвиток громадянського суспільства та проблема «дефіциту демократії». Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С.332-367. URL: <https://surl.li/pncoeo>

234. Менджул М. В. Сучасний етап розвитку громадських організацій в Україні: історико-правовий аналіз. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. “Лісабонська стратегія як визначальний чинник європейської інтеграції в галузі освіти і науки”, (Ужгород (Україна) – Гирляни (Словаччина), 6–9 трав. 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Закарпат. держ. ун-т. Ужгород: Ліра, 2008. С. 200–207.

235. Законодавчий вимір реформи децентралізації. Короткий огляд законопроектів та основних нормативно-правових актів. (Станом на 13 червня 2017 року) / заг. ред. та упоряд. Парасюк І. Л. Київ: ФОП Москаленко О. М., 2017. 36 с.

236. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / за наук. ред. О. Резніка. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2019. 288 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf>

237. Про інформацію: Закон України від 02.10.92 №2658-XII, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

238. Загальна декларація прав людини URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

239. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод людини URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

240. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

241. Про свободу асоціацій і захист права на організацію: Конвенція Міжнародної організації праці. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_125

242. Конституція України: основний закон України від 28 черв. 1996 р. URL: <https://bit.ly/2PeFl9Q>.

243. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова КМУ від 05 листопада 2008 №976. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>.

244. Роз'яснення Міністерство юстиції України від 24.01.2011 «Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0016323-11>

245. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України : монографія / за ред. чл.- кор. НАН України Гриценка А.А.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозування НАН України». К., 2015. 274 с.

246. Розвиток громадянського суспільства в Україні: минуле, сучасність, перспективи: колективна монографія / за заг. ред. О. М. Руденко, С. В. Штурхецького. Острог: ІГСУ, Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. 328 с. (Серія : «Громадянське суспільство», Вип. 7).

247. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. {Із змінами, внесеними згідно із Законом № 4711-VI від 17.05.2012}. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011. № 32. Ст. 314.

248. Науково-практичний коментар до Закону України «Про доступ до публічної інформації» / заг. ред. Дмитро Котляр, Андрій Шевченко ; Видання ініційоване Комітетом Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації і рекомендоване для використання в адміністративній та судовій практиці. Київ, 2012. 170 с.

249. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

250. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23 вересня 1997 року № 539/97-ВР URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/539/97-%D0%B2%D1%80>

251. Про утворення підрозділів місцевих органів виконавчої влади з питань внутрішньої політики : постанова Кабінету Міністрів України, 30 жовтня 1998 р. N 1715. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1715-98-%D0%BF#Text>

252. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>.

253. Програма діяльності Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України, 23 березня 2000 р. № 550. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/550-2000-%D0%BF>

254. Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості діяльності органів державної влади:» Указ Президента України від 01 серпня 2002 р. № 683. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/683/2002#Text>

255. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 року № 2625-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2625-14>

256. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 6 листопада 2012 року № 5475-VI URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5475-17>

257. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>

258. Відкритість, дієвість, результативність. Програма діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ від 17 березня 2003 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-03>

259. Послідовність. Ефективність. Відповідальність. Програма діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ від 12 березня 2004 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-04>.

260. Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики формуванні та реалізації державної політики: Указ Президента України від 31 липня 2004 року № 854. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854/2004#Text>

261. Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1378. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

262. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова КМУ від 03.11.2010 року №996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>

263. Золотар О.В., Селик В.Г. Ефективна організація роботи громадської ради при органі місцевого самоврядування. Покрокові інструкції. К.: Центр політичних студій та аналітики «Ейдос», 2020. 88 с.

264. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

265. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16 квітня 2009 року № 1275-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17#Text>

266. Про волонтерську діяльність: Закон України 19 квітня 2011 року № 3236-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>

267. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2007 р. № 1035-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-%D1%80#Text>

268. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2014. 78 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-04/grom_susp-bdf01.pdf

269. Діяльність громадських об'єднань в Україні: Статистичний бюлетень. URL: <https://ukrstat.gov.ua>

270. Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-%D1%80#Text>

271. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

272. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 26 лютого 2016 року №68 / Офіційний вісник Президента України від 03.03.2016. 2016 р. № 7. Ст. 162. С. 32

273. Ключові виклики для розвитку громадянського суспільства, 2020. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2020 році : матеріали. щоріч. доп. / Корнієвський О., Сидоренко Д., Пеліванова Н. та ін. ; за заг. ред. Ю. Тищенко, Ю. Каплан. Київ : НІСД, 2021. 116 с. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-09/analytrep_10_2021.pdf

274. Громадські експерти назвали проблеми та успіхи державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства. URL: <https://www.prostir.ua/?news=hromadski-eksperty-nazvalyproblemy-ta-uspihy-derzhavnoji-polityky-spryyannya-rozvytku-hromadyanskoho-suspilstva>

275. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки Указ Президента України від 27 вересня 2021 р. № 487/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

276. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 366-р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

277. Указ Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року» Документ 94/2021, чинний, поточна редакція — Прийняття від 12.03.2021 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>

278. Ministry of the Interior. Civil Society. URL: <https://www.siseministerium.ee/en/regional-affairs/civil-society>

279. Положение Республиканского государственного учреждения «Комитет по делам гражданского общества Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан». URL: <https://tinyurl.com/yxwfm3y>.

280. National strategy for the creation of an enabling environment or civil society development from 2012 to 2016 http://ccc-tck.org.ua/storage/books/ukr_national_strategy_choratia.pdf

281. Державна політика розвитку громадянського суспільства: моніторинг ефективності. Європейський досвід. Київ :ПРООН, 2011. 97 с.

282. Ковалевіч І. Зарубіжний досвід залучення громадськості до формування та реалізації місцевої політики. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 2. С. 135–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2009_2_22

283. Кудряченко А. Засадничі демократичні цінності та їх роль у розвитку громадянського суспільства у країнах Європи. *Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 12 грудня 2012 р. Київ : НІСД, 2013. С. 28–39

284. Халецький А. Зарубіжний досвід сприяння розвитку громадянського суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 11 <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=546>.

285. Деякі питання Державного агентства спорту і Державного агентства розвитку молоді та громадянського суспільства : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2020 р. № 233. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/233-2020-п>

286. Кириченко СО. Шляхи формування правової держави і громадянського суспільства. К.: Логос, 1999. 178 с.

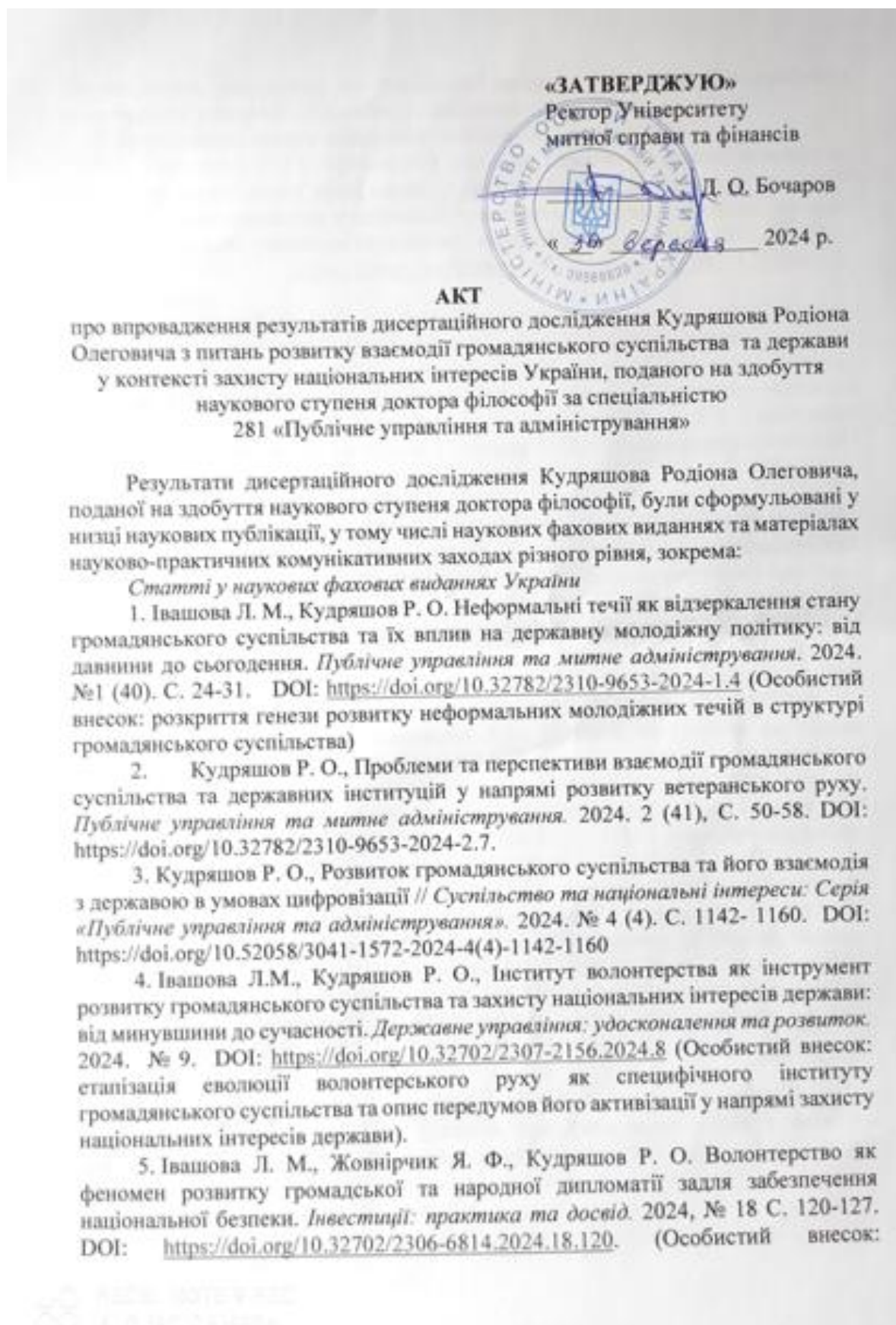
287. Аналіз державних стратегічних документів України щодо врахування адаптованих для України Цілей Сталого Розвитку до 2030 року : Аналітична доповідь. К. : Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. 84 с. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/RIA_complete-report_ukr.pdf

288. Кобець Р., Руда О. Залучення ОГС до розробки політики та моніторингу її реалізації. Київ, 2014. 42 с.

289. Андрійчук, Т. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства: проблеми організаційно-функціонального забезпечення. *Політичні дослідження / Political Studies*. 2021, № 2, С. 80–96. <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/246308>

ДОДАТКИ

Додаток А

обґрунтування передумов та наслідків розвитку феномена міжнародного волонтерства у напрямі забезпечення національної безпеки).

Опубліковані праці у виданнях апробаційного характеру

1. Кудряшов, Р. О. Футбольні фанати як унікальний фактор безпеки та захисту громадянського суспільства у секторі безпеки та оборони країни // Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 21 груд. 2021 р.). 2021. С. 49-52. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20211221/article/view/kudriashov.

2. Кудряшов Р. О., Івашова Л.М. Національний спротив в Україні: історія та виклики сьогодення // Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. – С. 195-198.

URL: <https://hdl.handle.net/11300/19150>

3. Rodion Kudriashov, Anna Arshynnikova, Lyudmyla Ivashova Youth subculture in the modern socio-cultural space: theoretical approaches and generalizations [Молодіжна субкультура в сучасному соціокультурному просторі: теоретичні підходи та узагальнення] // 2nd International Conference on Relationship between public administration and business entities management (RPABM): Book of abstracts (November 12, 2022, Tallinn). Tallinn: Scientific Center of Innovative Researches, Relationship between public administration and business entities management-2022. P. 209-213. DOI: <https://doi.org/10.36690/RPABM-2022-209>

4. Кудряшов Р.О., Аршиннікова А.В. Поняття патріотизм як основа національної єдності: історичне підґрунтя // Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання: збірник тез методологічного семінару (м. Київ, 6 квітня 2023 р.). Івано-Франківськ: НАІР, 2023. С. 216-223. URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Zb_tez_metod_sem.-06.04.2023.pdf

5. Івашова Л.М., Кудряшов Р.О. Роль волонтерства у забезпеченні національної безпеки через механізми публічної дипломатії // XXXVIII International scientific and practical conference «Development of Modern Science: State, Problems and Prospects» (September 11-13, 2024) Brno, Czech Republic. International Scientific Unity, 2024, p.198-203. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2024/09/Development_of_modern_science_state_problems_and_prospects_September_11_13_2024_Brno_Czech_Republic.pdf

Представлені наукові здобутки Р.О.Кудряшова виконувалися в Університеті митної справи та фінансів при формуванні звітів з науково-дослідної роботи за темами кафедри публічного управління та митного адміністрування «Розвиток інституту публічного управління та митного адміністрування на засадах інноваційної парадигми» (державний реєстраційний номер 0120U101495) де використано авторський доробок щодо удосконалення

безпекового механізму взаємодії громадянського суспільства та держави на засадах активізації молоді для участі у волонтерських організаціях.

Змістове наповнення, методологія дослідження та отримані результати й висновки дисертаційного дослідження свідчать про наявність авторського підходу до вивчення означеної проблематики у представленій роботі, а саме: у роботі вперше розроблена концептуальна інституційна модель взаємодії громадянського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України, котра побудована на основі принципів співпраці, підзвітності, прозорості й взаємної підтримки та базується на всебічному аналізі сучасних форм і механізмів співпраці між громадянським суспільством та державними інституціями, а також враховує сучасні комунікаційні та інформаційні можливості для зміцнення цієї взаємодії з акцентом на залученні молодіжних, волонтерських, ветеранських та фанатських організацій.

Проректор з наукової роботи
Університету митної справи та фінансів,
д. ю. н., професор

Д. В. Приймаченко

Завідувач кафедри публічного управління
та митного адміністрування
Університету митної справи та фінансів,
д. держ. упр., професор

О. В. Антонова

КОМІТЕТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ з питань гуманітарної та інформаційної політики

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01008, www.rada.gov.ua

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта Університету митної справи та фінансів Кудряшова Родіона Олеговича з питань розвитку взаємодії громадянського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України від Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики Верховної Ради України.

Дисертаційне дослідження на тему "Розвиток взаємодії громадянського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України" є науковим дослідженням, що спрямоване на вивчення та вдосконалення механізмів співпраці між державними інституціями та громадянським суспільством у сучасних умовах, зокрема в умовах глобальних та внутрішніх викликів, що виникли внаслідок російської агресії та пов'язані зі забезпеченням національної безпеки, інформаційної стійкості та збереженням культурної ідентичності.

У зв'язку з актуальністю проблеми щодо зміцнення взаємодії між громадянським суспільством та державою в умовах сучасних викликів, зокрема в аспекті захисту національних інтересів України, теоретичні висновки та практичні рекомендації Р.О. Кудряшова визнано такими, що мають практичну значимість. Представляють інтерес науково обґрунтовані підходи щодо інтеграції інститутів громадянського суспільства у процеси формування та реалізації державної політики у сфері захисту національних інтересів, а також у створенні ефективних механізмів взаємодії держави та суспільства з метою забезпечення консолідації зусиль у гуманітарній та інформаційній сферах.

Пропозицій автора, які мають практичне значення для діяльності Комітету віднесено:

1. Запропонований автором *інтеграційний механізм співпраці громадських організацій та держави* до складу якого включено ефективні інструменти для налагодження постійного діалогу між громадянським суспільством та державними органами на законодавчому рівні, зокрема, розроблені рекомендації щодо впровадження консультативних платформ та платформ зворотнього зразку для реагування на запити громадськості.

2. Авторські пропозиції щодо *захисту інформаційного простору*, де розглянуто питання формування стратегії для протидії інформаційним загрозам через підвищення

медіаграмотності громадян та активне залучення громадських ініціатив до створення контенту, що захищає національні інтереси

3. Рекомендації щодо удосконалення змісту та посилення ролі *гуманітарної політики* - визначено важливість тісної співпраці між державними інституціями та громадськими організаціями у просуванні національних культурних цінностей, національної ідентичності та підтримці національних культурних ініціатив на місцевому та міжнародному рівнях.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у розробці на основі пропозицій автора рекомендацій щодо вдосконалення державної політики у сфері гуманітарної та інформаційної політики. Зокрема, пропозиції автора частково враховано при написанні Законопроекту №11115 від 25.03.2024 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація».

Матеріали дисертаційного дослідження, також, використовуються Комітетом з питань гуманітарної та інформаційної політики Верховної Ради України в рамках підготовки законодавчих ініціатив та проектів нормативно-правових актів, що регулюють питання взаємодії громадянського суспільства та державних органів у сфері гуманітарної та інформаційної політики, у контексті захисту національних інтересів України.

Голова Комітету

Микита ПОТУРАЄВ

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ
УКРАЇНИ
ВІЙСЬКОВА ЧАСТИНА
№ 4638
код 26632789

№ 24 08 2024 р.
1787/23177

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта Університету митної справи та фінансів Кудряшова
Родіона Олеговича з питань розвитку взаємодії громадянського
суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів
України від полковника, командира військової частини А4638 ЗСУ
Андрія Євгенійовича Білецького.**

Дисертаційне дослідження Кудряшова Родіона Олеговича на тему "Розвиток взаємодії громадянського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України" представляє комплексне дослідження процесів співпраці між громадянським суспільством та державними інституціями, спрямоване на забезпечення національної безпеки, зокрема в аспекті захисту прав ветеранів Збройних Сил України. В умовах сьогодення, ця взаємодія набуває ключового значення для ефективного функціонування системи підтримки ветеранів та підвищення обороноздатності держави.

Враховуючи актуальність дослідження у контексті сучасних викликів, теоретичні висновки та практичні рекомендації Р.О. Кудряшова стала основою для розробки нових механізмів співпраці між державними структурами та громадянським суспільством, з акцентування уваги на підтримці ветеранів, їх реабілітації та інтеграції в суспільне життя після завершення військової служби, а також для врахування у законотворчій діяльності під час розробки нових стратегій підтримки ветеранів та вдосконалення чинних програм реабілітації, соціальної адаптації та професійної підготовки ветеранів у контексті захисту національних інтересів України.

У своїй дисертаційній роботі автор досліджує і пропонує нові підходи до співпраці між державними інституціями, громадськими організаціями, волонтерськими рухами та фанатськими об'єднаннями, що набули особливого значення в період російсько-української війни, які мають практичну значимість. Практичне значення дослідження полягає у впровадженні рекомендацій для покращення системи підтримки ветеранів посилення механізмів соціальної та психологічної реабілітації, що передбачає сприяння професійній інтеграції ветеранів, а також створенні дієвої системи правового захисту та економічної підтримки ветеранів.

Основні положення дисертаційного дослідження, що мають практичне значення для захисту прав і свобод ветеранів в Україні та заслуговують на впровадження це:

1. Пропозиції автора щодо створення нових моделей співпраці між державними інституціями та громадськими ініціативами, спрямованих на забезпечення ефективної реабілітації ветеранів, їх психологічну підтримку та соціальну адаптацію.

2. Рекомендації щодо посилення ролі громадянського суспільства, зокрема фанатських організацій, які під час війни активно долучалися до волонтерських та військових ініціатив та їх інтеграції у систему підтримки ветеранів, зокрема через спільні проекти у сфері психологічної реабілітації, працевлаштування та соціальної адаптації.

3. Пропозиції з розробки та впровадження: інформаційного механізму співпраці між державними органами та громадськими організаціями на основі створення єдиних інформаційних платформ для координації реабілітаційних програм, програм психологічної допомоги, а також послуг із працевлаштування ветеранів; механізму соціально-психологічної реабілітації ветеранів, зокрема через розвиток програм професійної підготовки та перепідготовки, підтримку підприємницьких ініціатив серед ветеранів, а також механізми податкових пільг для компаній, в яких працюють ветерани.

Запропоновані автором напрями та підходи до розширення програм підтримки через залучення неурядових організацій, які спеціалізуються на психологічній реабілітації, та соціально-психологічній реабілітації сприятиме зниженню рівня посттравматичних стресових розладів серед ветеранів.

На прискіпчиву увагу та практичне впровадження заслуговують, також, інші пропозиції автора, зокрема щодо: посилення ролі ветеранських організацій для підвищення соціальної інтеграції ветеранів; співпраці ветеранських організацій з медичними й реабілітаційними, правозахисними, владними та соціальними структурами.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження Р.О. Кудряшова в практичну площину на рівні публічного управління дозволить не лише покращити систему підтримки ветеранів, а й сприятиме розвитку ефективної взаємодії між громадянським суспільством та державою у забезпеченні національної безпеки та збереженні демократичних цінностей.

Командир військової частини А4638
полковник

Андрій БІЛЕЦЬКИЙ

ГРОМАДСЬКА РАДА при Міністерстві освіти і науки України

проспект Перемоги, 10, м. Київ, 01135, e-mail grmonua@gmail.com тел. 0677559565

№301223-1 від 30.12.23

Довідка

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта кафедри публічного управління та митного адміністрування
Університету митної справи та фінансів м. Дніпро**

Кудряшова Родіона Олеговича

на тему: «Розвиток взаємодії громадського суспільства та держави у контексті
захисту національних інтересів України»

Громадська Рада Міністерства освіти і науки України засвідчує, що дисертаційне дослідження на тему «Розвиток взаємодії громадянського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України», автором якого є Кудряшов Родіон Олегович, пройшло експертну оцінку та було впроваджено у практичну діяльність нашої Ради.

У процесі виконання дисертаційного дослідження автором було здійснено всебічний аналіз поточного стану та перспектив розвитку взаємодії між громадянським суспільством та державними інститутами України, яке сприяє підвищенню рівня залученості громадян до процесів прийняття рішень у сфері освіти і науки. Зазначено, що пропозиції автора, дозволили розробити практичні рекомендації, які були впроваджені у діяльність Громадської Ради Міністерства освіти і науки України з метою підвищення ефективності комунікацій та співпраці між різними соціальними групами та державними органами у контексті захисту національних інтересів. Розроблені рекомендації Кудряшова Родіона Олеговича допомогли покращити систему моніторингу та оцінки впроваджуваних ініціатив, що дозволило покращити координацію дій між громадськими організаціями та державними інституціями.

Результати дослідження застосовуються у розробці та реалізації освітніх проєктів, направлених на підвищення громадянської активності, патріотизму та усвідомлення громадян своєї ролі у захисті національних інтересів.

Довідку надано для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертації.

З повагою
Голова Громадської ради

Микита АНДРЕЄВ

ГО «Будь в курсі»
TG: Stay on Top: Democracy
+380633263360
Дніпро, Набережна
перемоги 108

Вих. № 146 від 03.09.2024 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Кудряшова Родіона Олеговича, аспіранта кафедри публічного управління та митного адміністрування Університету митної справи та фінансів

за темою «Розвиток взаємодії громадського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України»

Громадська організація «Будь в курсі» розглянула результати дисертаційного дослідження Родіона Кудряшова на тему «Розвиток взаємодії громадянського суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України» та визнала такими, що заслуговують на впровадження окремі пропозиції автора щодо більш активного використання у практичній діяльності організації механізмів та інструментів цифрової взаємодії з органами державного управління та місцевого самоврядування.

За результатами вивчення основних положень роботи прийняте рішення враховувати пропозиції автора щодо активізації громадянської активності та залучення молодіжних організацій різного типу до публічно-управлінської діяльності у напрямі захисту національних інтересів країни. Матеріали дисертаційного дослідження частково використані при розробці та впровадженні навчально-тематичних заходів з представниками волонтерських та ветеранських організацій з опанування методів та механізмів ефективної взаємодії з органами державної влади через електронні та цифрові інструменти. Розроблені та представлені автором результати дослідження у вигляді конкретних пропозицій та рекомендацій допомогли покращити систему взаємодії ГО «Будь в курсі» з іншими інституціями громадянського суспільства та державними інституціями різного рівня.

У цілому представлені в роботі Кудряшова Родіона Олеговича висновки та пропозиції заслуговують на увагу та можуть бути використані при розробці та реалізації грантових та освітніх проєктів, спрямованих на підвищення ефективності взаємодії держави з організаціями молодіжних субкультур в частині виховання у молоді патріотизму, нетерпимості до протиправних діянь та усвідомлення ролі громадянського суспільства у державотворенні та захисті національних інтересів.

Керівник

ГО «Будь в курсі»

В.В.Аршинніков

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Ректор Університету
митної справи та фінансів

Д. О. Бохаров
2024 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Кудряшова Родіона Олеговича з питань розвитку взаємодії громадянського
суспільства та держави у контексті захисту національних інтересів України,
поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»

Актом засвідчуємо, що результати дисертаційного дослідження Кудряшова Родіона Олеговича використано у навчальному процесі Університету митної справи та фінансів. Окремі результати дисертаційного дослідження використано при розробці матеріалів до лекційних і практичних занять за дисциплінами з підготовки фахівців:

а) другого ступеня вищої освіти «магістр» галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування» зі спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» (дисципліна «Методологія системного підходу та наукових досліджень», тема «Модель системи та методи моделювання в публічному управлінні»)

б) першого ступеня вищої освіти «бакалавр» галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування» зі спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» дисципліна «Публічне управління» (тема «Громадянське суспільство в системі публічного управління»).

Зокрема, при підготовці лекційного матеріалу використано теоретичні підходи автора щодо розкриття сутності методу моделювання систем для опису взаємодії громадянського суспільства і державних інституцій, що сприятиме розумінню студентами науково-методичних підходів до визначення напрямів і змісту організації взаємодії громадських організацій та громадян з органами публічної влади, планування та проведення заходів спрямованих на патріотичне виховання молоді у напрямі захисту національних інтересів держави в умовах перманентних інституційних змін в суспільстві, що викликані військовим станом.

Проректор з навчальної роботи
Університету митної справи та фінансів,
к. ю. н., доцент

Завідувач кафедри публічного управління
та митного адміністрування
Університету митної справи та фінансів,
д. держ. упр., професор

С. В. Гармаш

О. В. Антонова

Визначення поняття «громадянське суспільство»

Автор	Громадянське суспільство	Коментарі, уточнення, доповнення автора дисертації
Т.Гоббс	- союз індивідуальностей, колектив, в якому всі його члени набувають вищі людські якості, а держава превалює над громадянським суспільством	З автором пов'язують народження концепції громадянського суспільства. Він у співвідношенні держави та громадянського суспільства пріоритет залишає за державою, а в основу свого громадянського суспільства він поклав економічні важелі. Його громадяни не мають політичних прав, а значить політичні відносини не є частиною громадянського суспільства. Це помилка. Розвинуті політичні відносини, можливість громадян "обмежувати" і впливати на державу є невід'ємними складовими громадянського суспільства. Він заперечував демократію як форму правління, тобто філософ навіть теоретично не міг розглядати громадянське суспільство як суспільство, в якому відносини між його членами будуються на правовій та морально-моральній основі.
Дж. Локк	- коли яка-небудь кількість людей таким чином згодилася створити співтовариство або державу, то вони тим самим уже об'єднані і складають єдиний політичний організм, в якому більшість має право діяти і вирішувати за решту	Використовує поняття «громадянське суспільство» і «державна» як взаємозамінні. Для жодного індивіда, котрий перебуває в громадянському суспільстві, не можна робити винятку із законів цієї спільноти. Він наголошував на непорушності власності (не тільки майно людини, але і її життя, здоров'я, честь і гідність та інші узаконені права), і урядова влада не має права ні в кого відбирати власність, а якщо уряд порушив цей принцип, то піддані держави мають право підняти повстання, розірвати договір і встановити нову владу. Визнає пріоритет громадянського суспільства перед державою. Зазначає, що держава не є вічний атрибут суспільства і виникає на певному етапі розвитку громадянського суспільства, коли у членів суспільства з'являється в цьому необхідність.
Ш. Л. Монтеск'є	- найважливіша гарантія від сваволі і диктатури. -суспільство ворожнечі людей один до одного, яке для запобігання і нейтралізації цієї ворожнечі перетворюється на державу.	він розглядає громадянське суспільство як результат історичного розвитку, як ступінь історії після природного стану, сім'ї, героїчного часу. Державність внутрішньо притаманна, але не тотожна громадянському суспільству. Він розрізняє закони громадянські, державні (політичні). Громадянські закони регламентують відносини, властиві громадянському суспільству: відносини власності, добровільних об'єднань громадян та ін. Державні закони регламентують головним чином політичні права і свободи цих самих громадян; підкреслює діалектичну єдність і суперечність законів громадянського суспільства і держави, вважаючи, що зникнення однієї із сторін такої єдності неминуче приведе до великих суспільних потрясінь.
Ж.Руссо [17.]	ототожнюється з державою, бо воля народу спрямована на загальне благо	суперечила визначенню інституту приватної власності як фундаменту індивідуальної свободи.
А. де Токвіль	- особлива, позадержавна сферу соціуму, а саме як царина поширення позадержавних громадських та політичних асоціацій	На його думку, для збереження свободи у демократичному суспільстві потрібно, щоб у людей був певний смак до неї і щоб на практиці сформувався волелюбний спосіб співжиття; за умов демократії зникає слухняність і довіра до зовнішніх авторитетів і лише апелювання людей до власного розуму може сприяти співробітництву. недостатньо запровадити вільні інституції, вибори, партії та парламент - необхідно, щоб людям була властива схильність до незалежності, до певного опору офіційній владі, коли вона на такий опір заслуговує.
Г.Гегель	- об'єднання членів як самостійних одиничних у формальній і таким чином загальній спільноті на	розглядав громадянське суспільство і державу як самостійні інституції. Саме Гегелю належить особлива заслуга у розробці доктрини громадянського суспільства у його взаємодії з державою. Зазначав, що громадянське суспільство існує не в

	основі їх потреб і через правовий устрій, і через зовнішній порядок для їх особистих та загальних інтересів» -система інститутів і відносин, яка знаходиться між сімєю і державою, це сфера задоволення потреб індивіда, яка ґрунтується на праці і власності, і містить у собі протиріччя багатства і злиденності	державі, а поряд із нею. Разом із сім'єю воно складає базис і спосіб існування держави. тав предтечою концепції плюралізму. Акцентував на тому, що визначальними компонентами громадянського суспільства є система потреб й система правових установ, за сприяння яких діє судочинство, поліція та корпорації. Членів громадянського суспільства філософ вважав, юридично рівними, втім, не однаковими за природою, соціальними взаємозв'язками, настроями тощо. Мислитель розмежовував громадське суспільство та державу (в першому панує економічний закон, в другій – етичний) та аналізував їх як окремі інститути. Для дефініції громадянського суспільства він вживав термін “buergerliche Gesselschaft” (бюргерське/міщанське суспільство), сутність котрого марксисти пізніше звели до буржуазного суспільства у класовому розумінні.
I. Кант	громадянське суспільство ґрунтується на апріорних принципах, а саме свобода члена суспільства як людини; рівність людини з іншими як підданого; самостійність члена суспільства як громадянина	один із творців концепції „правової держави” і „громадянського суспільства”. Згідно з його позицією індивіди організовуються з метою погоджування волі, й саме за цією якістю можуть вважатися “cives” (громадянами). Разом з тим основними атрибутами громадянства філософ визначив свободу, рівність з усіма та самостійність як громадянина. Він поділяє громадян на пасивних й активних.
К. Маркс	історичний феномен, як результат історичного розвитку, а не як даний природою стан,	вважав, що громадянське суспільство існує поза державою як політичним інститутом, розглядав це суспільство як сукупність сімей, суспільних станів і класів, відносин власності й розподілу, взагалі всіх форм і способів позадержавного існування та функціонування суспільства, виходив з ідеї вторинності держави стосовно громадянського суспільства.
Дж.Александр	підсистема суспільства, яка є аналітичною і, в певному ступені, відокремленою від сфер політичного, економічного і релігійного життя	Іншими словами, «громадянське суспільство є сферою солідарності, в якій напружено переплітаються як абстрактний універсалізм, так і партикулярні версії спільності. Воно є як реальною, так і нормативною концепцією
Р. Дарендорф	джерело життєвої сили для свободи; його творчий хаос дає людям шанс жити, не стоячи з простягнутою рукою перед державою чи іншими силами.	Розвинене громадянське суспільство є інституціалізованим виявом суспільного плюралізму і водночас його ефективним гарантом перед авторитарними чи тоталітарними тенденціями держави або певних суспільних сил. ГС відрізняється від усіх інших тим, що в ньому незрозуміло, хто ж є who is boss. Тобто, це творчий хаос асоціацій, до яких ми добровільно належимо. Участь в асоціаціях лігатури. У такий спосіб виникає сплетіння людей. Саме творчий хаос асоціацій, вибудовується в упорядкованість, в якій найбільше число людей отримує можливість реалізувати свої життєві шанси. В економіці цей порядок описується поняттям ринку, в політиці - поняттям громадськості.
Дж. Кін	ідеально-типова категорія, яка окреслює та унаочнює складний і динамічний комплекс захищених законом недержавних інституцій.	Вони є, здебільшого, ненасильницькими, самоорганізованими й саморегульованими, перебувають в постійному зв'язку одні з одними та з державними інституціями, звужуючи і водночас уможливаючи їхню діяльність

Додаток В

Терористичні організації в різних країн світу

Назви терористичних організацій та угруповань		
Atomwaffen	Організація Абу Нідаля	Група Абу Сайяф (Філіппіни)
Бригади мучеників аль-Акса	Ансар аль-Іслам (Ірак)	Озброєна ісламська група (Алжир)
Асбат аль-Ансар (Ліван)	Аум Сінрікьо (Японія)	ЕТА (Іспанія)
Комуністична партія Філіппін / Нова народна армія (Філіппіни)	"Наступна" Ірландська Республіканська Армія (Continuity IRA) (Північна Ірландія)	Аль-Гамаа аль-ісламія (Єгипет)
Хамас	Харакат уль-Муджахідін (Пакистан)	Хезболла (Ліван)
Організація ісламського джихаду	Ісламський рух Узбекистану (Узбекистан)	Джаїш-е-Мухаммад (Індія)
Джемаа Ісламія (Південно-Східна Азія)	Аль-Джихад (Єгипетський Ісламський Джихад)	Кахане хай і Рух КАХ (Ізраїль)
Конгра-Гел (колишня Робоча партія Курдистану)	Лашкар-е-Тайба (Пакистан)	Лашкар-е-Джангві (Пакистан)
Тигри визволення Таміл-Іламу (Шрі-Ланка)	Лівійська ісламська бойова група (Лівія)	Марокканський Ісламський Бойовий Фронт (Марокко)
Організація моджахедів іранського народу (Іран)	Національна Визвольна Армія (ELN, Колумбія)	Палестинський фронт визволення
Палестинський Ісламський Джихад	Народний фронт визволення Палестини	Народний фронт визволення Палестини - Головне командування
Аль-Каїда	Справжня (Real) Ірландська Республіканська Армія (Північна Ірландія)	Революційні збройні сили Колумбії - Армія народу
Революційні осередки (колишня "Революційна Народна Боротьба") (Греція)	Революційна Організація 17 Листопада (Греція)	Революційна народно-визвольна партія-фронт (Туреччина)
Салафістська група проповіді та джихаду (Алжир)	Сендеро Луміносо (Перу)	Танзім Каїда-т аль-Джихад фі Біяд ар-Рафідейн (Аль-Каїда в Іраку)
Визвольна армія Белуджистану	Кавказький емірат	ПВК "Вагнер"
Об'єднані сили самооборони Колумбії		

Антисемітські організації

Антиєврейська бойова ліга Швеції	Армія ісламу (сектор Газа)	Німецькоамериканський союз
Рух громадян ЄСРП	Європейська арабська ліга	Йоббік
Політичний робітничий союз	Родезійська партія білих людей	Союз ратників за прогрес Болгарії
Усташі	ХАМАС	

Примітки: У даних таблицях перераховані різні терористичні та антисемітські організації з різних країн світу. Серед них є ісламські терористичні групи, такі як Аль-Каїда, Хамас, Хезболла, Ісламський рух Узбекистану, Асбат аль-Ансар, ЕТА, а також групи, які протистоять ісламським терористам, такі як Комуністична партія Філіппін / Нова народна армія, Революційні збройні сили Колумбії - Армія народу тощо.

Неонацистські організації

Американська нацистська партія	Американський фронт	Арійські нації
Арійське братство	Банда Рино - Скачевського	Білий арійський опір (Швеція)
Бойова організація російських націоналістів	Бойова терористична організація	Угорська гвардія
Військово-спортивна група	Військово-спортивна група Гофмана	Військово-спортивна група Хенгста
Всесвітній союз націонал-соціалістів	Рух громадянської дії	Золота зоря
Канадська націонал-соціалістична партія	Котлебовці - Народна партія Наша Словаччина	Гурток Наумана
Легіон Васа	Лінкольн-88	Маніяки: культ убивства
Народна національна партія	Народно-соціалістичний рух Німеччини / Партія праці	Націонал-демократична партія (Австрія)
Націонал-демократична партія Німеччини	Націонал-соціалістична асоціація	Націонал-соціалістична робітничка партія Ірану
Націонал-соціалістичний фронт	Націонал-соціалістичний рух (Британія)	Націонал-соціалістичний рух (США)
Націонал-соціалістичний рух Данії	Націонал-соціалістичне товариство	Націонал-соціалістичне підпілля
Націоналістичний фронт	Національно-радикальний табір (1993)	Німецька альтернатива
Новозеландський національний фронт	Товариство білих-88	Товариство Наві
Орден дев'яти кутів	Патріот України	Патруль 36
Робоча партія (Чехія)	Робітничка партія соціальної справедливості	Родезійська партія білих людей
Російська катакомбна церква істинно- православних християн	Російський образ	Російська національна єдність (1990)
Російська національна єдність (2000)	С14 (організація)	Вільна німецька робітничка партія
Вільні товариства	Північна імперська партія	Північний рух опору
Скандинавська молодь	Слов'янський союз	Опір правого крила
Соціал-національна асамблея	Третій шлях (Німеччина)	Федерація національної та європейської дії
Фронт дії націонал- соціалістів/Національні активісти	Хорватський визвольний рух	Чистильники
Шульц-88	Етнічне національне об'єднання	Язичницький фронт
Atomwaffen Division	Blood and Honour	Combat 18
Hammerskins	Mad Crowd	National Action (Великобританія)
NS/WP Crew	The Base	Unit 88
White Patriot Party		

Фашистські організації

Авангардисти (фашизм)	Балілла (молодіжна організація)	Рух націонал-синдикалістів (Португалія)
Новошведський рух	Товариство блакитних сорочок	Товариство з вивчення фашизму
Політична партія футуристів	Хірд (воєнізована організація)	

Примітки: У даних таблицях наведено список різних націоналістичних та фашистських організацій з різних країн, таких як Американська нацистська партія, Банда Рино - Скачевського, Націонал-соціалістичний рух (США), Німецька альтернатива, Російська катакомбна церква істинно-православних християн та інших. Серед перерахованих організацій є політичні партії, терористичні групи, військово-спортивні групи та інші. Більшість з цих організацій мають націоналістичну та арійську ідеологію, пропагують расистські погляди та ворожість до інших націй. Вони привертають увагу до себе насильством, терористичними актами, ксенофобією та іншими негативними проявами. Хоча ці організації існують у різних країнах, вони мають спільну мету - поширювати свої ідеології і нав'язувати свої переконання, що є небезпечними для суспільства та загрожують правам і свободам людей.

Сексуальні субкультури

Багчейзинг - це практика свідомого та навмисного зараження себе вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ).	БДСМ - садо-мазохізмом, домінуванням-підпорядкуванням, садомазохізмом
Бейрбеккінг - це група людей, які практикують бейрбэккінг, тобто незахищені статеві акти, особливо анальні. Ця субкультура існує в основному в гей-спільноті, але може включати людей будь-якої сексуальної орієнтації.	Г0й - ідентифікують себе як чоловіків, яких приваблюють чоловіки, але не як гомосексуалів чи бісексуалів. Прихильники руху не борються за приєднання до так званих ЛГБТ-спільнот. Відповідно до цієї ж філософії, Г0ї не люблять, щоб їх порівнювали з представниками ЛГБТ, оскільки вони не практикують проникнення з іншими чоловіками.
Гомосексуальна субкультура	Фурі-субкультура - люди, які цікавляться антропоморфними тваринами
Свінг (секс)- це спільнота людей, які практикують обмін сексуальними партнерами.	ЛГБТК - ідентифікують себе як лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери, квир або інші люди з негетеронормативною сексуальною орієнтацією або гендерною ідентичністю
Е-kids (субкультура) - це різноманітна субкультура, яка включає в себе людей різного віку, статі та сексуальної орієнтації.	Glory hole - отвір у стіні для пеніса з метою здійснення анонімних сексуальних контактів, найчастіше гомосексуальних, і в громадських туалетах.
Darkroom (з англ. - "темна кімната") - слабо освітлене приміщення для анонімних, зокрема й групових, сексуальних контактів, а також для БДСМ-ігор.	Секс-позитивна субкультура, яка підтримує свободу сексуального самовираження.

Сектантські та суїцидальні субкультури

Heaven's Gate (Небесні ворота) - це культ, який вірив, що смерть є єдиним способом досягти вищого буття. У 1997 році 39 членів культу наклали на себе руки, щоб вирушити на космічний корабель, який вони вірили, що йде за кометою Hale-Bopp.

Aum Shinrikyo (Аум Сінрикьо) - це японський культ, який вірив у концепцію "маха-асансі" - стану повного пробудження. У 1995 році члени культу здійснили газову атаку в токійському метро, в результаті якої загинуло 13 людей і понад 6 тисяч отримали поранення.

Церква саентології - це міжнародна релігійна організація, яка заснована в 1954 році. Церкву саентології часто критикують за її авторитарний стиль керівництва, контроль інформації та психологічний тиск, який вона використовує над своїми членами.

Peoples Temple (Рух людей) - це американська релігійна організація, яка заснована в 1955 році. У 1978 році 918 членів руху наклали на себе руки в ході масового самогубства в Гайані.

The Manson Family (Сім'я Менсона) - це американська злочинна організація, яка заснована в 1967 році. У 1969 році члени сім'ї вбили вісьмох людей, включаючи акторку Шарон Тейт.

The Children of God (Діти Бога) - це міжнародна релігійна організація, яка заснована в 1968 році. Організацію часто критикують за її практику "сексуального поклоніння", в рамках якої члени організації заохочуються до сексу з іншими членами організації, включаючи дітей.

Order of the Solar Temple (Орден храму Сонця): У 1994 році 53 члена ордена наклали на себе руки в Швейцарії, Франції та Канаді. У 1995 році ще 16 членів наклали на себе руки в Мексиці.

The Order of the Nine Angles (Орден дев'яти кутів): Орден дев'яти кутів — це сатанинське культ, який був заснований у 1975 році. Організація пропагує насильство та расову чистоту.

The Church of Satan (Церква сатани): Церква сатани — це сатанинське культ, який був заснований у 1966 році. Організація пропагує індивідуальну свободу та відповідальність.

The Family International (Міжнародна сім'я): Міжнародна сім'я — це релігійна організація, яка була заснована в 1968 році. Організація несе відповідальність за сексуальне насильство над дітьми.

The Raelian Movement (Рух реаліанців): Рух реаліанців — це релігійна організація, яка була заснована в 1973 році. Організація пропагує контакти з інопланетянами.

Некрополіс - це українська субкультура, яка пропагує самогубство як спосіб пізнання та подолання смерті. Члени субкультури часто публікують в Інтернеті фотографії та відео самогубців, а також обговорюють різні методи самогубства.

Депресіоністи - об'єднує людей, які страждають від депресії. Члени цієї субкультури часто обмінюються своїми досвідом і думками про самогубство.

Біле братство (повна назва Велике Біле Братство ЮСМАЛОС, аббревіатура ЮСМАЛОС означає Юпітер, Сатурн, Марс, Лондон, Оріон, Сириус) — це еклектична неорелігійна течія ехсатологічного спрямування, що виникла на початку 1990-х років в Україні як деструктивний культ. Вчення Білого Братства поєднує елементи християнства з іншими релігіями, особливо дхармічними, та теософією. Засновниками Білого Братства були Марина Цвігун та Юрій Кривоногов. Цвігун стверджувала, що вона є втіленням Марії Деві Христос, а Кривоногов — її чоловіком і сином. Члени Білого Братства вірили, що Марія Деві Христос є месією, яка прийде, щоб врятувати світ. Біле Братство швидко стало популярною в Україні. До кінця 1990-х років у ньому нараховувалося близько 100 тисяч членів. У 1993 році Біле братство було заборонено в Україні. Однак організація продовжує існувати в підпіллі.

ПВК Редан — ця назва походить з аніме Hunter x Hunter. Там діяла злочинна організація «Геней Редан», яку через емблему називали «Павуки». Кожен учасник цієї організації мав татуювання павука зі своїм номером. У субкультурі ПВК «Редан» усі учасники мають символ павука із цифрою 4. В аніме під цим числом в організації завжди були зрадники чи шпигуни. Це пов'язано з тим, що в японській культурі число 4 несе неприємності, як у нас 13. Можливо, так учасники ПВК «Редан» хотіли передати свої деструктивні наміри.

Основні ознаки, які вказують на те, що субкультура є небезпечною:

- вимагає від своїх членів відмовитися від контактів з сім'єю і друзями.
 - обмежує доступ членів до інформації про зовнішній світ.
 - вимагає від членів фінансових вкладень.
 - використовує насильство або маніпуляцію для контролю своїх членів.
 - обіцяє своїм членам неможливі речі, наприклад, безсмертя, багатство або успіх.
 - використовує страх або тиск, щоб змусити людей приєднатися до неї.
- використовує дезінформацію або пропаганду, щоб контролювати думки своїх членів

Бандитські, гангстерські субкультури

Чорна мафія Філадельфії (англ. Philadelphia Black Mafia, PBM), також відома як Чорна мафія (Black Mafia), Чорна мусульманська мафія (Black Muslim Mafia) і Мусульманська мафія (Muslim Mob) - афроамериканський організований злочинний синдикат із Філадельфії.

Медельїнський картель (ісп. Cartel de Medellín) — високоорганізований колумбійський наркокартель з міста Медельїн, який діяв упродовж 1970-х та 1980-х років у Колумбії, Болівії, Панамі, Центральній Америці, Перу та США, а також у Канаді. Заснований Пабло Ескобаром. У роки розквіту картель щомісяця переправляв тонни кокаїну в країни світу та приносив до 60 мільйонів доларів США прибутку щодня. Протягом певного часу Медельїнський картель постачав щонайменше 85 % ринку кокаїну в США

Триада : це китайська мафія, яка діє в Китаї, Гонконгу, Тайвані та інших країнах Азії. Триада відома своєю участю в азартних іграх, проституції, вимаганні та інших злочинних діях

Банда Crips : це банда, яка діє в США, особливо в Лос-Анджелесі. Crips відома своєю участю в насильстві, збройних грабежах та інших злочинних діях.

Банда Bloods : це банда, яка діє в США, особливо в Лос-Анджелесі. Bloods відома своєю участю в насильстві, збройних грабежах та інших злочинних діях.

Примітка: Ці субкультури часто мають свої власні символи, одяг і жаргон. Вони також часто пов'язані з певними районами або містами. Бандитські субкультури можуть мати значний вплив на суспільство. Вони можуть бути джерелом насильства, злочинності та корупції. Однак вони також можуть бути джерелом соціальної підтримки та єдності для своїх членів.

**Нормативно-правові акти, що регулюють діяльність
громадських об'єднань в Україні**

Назва нормативного акту	Характеристика
міжнародні документи	
Загальна декларація прав людини 1948	Проголошує основні права та свободи людини, які є загальними для всіх людей
Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966	Визначає правові та політичні права, гарантовані Декларацією прав людини
Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950	Забезпечує захист прав та свобод людини в Європі
Європейська соціальна хартія 1961	Доповнює Європейську конвенцію з прав людини, гарантуючи економічні та соціальні права
Конвенція "Про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань довкілля" 1998	Визначає право громадян на доступ до інформації про довкілля, участь у прийнятті рішень щодо довкілля та доступ до правосуддя з питань довкілля
Конституція України, 1996	Стаття 36 гарантує громадянам право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації
Закони, що регулюють загальні відносини у сфері економіки і фінансів та поширюють свою дію на всі громадські об'єднання	
Цивільний кодекс України	Визначає загальні правові засади діяльності юридичних осіб, включаючи громадські об'єднання
Господарський кодекс України	Визначає правові засади господарської діяльності, включаючи діяльність громадських об'єднань, що здійснюють господарську діяльність
Бюджетний кодекс України	Визначає правові засади бюджетного процесу, включаючи бюджетування громадських об'єднань
Податковий кодекс України	Визначає систему податків і зборів, що сплачуються громадськими об'єднаннями
Земельний кодекс України	Визначає правові засади регулювання земельних відносин, включаючи земельних відносин громадських об'єднань
Закон України "Про громадські об'єднання"	Визначає правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання
Закон України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань"	Визначає порядок державної реєстрації громадських об'єднань
Нормативні акти, якими регулюється діяльність окремих видів громадських об'єднань, основними	
Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації"	Визначає правові та організаційні засади діяльності релігійних організацій
Закон України "Про політичні партії в Україні"	Визначає правові та організаційні засади діяльності політичних партій
Закон України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності"	Визначає правові та організаційні засади діяльності професійних спілок
Закон України "Про професійних творчих працівників та творчі спілки"	Визначає правові та організаційні засади діяльності творчих спілок
Закон України "Про інформацію"	Визначає правові та організаційні засади інформаційної діяльності
Закон України "Про телебачення та радіомовлення"	Визначає правові та організаційні засади телевізійного та радіомовлення
Закон України "Про звернення громадян"	Визначає право громадян на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб
Закон України «Про доступ до публічної інформації»	Визначає правові засади доступу до публічної інформації
Закон України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини"	Визначає правові та організаційні засади виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини
Закон України "Про молодіжні та дитячі громадські організації"	Визначає правові та організаційні засади діяльності молодіжних та дитячих громадських організацій

Закон України "Про благодійну діяльність та благодійні організації"	Визначає правові та організаційні засади благодійної діяльності та діяльності благодійних організацій
Закон України "Про волонтерську діяльність"	Визначає правові та організаційні засади волонтерської діяльності
Закон України "Про соціальні послуги"	Визначає правові та організаційні засади надання соціальних послуг
Закон України "Про фізичну культуру і спорт"	Визначає правові та організаційні засади розвитку фізичної культури і спорту, включаючи діяльність спортивних громадських об'єднань
Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості власності та посилення підзвітності громадських об'єднань»	Вносить зміни до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості власності та посилення підзвітності громадських об'єднань
Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про свободу об'єднання"	Вносить зміни до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про свободу об'єднання
Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку благодійної діяльності"	Вносить зміни до Податкового кодексу України щодо стимулювання розвитку благодійної діяльності
Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення прозорості управління громадськими об'єднаннями"	Вносить зміни до деяких законодавчих актів України щодо підвищення прозорості управління громадськими об'єднаннями
Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів державної підтримки громадських об'єднань"	Вносить зміни до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів державної підтримки громадських об'єднань
Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження єдиного державного реєстру громадських об'єднань"	Вносить зміни до деяких законодавчих актів України щодо запровадження єдиного державного реєстру громадських об'єднань
Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зміцнення громадянського суспільства"	Вносить зміни до деяких законодавчих актів України щодо зміцнення громадянського суспільства
Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ролі громадських об'єднань у житті суспільства"	Вносить зміни до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ролі громадських об'єднань у житті суспільства
Закони, що встановлюють правовий статус певних категорій осіб, які можуть бути залучені у громадянське суспільство.	
Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту"	Визначає правовий статус ветеранів війни
Закон України "Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист"	Визначає правовий статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції та інших осіб
Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні"	Визначає правові та організаційні засади соціального захисту інвалідів
Закон України "Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні"	Визначає правові та організаційні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку

Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2009 р. № 1302 "Про додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики"	Визначає додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики
Закон України "Про громадські об'єднання"	Визначає правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання
Закон України "Про доступ до публічної інформації"	Визначає правові засади доступу до публічної інформації, якою володіють органи державної влади, органи місцевого самоврядування, юридичні особи публічного права, а також інші особи, які здійснюють публічні функції

Джерела:

- Конституція України та рішення Конституційного суду України.** Ст. 36 гарантує громадянам право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав та свобод і задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів [Конституція України : основний закон України від 28 черв. 1996 р. : із змінами на 02 черв. 2016 р. // Законодавство України : інформ.-пошук. система. URL: <https://bit.ly/2PeFl9Q>];
- Закони, що регулюють загальні відносини у сфері економіки і фінансів та поширюють свою дію на всі громадські об'єднання,** зокрема: Цивільний кодекс України (2003 р., зі змінами) [Цивільний кодекс України від 16.01.2003 №435-IV URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>], Господарський кодекс України (2003 р., зі змінами) [Господарський кодекс України від 16.01.2003 №436-IV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>], Бюджетний кодекс України (2001 р., зі змінами) [Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>. Податковий кодекс України (2002 р., зі змінами) [Податковий кодекс України: Закон України №2755-VI від 02.12.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n4774>.], Земельний кодекс України (2001 р., зі змінами) [Земельний кодекс України: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.]; Закон України «Про громадські об'єднання» [Закон України від 22.03.2012 №4572-VI «Про громадські об'єднання» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> . Профільне регулювання передбачено в спеціальних законодавчих актах.], Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань»[Закон України від 15.05.2003 №755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/755-15>] та ін.);
- Нормативні акти, якими регулюється діяльність окремих видів громадських об'єднань, основними з яких є наступні:** Закони України: «Про свободу совісті та релігійні організації» [Закон України від 23.04.1991 №987-XII «Про свободу совісті та релігійні організації» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12>], «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [Закон України від 15.09.1999 №1045-XIV «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>], «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [Закон України від 01.12.1998 №281-XIV «Про молодіжні та дитячі громадські організації» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/281-14>], «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [Закон України від 05.07.2012 №5073-VI «Про благодійну діяльність та благодійні організації» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>], «Про волонтерську діяльність»[Закон України від 19.04.2011 №3236-VI «Про волонтерську діяльність» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>], «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» [Закон України від 22.06.2012 №5026-VI «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5026-17>], «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» [Закон України від 07.10.1997 №554/97-ВР «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» [Електронний ресурс].Доступний з: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/554/97-%D0%B2%D1%80>], «Про фізичну культуру і спорт»[Закон України від 24.12.1993 №3808-XII «Про фізичну культуру і спорт» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3808-12>] та ін.
- Нормативні акти, які регулюють правовий статус певної групи осіб.** Закони України: «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [Закон України: від 22.10.1993 №3551-XII «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>], «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» [Закон України від 24.03.1998 №203/98-ВР «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203/98-%D0%B2%D1%80#Text> .], «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [Закон України від 21.03.1991 №875-XII «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/875-12>], «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» [Закон України від 16.12.1993 №3721-XII «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3721-12> .] тощо).

Список указів Президента України щодо громадських об'єднань (2002-2023рр).

Назва	Чинність	Характеристика
Указ Президента України від 1 серпня 2002р. № 683 “Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади”	чинний	Зобов'язує органи державної влади забезпечувати доступ громадян до інформації про їхню діяльність, а також сприяти участі громадськості у прийнятті рішень.
Указ Президента України від 31 липня 2004р. № 854 “Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики”	Чинний	Визначає заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики, включаючи створення консультативних та дорадчих органів, проведення громадських слухань та експертиз.
Указ Президента України від 12 листопада 2009 року N 924/2009 «Про Національну раду з питань становлення та розвитку молоді»	втрата чинності на підставі Указу від 2 квітня 2010 року N 490/2010)	вивчення стану реалізації державної молодіжної політики щодо забезпечення прав молодих громадян на освіту, охорону здоров'я, працю, соціальний захист, житло, культурний і духовний розвиток
Указ Президента України від 9 грудня 2010р. № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади»	Чинний	Ліквідує Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, що може негативно вплинути на співпрацю з громадськими об'єднаннями у цій сфері.
Указ Президента України від 5 травня 2011р. № 547 «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації»	Чинний	Затверджує Положення про порядок доступу до публічної інформації, що містить гарантії доступу громадян до інформації, що знаходиться у володінні органів влади.
Указ Президента України від 5 травня 2011р. № 548 «Про першочергові заходи щодо забезпечення доступу до публічної інформації в допоміжних органах, створених Президентом України»	втрата чинності на підставі Указу Президента N 606/2019 від 20.08.2019	Визначає заходи щодо забезпечення доступу до публічної інформації в допоміжних органах Президента України.
Указ Президента України від 24 березня 2012р. № 212 «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації»	Втрата чинності від 02.03.2016, підстава - 68/2016	Затверджує Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, яка визначає пріоритетні напрямки співпраці між владою та громадськими об'єднаннями.
Указ Президента України від 27 червня 2013 р. № 355/2013 «Про Національну раду з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України»	27.06.2013	Створено Національну раду з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України, яка є консультативно-дорадчим органом при Президентові України.
Указ Президента України від 25 лютого 2014 р. № 154/2014 «Про внесення змін до Указу Президента України від 24 березня 2012 року № 212 „Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації”»	25.02.2014	Внесено зміни до Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, які враховують нові політичні реалії після Революції Гідності.
Указ Президента України від 24 грудня 2015 р. № 714/2015 «Про Стратегію державної внутрішньої та зовнішньої інформаційної політики на 2015-2020 роки»	24.12.2015	Затверджено Стратегію державної внутрішньої та зовнішньої інформаційної політики на 2015-2020 роки, яка, зокрема, передбачає заходи щодо підтримки розвитку незалежних медіа та громадського контролю за діяльністю ЗМІ.
Указ Президента України від 18 травня 2016 р. № 228/2016 «Про Концепцію розвитку національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки.	18.05.2016	Затверджено Концепцію розвитку національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, яка передбачає співпрацю з громадськими об'єднаннями у цій сфері.

Указ Президента України від 13 жовтня 2016 р. № 448/2016 «Про Стратегію реформування судустрою в Україні»	13.10.2016	Затверджено Стратегію реформування судустрою в Україні, яка передбачає заходи щодо посилення ролі громадськості у відборі суддів.
Указ Президента України від 20 червня 2017 р. № 164/2017 «Про Стратегію інформаційної безпеки України»	20.06.2017	Затверджено Стратегію інформаційної безпеки України, яка передбачає заходи щодо протидії російській пропаганді та захисту інформаційного простору України.
Указ Президента України від 18 травня 2020 р. № 187/2020 «Про Стратегію розвитку молодіжної роботи в Україні на період до 2025 року»	18.05.2020	Затверджено Стратегію розвитку молодіжної роботи в Україні на період до 2025 року, яка передбачає співпрацю з громадськими об'єднаннями у цій сфері.
Указ Президента України від 14 лютого 2021 р. № 54/2021 «Про Національну стратегію з прав людини на період до 2025 року»	14.02.2021	Затверджено Національну стратегію з прав людини на період до 2025 року, яка передбачає заходи щодо посилення ролі громадянського суспільства у захисті прав людини.
Указ Президента України від 24 серпня 2021 р. № 449/2021 «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»	24.08.2021	Затверджено Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, яка передбачає співпрацю з громадськими об'єднаннями у цій сфері.
Указ Президента України від 20 жовтня 2021 р. № 582/2021 «Про деякі заходи щодо забезпечення розвитку національної оборони України»	20.10.2021	Внесено зміни до Указу Президента України від 24 березня 2012 року № 212 „Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації”, які передбачають посилення співпраці з громадськими об'єднаннями у сфері оборони.
Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні»	24.02.2022	Введено воєнний стан в Україні, що передбачає певні обмеження для діяльності громадських об'єднань.
Указ Президента України від 17 березня 2022 р. № 133/2022 «Про деякі питання забезпечення діяльності громадських об'єднань в умовах воєнного стану»	17.03.2022	Визначено особливості діяльності громадських об'єднань в умовах воєнного стану.
Указ Президента України від 25 квітня 2022 р. № 254/2022 «Про деякі питання волонтерської діяльності в умовах воєнного стану»	25.04.2022	Визначено особливості волонтерської діяльності в умовах воєнного стану.
Указ Президента України від 7 травня 2022 р. № 322/2022 «Про деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану»	07.05.2022	Внесено зміни до деяких указів Президента України, що стосуються державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану.
Указ Президента України від 21 грудня 2022 р. № 887/2022 «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки»	21.12.2022	Затверджено Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, яка враховує виклики, пов'язані з російською агресією.
Указ Президента України від 23 лютого 2023 р. № 89/2023 «Про деякі питання діяльності громадських об'єднань в умовах воєнного стану»	23.02.2023	Внесено зміни до Указу Президента України від 17 березня 2022 р. № 133/2022 «Про деякі питання забезпечення діяльності громадських об'єднань в умовах воєнного стану», які уточнюють порядок проведення зборів та конференцій громадських об'єднань.
Указ Президента України від 24 лютого 2023 р. № 90/2023 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»	24.02.2023	Продовжено строк дії воєнного стану в Україні, що впливає на діяльність громадських об'єднань.

Розпорядження Кабінету Міністрів України щодо громадських об'єднань (1996-2023)

Рік	Назва	Характеристика
1996	Розпорядження КМУ від 18 лютого 1996 р. № 116-р	Затвердження Положення про порядок реєстрації громадських об'єднань
2000	Розпорядження КМУ від 28 грудня 2000 р. № 773-р	Затвердження Порядку використання коштів на проведення конкурсів проектів (програм), розроблених громадськими об'єднаннями
2002	Розпорядження КМУ від 14 лютого 2002 р. № 48-р	Залучення представників молодіжних громадських організацій до роботи на громадських засадах в центральних органах виконавчої влади
2004	Розпорядження КМУ від 18 жовтня 2004 р. № 759-р	Забезпечення відкритості у своїй діяльності, зв'язків з громадськістю та взаємодії із засобами масової інформації
2005	Розпорядження КМУ від 20 січня 2005 р. № 37-р	Затвердження Порядку проведення конкурсів з визначення програм (проектів, заходів), розроблених громадськими об'єднаннями, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка з державного бюджету
2007	Розпорядження КМУ від 13 квітня 2007 р. № 178-р	Схвалення Концепції реформування системи соціальних послуг
2008	Розпорядження КМУ від 28 травня 2008 р. № 784-р	Затвердження плану заходів щодо реалізації у 2008 році Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства
2010	Розпорядження КМУ від 13 січня 2010 р. № 85-р	Схвалення Концепції проекту Закону України "Про основні засади державної комунікативної політики"
2010	Розпорядження КМУ від 29 вересня 2010 р. № 1912-р	Удосконалення роз'яснювальної роботи органами виконавчої влади
2010	Розпорядження КМУ від 15 грудня 2010 р. № 2311	Проведення публічного громадського обговорення системних соціально-економічних реформ
2012	Розпорядження КМУ від 18 липня 2012 р. № 514	Затвердження плану заходів з впровадження Ініціативи „Партнерство „Відкритий Уряд”
2013	Розпорядження КМУ від 27 лютого 2013 р. № 122-р	Затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку громадянського суспільства в Україні на період до 2020 року
2014	Розпорядження КМУ від 12 березня 2014 р. № 183-р	Схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2015-2020 роки
2015	Розпорядження КМУ від 26 серпня 2015 р. № 724-р	Затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених громадськими об'єднаннями та творчими спілками, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка
2016	Розпорядження КМУ від 23 листопада 2016 р. № 981-р	Схвалення Концепції розвитку громадянського суспільства в Україні на період до 2020 року
2016	Розпорядження КМУ від 14 грудня 2016 р. № 1044-р	Затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених громадськими об'єднаннями та творчими спілками, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка
2017	Розпорядження КМУ від 15 березня 2017 р. № 155-р	Затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку громадянського суспільства в Україні на період до 2020 року
2018	Розпорядження КМУ від 28 березня 2018 р. № 252-р	Схвалення Стратегії розвитку молодіжної роботи в Україні на період до 2025 року
2019	Розпорядження КМУ від 14 серпня 2019 р. № 635-р	Затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених громадськими об'єднаннями та творчими спілками, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка

2020	Розпорядження КМУ від 11 березня 2020 р. № 263-р	Затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку молодіжної роботи в Україні на період до 2025 року
2021	Розпорядження КМУ від 08 вересня 2021 р. № 921-р	Схвалення Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки
2021	Розпорядження КМУ від 20 листопада 2021 р. № 1315-р	Затвердження плану заходів на 2022-2024 роки щодо реалізації Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки
2021	Розпорядження КМУ від 24 листопада 2021 р. № 1347-р	Затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених громадськими об'єднаннями та творчими спілками, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка
2022	Розпорядження КМУ від 09 лютого 2022 р. № 94-р	Деякі питання реалізації у 2022 році Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки
2022	Розпорядження КМУ від 28 лютого 2022 р. № 146-р	Про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки в умовах воєнного стану
2022	Розпорядження КМУ від 25 квітня 2022 р. № 346-р	Деякі питання користування пільгами з оподаткування для підприємств та організацій громадських об'єднань осіб з інвалідністю в умовах воєнного стану на території України
2022	Розпорядження КМУ від 05 травня 2022 р. № 390-р	Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо забезпечення реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні
2022	Розпорядження КМУ від 07 вересня 2022 р. № 776-р	Деякі питання діяльності громадських об'єднань та волонтерських організацій під час воєнного стану
2022	Розпорядження КМУ від 21 грудня 2022 р. № 1135-р	Про затвердження плану заходів щодо реалізації Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки на 2023 рік
2023	Розпорядження КМУ від 20 січня 2023 р. № 57-р	Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках (хоча це розпорядження не стосується безпосередньо громадських об'єднань, воно впливає на середовище, в якому вони працюють)
2023	Розпорядження КМУ від 03 лютого 2023 р. № 73-р	Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану (хоча це розпорядження не стосується безпосередньо громадських об'єднань, воно впливає на процедури реєстрації та функціонування)
2023	Розпорядження КМУ від 20 лютого 2023 р. № 167-р	Про реалізацію спільного з Дитячим фондом Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) проекту стосовно додаткових заходів із соціальної підтримки малозабезпечених сімей з дітьми (хоча це розпорядження не стосується безпосередньо громадських об'єднань, воно може впливати на їхню роботу з підтримки вразливих груп населення)

АНКЕТА

Ваша стать: Чоловік
Жінка

Ваш вік 18-29 років
30-39 років
40-49 років
50-59 років
60-69 років
70 років і більше

Регіон: Захід
Центр
Південь
Схід
Донбас
Крим

Освіта: Початкова, неповна середня
Середня загальна
Середня спеціальна (технікум, училище, коледж)
Перший ступінь вищої освіти (бакалавр)
Повна вища освіта (спеціаліст, магістр, аспірантура, вчений ступінь)

Статус зайнятості: Роботодавець
Самозайнятий (ПП, ФОП)
Найманий працівник
У даний час не працюю

Оцінка матеріального стану

Живемо в повному достатку
Вистачає на все необхідне, робимо заощадження
Вистачає на все необхідне, але нам не до заощаджень
Вистачає загалом на прожиття
Вистачає лише на продукти харчування

Чи користуєтесь Ви Інтернетом? (можливо обрати кілька варіантів відповідей водночас).

Не маю потреби і ніколи не користуюсь
Маю потребу але не маю можливостей користуватися
Користуюсь вдома
Користуюся з мобільного пристрою (мобільний телефон, смартфон, планшет)
Користуюсь на роботі

Участь у захисті держави

Військовослужбовець
Волонтер
Допомагаю ЗСУ
Важко відповісти

Якою мірою Ви пристосувалися до теперішньої життєвої ситуації

Перебуваю в постійному пошуку себе в теперішньому житті
Активно включився (лась) у нове життя
Не маю бажання пристосовуватися до теперішньої ситуації, чекаю змін
Важко відповісти

Що найбільше відповідає сприйняттю Вами ситуації, що склалася в країні

Усе не так погано і можна жити
Жити важко, але можна терпіти
Терпіти тяжке становище вже неможливо

Важко відповісти

Яку громадянську позицію наразі ви займаєте

Керівник громадської організації

Член громадської організації

Ініціатор окремих акцій та заходів

Активний учасник заходів, що ініціюються громадськими організаціями

Спостерігач за процесами в державі

Інше: _____

Чим, на Вашу думку, в першу чергу мають займатися громадські організації? (Кількість відповідей не обмежується.)

Контролювати діяльність влади

Надавати людям юридичну та іншу допомогу в обстоюванні своїх прав,

Захищати соціально уразливі соціальні групи (інвалідів, багатодітні сім'ї та ін.)

Організовувати культурне дозвілля людей

Боротися з незаконними забудовами

Проводити незалежні аналітичні дослідження та пропонувати способи вирішення соціальних проблем

Об'єднувати людей зі спільними інтересами

Організовувати акції протесту, якщо рішення влади завдаватимуть шкоди

Допомагати військовим та волонтерам у Війні

Допомагати переселенцям

Інше

Вважаю, що діяльність таких організацій взагалі не потрібна,

Важко сказати

Який рівень Вашої довіри до ...?» (оцініть у балах від 0 до 10),

Сім'ї та родичів

Співвітчизників

Сусідів

Волонтерів

Церкви та духовенства

Армії

Політичних партій

Громадських організацій

Представників фанатських об'єднань

Засобів масової інформації (телебачення, радіо, газети)

Соціальних мереж

Кому з високопосадовців та політиків на даний час ви найбільше довіряєте (оцініть у балах від 0 до 10)

Зеленському

Стефанчуку

Шмигалю

Залужному

Буданову

Данілову

Єрмаку

Арахамії

Бойку

Порошенку

Тимошенко

Яким державним органам та організаціям на даний час ви найбільше довіряєте (оберіть три варіанти відповіді та позначте їх місце – 1, 2, 3)

Президенту

Офісу Президента

Верховній Раді України

Кабінету Міністрів України

Судам

Антикорупційним органам

Збройним Силам України

Національному банку України
 Правоохоронним органам
 Громадським організаціям
 Церкві
 Волонтерам
 Засобам масової інформації України
 Нікому

На Вашу думку, хто з названих нижче найбільш позитивно впливає на зміни, які відбуваються у житті країни (оберіть три варіанти відповіді та позначте їх місце – 1, 2, 3)

Президент та офіс Президента
 Верховна рада України
 Уряд та керівники міністерств та відомств
 Керівники ЗСУ та силових органів
 Антикорупційні органи
 Досвідчені політики, які вже давно при владі
 Молоді політики, які прийшли до уряду та парламенту останнім часом
 Керівники органів місцевої влади різних рівнів
 Представники бізнесу
 Представники фанатських організацій та об'єднань
 Волонтери, які працюють у різних сферах нашого життя
 Неурядові громадські організації, громадські активісти
 Релігійні діячі
 Керівництво міжнародних фінансових організацій (МВФ, Світовий банк та ін.)
 Учасники ЗСУ
 Члени недержавних воєнізованих формувань
 Важко сказати

Чи Ви залучені до активної громадської діяльності?

Так
 Ні
 Частково
 Немає відповіді

Яка на Вашу думку роль волонтерів у суспільстві (оберіть три варіанти відповіді та позначте їх місце – 1, 2, 3)

Вони рятують армію, країну, і не відомо, що було б, якби не вони
 Вони багато в чому замінили державні структури і працюють набагато ефективніше
 Це справжні патріоти України і саме з них вийдуть наступні лідери держави
 У цьому немає нічого особливого, люди завжди допомагали країні в скрутні часи
 Волонтерам не варто було брати на себе обов'язки чиновників, бо ті цим добре користуються, продовжуючи нічого не робити
 Волонтерський рух не такий потужний, щоб про це багато говорити
 З цих людей треба формувати новий уряд і міністерства, бо вони проявляють себе не словами, а справами
 Більшість волонтерів роблять це задля можливості зробити кар'єру
 Під виглядом волонтерів надто часто маскуються шахраї та обирають довірливих людей
 Я нічого про цей рух не знаю
 Важко сказати

Членом яких громадських організацій, об'єднань, молодіжних субкультур, партій Ви є на даний час

Громадська організація
 Нетрадиційний рух
 Організація молодіжної субкультури
 Політична партія
 Релігійне об'єднання, громада
 Фанат
 Футбольний фан

Захисник довкілля
 Наукове, освітнє об'єднання
 Творча спілка
 Інше
 Не належу до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів

Якщо Ви не берете участі у діяльності громадських організацій, то чому? (оберіть дві основні причини)

Мене взагалі не цікавить така діяльність
 Я вважаю, що моя участь нічого не змінить
 Я не знаю, як це реально зробити, мені ніхто цього не пропонував
 У мене немає часу на таку безоплатну роботу
 Я боюся переслідувань з боку влади
 Інше _____
 Важко відповісти

У яких громадсько-політичних заходах Ви особисто брали участь у? (оберіть кілька варіантів відповідей)

Брав участь у роботі громадських організацій, соціальних рухів, партій
 Брав участь у громадських слуханнях, консультаціях з органами влади
 Займався волонтерською роботою, лікуванням та забезпеченням воїнів підтримкою переселенців
 Збирав підписи під колективними зверненнями, у тому числі в Інтернеті
 Вступав у контакт з громадськими активістами, представниками політичних сил
 Перераховував гроші волонтерам, армії, благодійним організаціям
 Не купував певні товари з політичних міркувань
 Брав участь у доброчинних акціях
 Переконавав друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів
 Обговорював громадські та політичні проблеми у соціальних мережах
 Брав участь у протестних акціях
 Носив символіку політичного характеру
 Звертався до офіційних представників влади зі скаргам
 Перебуваю в ЗСУ

На скільки добре ви розумієте, що таке молодіжна субкультура та які риси їй притаманні?

Добре розумію
 Дещо знаю, але не достатньо
 Нічого про це не знаю
 Не цікавлюсь
 Важко відповісти

Чи є ви членом якоїсь фанатської організації?

Так
 Ні
 Важко відповісти

Чи вважаєте ви себе представником якої небудь молодіжної субкультури?

Так
 Ні
 Важко відповісти

Чи є у Вашому оточенні люди, які належать до певної субкультури?

так
 ні
 не знаю

Чи належали Ви до якої небудь виду субкультури?

Футбольних вболівальників

Панків

Емо

Геймерів

Байкерів

Металістів

Радикальних

Екокультурних

Другої. Напишіть якої _____

Які, на Вашу думку, основні цінності та ідеї молодіжної субкультури?**(можливо обрати кілька варіантів відповідей водночас).**

Індивідуалізм - цінуємо свободу особистості та незалежність.

Групова ідентичність - цінує приналежність до групи та спільні інтереси.

Протест - виступає проти існуючого порядку або цінностей.

Естетика - цінує красу та естетику.

Захоплення - об'єднана спільним захопленням, наприклад, музикою, спортом, модою тощо.

Які символіка та атрибутика характерні для молодіжної субкультури?**(можливо обрати кілька варіантів відповідей водночас).**

Одяг - певний стиль одягу.

Аксесуари - прикраси, прикраси, татуювання тощо.

Знаки та символи - символи та знаки, які використовуються для самоідентифікації.

Мова - певний сленг або жаргон, який використовуєте.

Ритуалізм - певні ритуали або практики.

Які мовні особливості та стиль спілкування вказують на приналежність до певної субкультури?**(можливо обрати кілька варіантів відповідей водночас).**

Особливий сленг - маємо свій власний сленг або жаргон, який використовується для спілкування між членами субкультури.

Неформальна мова - використовуємо неформальну мову, яка відрізняється від стандартної літературної мови.

Емоційна мова - використовуємо емоційну мову, яка відображає їхні почуття та переживання.

Вульгарна мова - використовуємо вульгарну мову, яка є неприйнятною в інших соціальних групах.

Як Ви вважаєте, молодіжна субкультура впливає на розвиток особистості?

Так

Ні

Важко відповісти

Як ви вважаєте, які стосунки існують між вашою субкультурою та іншими субкультурами?

Відсутні - субкультура не має жодних стосунків з іншими субкультурами.

Конкурентні - субкультура змагається з іншими субкультурами за ресурси, увагу або вплив.

Партнерські - субкультура співпрацює з іншими субкультурами для досягнення спільних цілей.

Ігноруючі - субкультура не звертає уваги на інші субкультури.

Ворогуючі - субкультура перебуває у стані конфлікту з іншими субкультурами.

Як ви вважаєте, які стосунки існують між вашою субкультурою та

Відсутні - субкультура не має жодних стосунків з іншими субкультурами.

Конкурентні - субкультура змагається з іншими субкультурами за ресурси, увагу або вплив.

Партнерські - субкультура співпрацює з іншими субкультурами для досягнення спільних цілей.

Ігноруючі - субкультура не звертає уваги на інші субкультури.

Ворогуючі - субкультура перебуває у стані конфлікту з іншими субкультурами.

Чому, на твою думку, молодь об'єднується у неформальні групи, спільноти, субкультури? (оберіть три варіанти відповіді та позначте їх місце – 1, 2, 3)

щоб спілкуватися

щоб не відчувати самотності

щоб знайти однодумців

висловити своє ставлення до світу

реалізувати творчі здібності

через непорозуміння у родині, школі

щоб класно розважитися

інше (що саме?) _____

З яким наведеним нижче висловлюванням ти можеш погодитися? Належність до будь-якої субкультури....

сприяє розвитку особистості

заважає розвитку особистості

шкодить розвитку особистості

Які визначення субкультури найбільш точно відповідають Вашому розумінню цього явища?

Молодіжна субкультура - це будь-яке об'єднання молоді, що має власні елементи культури, а саме: мову (сленг), символіку (зовнішня атрибутика), традиції, тексти, норми і цінності.

Молодіжна субкультура - особлива форма організації людей (частіше всього молоді), автономне цілісне утворення усередині панівної культури, яке визначає стиль життя та мислення її носіїв та відрізняється своїми звичаями, нормами та комплексами цінностей.

Молодіжна субкультура - сукупність деяких негативно інтерпретованих норм та цінностей традиційної культури, що функціонують як культура

Молодіжна субкультура - молодіжні об'єднання, які пропагують насильство, екстремізм, наркоманію, алкоголізм, суїцид або інші негативні явища. Вони можуть мати різні назви та займатися різними видами діяльності, але їх об'єднує спільна мета - нанесення шкоди суспільству або молодим людям.

Чи поділяються молодіжні субкультури на негативно налаштовані і позитивно налаштовані?

так

ні

не знаю

Якщо відповів на попереднє питання, то розділи всі субкультури, які знаєш на два стовпчики

Позитивно налаштовані	Негативно налаштовані

Оціни, будь ласка, своє ставлення до представників молодіжних об'єднань загалом в межах від -10 до +10 балів. Де оцінка -10 означає, що ти вважаєш ці об'єднання негативними, деструктивними, злочинними. А оцінка +10 означає, що ти вважаєш представників субкультур людьми, творчими і прогресивними. 0 – на даній шкалі буде свідчити про повну байдужість до будь-яких об'єднань та байдужість до представника будь-якої субкультури (обведіть потрібне значення)

-10 -5 0 +5 +10

Який вплив, на вашу думку, продемонстрували представники фанатських організацій під час захисту нашої держави (кількість відповідей не регламентована)

Активна мобілізація та допомога ЗСУ

Тримують інформаційний фронт

Згуртували українське суспільство для боротьби з ворогом.

Демонструють єдність та стійкість українського народу та його непохитне бажання захистити свою країну.

Організують протести проти російської агресії, збирають кошти для допомоги Україні

Лобіюють інтереси нашої держави за кордоном

Організують концерти, фестивалі та інші культурні заходи, які допомагають підтримувати бойовий дух українців

Згуртовують суспільство

Демонструють суспільству та світові рівень консолідації та організованості